

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM) ANABİLİM DALI

EBÛ SAİD HÂDİMÎ
VE AKÂİD KONULARINA YAKLAŞIMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Hazırlayan

Hüseyin AKA

MALATYA 2020

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM) ANABİLİM DALI

EBÛ SAÎD HÂDİMÎ VE AKÂİD KONULARINA YAKLAŞIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin AKA

Danışman
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

MALATYA 2020

ÖNSÖZ

“Ebû Saîd Hâdimî ve Akâid Konularına Yaklaşımı” adıyla yaptığımız çalışma, İslâmî ilimlerin taklit dönemi olarak adlandırılan zamanda yaşamış, sûfî kimliğe sahip Hâdimî (ö.1116/1761)’nin akâid ve kelâm konularına dair görüşlerini tahlil etmektedir. Hâdimî’nin bu alanda eserler verdiğini görmekteyiz. Hâdimî, Hâdim de bulunan medresesinde dini ve tasavvufi ilimleri beraberce okutmuştur.

Tezimiz bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu, amacı, yöntemi ve sınırlılıkları, Hâdimî hakkında yapılan çalışmalar, hayatından ve eserlerinden kısaca bahsettik. Birinci bölüm Ebû Saîd Hâdimî ve İlahiyat, ikinci bölüm Ebû Saîd Hâdimî ve Nübüvvet, üçüncü bölüm de Ebu Saîd Hâdimî ve Sem’iyyât konularından müteşekkildir.

Hâdimî’nin görüşlerini tahlil ederken kendisinin kaleme aldığı eserleri ana kaynak olarak kullandık. Kelâm ilmine dair Ebû Hanife (ö.150/767)’nin “*el-Vasiyye*” risalesine yapmış olduğu “*Risale-i Nukir*” isimli şerh, insan fiillerini konu edinen “*Ef’âl-i İbâd Risalesi*” ve “*Berika*” kitabında akâid konularının işlenmiş olduğu bölümler kaynak eserlerimizdir.

Hâdimî, eserlerinde konuları işlerken İslâm âlimlerin görüşlerini nakletmiş, tartışmış ve gerekli gördüğü yerde düşüncesini ilave etmiştir. Çalışmamızda Hâdimî ile birlikte bazı âlimlerin ve mezheplerin yaklaşımını da görmüş olacağız.

Müellifimizin akâid konularında Kur’ân-ı Kerim ve sahih hadisleri delil kabul ettiğini ve aklı bunları anlamak için bir alet gördüğünü müşahade etmekteyiz.

Kabri Hâdim’de bulunması ve burada eğitim vermesi, benim de ders döneminde bu ilçe de görev yapmam münasebetiyle alanım olan kelâm ile ilgili görüşlerini ve akâid konularına yaklaşımını tasvir ve tahlil etmeye çalıştım.

Bu hususta her türlü desteği veren ve emeğini esirgemeyen danışman hocam Sn. Prof. Dr. Fikret KARAMAN’a, desteklerinden dolayı Sn. Prof. Dr. Hulusi ARSLAN’a

ve Sn. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT’a, ayrıca Arş. Gör. İrem CEYHAN’a teşekkürü bir borç bilir ve şükranlarımı arz ederim.

Hüseyin AKA

Malatya-2020

ÖZET

Hâdimî, Konya'nın Hâdim ilçesinde ilmi geleneğe sahip bir aileden dünya gelmiştir. İlk eğitimine burada başladıktan sonra çeşitli ilimleri farklı memleketlerde tahsil etmiştir. Sonra memleketine dönüp medresesini kurmuştur. Hâdimî'nin kelâm ilmine ilgi duyduğunu, bu alanda yazmış olduğu eserlerde görmekteyiz. Eğitim yuvasında Osmanlı medrese geleneğine bağlı kalarak akâid ve kelâm derslerine yer vermiştir. Ehl-i Sünnet akidesinin müdâfısidir. Eserlerinde bir konuyu işlerken o hususta farklı mezhep ve âlimlerin görüşlerine yer vermiş, tercih ettiği düşünceleri savunmuştur ve haklılık gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bir kişinin görüşünü alması onun bütün görüşlerini benimsediği anlamına gelmemektedir. Yeri geldiğinde onları eleştirmekten ve hata ettiklerini söylemekten çekinmemiştir. İmam Mâtürîdî (ö.333/944)'nin görüşlerini benimsemiştir. Tezimizde bütün eserleri olmasa da bir kısım eserlerini dikkate alarak akâid ve kelâm hususunda düşüncelerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Hâdimî, Ef'âl-i İbâd, Akâid, Berika, Nukir.

ABSTRACT

Hâdimî, came from an educated family with a learning-tradition in the Hadim district of Konya. He started his first education there after studying various sciences in different countries. Thereafter he returned to his country and established his madrasah. His interest in kalaam can be seen in his works he has written. Hâdimî gave Akâid and kalaam lessons in the education centre, adhering to the tradition of Ottoman madrasah. He is a defender of Ahl al-Sunnah. When he was working on a subject, he included the opinions of different madhhabs and scholars in his works, defended his preferred thoughts and tried to put forward the reasons for legitimacy. Getting someone's an opinion does not imply that you internalize someone's point of view. Hâdimî did not hesitate to criticize them and to point their mistakes. However, he generally adopted the views of Imam Mâtürîdî (333/944 CE) In our thesis, we will try to present his thoughts on Akâid and Kalaam by considering some of his works, although not all his works.

Key Words: Kalam, Hâdimî, Ef'âl-i İbad, Akâid, Berika, Nukir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	X
EBÛ SAİD HÂDİMÎ VE AKÂİD KONULARINA YAKLAŞIMI	1
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, AMACI, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI, YÖNTEMİ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları	3
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.5. Hâdimî Hakkında Yapılan Araştırmalar	4
2. EBÛ SAİD HÂDİMÎ’NİN HAYATI, EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ, VEFATI ESERLERİ	6
2.1. Hayatı	6
2.2. Eğitim ve Öğretimi.....	6
2.3. Vefatı.....	9
2.4. Eserleri	10
2.4.1. Kelâm	11
I. BÖLÜM.....	14
EBÛ SAİD HÂDİMÎ VE İLÂHİYAT	14
1. Akâid	14
2. Ehli Sünnet	16
3. Âlem.....	18
4. Allah’ın Sıfatları	19
4.1. Selbi Sıfatlar.....	20
4.2. Sübûtî Sıfatlar.....	28
4.3. Haberi Sıfatlar	34
4.4. Allah’ın Diğer Sıfatları	34

5. Allah'ın Fiilleri	37
5.1. Ef'âli İbâd Bahsi	37
5.2. İstitâat.....	41
5.3. <i>Kul İçin Faydalı Olan Fiillerin Yaratılması</i>	44
5.4. Kader ve Kaza	45
5.5. Rızık	46
5.6. Ecel.....	47
5.7. Teklif.....	49
6. İman ve Küfür	50
6.1. İman	50
6.2. Küfür	55
7. Rü'yetullah.....	57
II. BÖLÜM.....	59
EBÛ SAÎD HÂDİMÎ VE NÜBÜVVET	59
1. Nübüvvet, Risalet ve Bi'set Kavramları	59
2. Peygamberin Özellikleri.....	59
3. Peygamberlikle Alakalı Bazı Hükümler	62
4. İmamet Meselesi	65
5. Veli ve Keramet	65
6. Hâdimî'nin Sahabeye Bakışı.....	68
7. Melekler	71
8. Büyük Günah	72
9. Miraç	75
10. Çeşitli Hükümler	76
III. BÖLÜM	79
EBÛ SAÎD HÂDİMÎ VE SEMİYYAT.....	79
1. Kıyamet Kavramı ve Alametleri	79
1.1. Küçük Alametleri	81
1.2. Büyük Alametleri	82
2. Sevap ve Günah Kavramları	86
3. Ahiret Kavramı ve Halleri.....	87
3.1. Kabir Hayatı, Sorgu ve Sual.....	88
3.2. Yeniden Dirilme (Ba's).....	92

3.3.	Amel Defteri.....	93
3.4.	Mizan	94
3.5.	Hesap.....	96
3.6.	Şefaât.....	96
3.7.	Havz	99
3.8.	Sırat	100
3.9.	Cennet ve Cehennem.....	101
3.10.	Gayri Müslim Çocuklarının Ahiretteki Durumu	103
SONUÇ		105
KAYNAKÇA.....		107

KISALTMALAR

Arş. Gör. Araştırma Görevlisi

As. Aleyhi's-selam

Doç. Dr. Doçent Doktor

Haz. Hazreti

Km. Kilometre

Ö. Ölüm

Vs. Ve sair

EBÛ SAÎD HÂDİMÎ VE AKÂİD KONULARINA YAKLAŞIMI

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, AMACI, KAPSAM VE SINIRLILIKLARI, YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Hiz. Peygamber zamanında inançla ilgili ortaya çıkan sorunlar bizzat Hiz. Muhammed tarafından çözüme kavuşturulmuştur. Sahabe tarafından Peygamberimize kader, kaza, insan fiilleri, irade, Allah'ın sıfatları, Allah'ın görülmesi ve ahiret halleri gibi konular sorulmuştur. Hiz. Peygamber zihinleri meşgul eden bu meselelere cevap vermiştir. Ancak Hiz. Peygamberin vefatıyla yeni bir süreç başlamış ve Müslümanlar arasında bazı konularda fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Yaşanan siyasi olaylar nedeniyle ortaya çıkan büyük günah işleyeninin durumu, iman-amel ilişkisi, insan hürriyetinin sınırları gibi konularda farklı fikirler ortaya atılmıştır.

İtikat konularının tespitinde temel kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir ve anlam bakımından çok boyutludur. Fakîh, müfessir ve mütekellim düşüncelerini ayetlerle irtibatlı olarak ortaya koymuştur. Bu ilimlerin hepsi Kur'ân-ı Kerim'in hakikatlerini keşfetmek, araştırmak ve hakkı öğrenmek içindir. Ancak alanında olgunlaştıktan sonra Kur'ân-ı Kerim'i bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

Hâdimî de bu konuları ele almış, İslam akâidini ayet ve hadislere bağlı kalarak izah etmeye çalışmıştır. Ehl-i Sünnetten Mâtürîdî'nin görüşlerini savunmuştur. *“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız diye ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.”*¹ Hâdimî bu ayette geçen vasat ümmetin Hanefî-Mâtürîdî olduğunu iddia etmiştir.² Medresesinde vermiş olduğu akâid ve kelâm dersleriyle de itikadı sahih olan nesil yetişmesi için çaba göstermiştir. Hâdimî,

¹ *Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli* (Erişim 20.4.2020), el-Bakara 2/43.

² Ebu Said Muhammed el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, İstanbul, Atatürk Kitaplığı, nr. 02912, 1:10-11.

kelâm ilmine ayrı bir değer vermiştir. Kelâm ilmi ile meşgul olanları eleştiren âlimler olmuştur. Ancak onlar ile aynı görüşte değildir ve düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“Bu eleştiri; mutaassıp, yakîni ilmi tahsilden âciz, Müslümanların kafalarını karıştırmayı ve inançlarını ifsat etmeyi kast eden, gerekmediği halde felsefecilerin karışık fikirlerinin yer aldığı meselelere yönelen kimseler için geçerlidir. Netice olarak kelâm ilmi, şer’i ilimlerin en şerefliisidir. Çünkü kelâm vaciplerin ilkidir. İlimlerin aslıdır. Ussulu’d-din diye tabir edilir. Konusu Allah’ın zâtı ve sıfatlarıdır. Delilleri katı ve yakindir. Kaynağı kitap ve sünnettir. Hedefi Allah’ın bilinmesidir. Gayesi iki cihanda saadete ulaştırmaktır. Ayrıca felsefecilerin görüşlerine girmeden bu ilimlerle meşgul olmak şerefli bir çabadır.”³

“Müslüman, lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi farzdır. Ancak bazı ilimlerin ihtiyacından fazlasını tahsil etmek hoş görülmemiştir. Bu kategoride ilk başta kelâm ilmi gelmektedir. Bu ilimde derinleşme, felsefecilerin yoluna takılma ve onların yöntemlerini kullanarak tartışmak yasaklanmıştır. Ancak Ehl-i Sünnetin görüşlerini savunacak, hevâ ehli ve felsefecilerin tezlerini çürütecek, hasmı def edecek ve hak mezhebi ispat edecek kadar öğrenmek ihtiyacıdır. Zira bu kadarını öğrenmek yasaklanmamıştır.”⁴

Kelâm ilmi usulu’d-din diye tabir edilmektedir. Bir şeyi korumak için öncelikle aslına sahip çıkmak ve onu muhafaza etmek gerekir. Asla yapılacak olan herhangi bir müdahalede, aslı muhafaza etmek gerekir. Aslı muhafaza edebilmek içinde o alanda temayüz etmeli ve bilgi sahibi olunmalıdır. Bilgi sahibi olunmadan, sadece taklit çukurunda kalınmakla ehl-i sünnet hasımlarını def etmek, Müslümanların inançlarını şüphe edenlerden korumak, inat edenleri susturmak mümkün değildir. Bu yüzden kelâm ilmiyle meşgul olmak ayrı bir önem taşımaktadır ve bu ilmin amacı iki cihanda saadete ulaştırmaktır. Binaen aleyh kelâm ilmine önem verilmeli ve öğrenmek için gayret edilmelidir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Sahabe ve tabiun dönemlerinde Kur’ân-ı Kerim’i anlama ve yorumlamada her dönem, kendisinden önceki dönemin bilgisini ve tefsirini işitme yoluyla elde ediyordu. Ancak zaman ilerledikçe yeni kelâm meseleleri ortaya çıkmıştır. Bazı müfessirler itikâdî

³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:334.

⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:333.

konuları ele alan ayetleri tefsir ederken mensubu olduğu mezhebin görüşleri doğrultusunda ayetin manasını anlamaya gayret göstermişlerdir.⁵

Hâdimî'nin genel olarak eserlerine baktığımızda; akli yorumlarını dini naslarla desteklemeye çalıştığı gibi, dini izahları da akli yorum ve yaklaşımlarla temellendirmeye çalıştığını görmekteyiz. İlahi bilginin insani bilgiyi tamamladığını düşünmekte, aklın ve naklin verilerini doğru bilgiyi elde etmede yeterli görmektedir. Ancak o, tek başına akli veya tek başına nakli doğru bilgiyi verebilme konusunda yeterli görmemiştir. Aksine o, birinin diğerine ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.⁶

Hâdimî Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmıştır. Osmanlı medreselerinde okunan derslerden biri de kelâmdır. Ona göre belirli bir makama gelecek kişinin akâidi düzgün olmalıdır. Bu çalışmamızda amacımız İslam medeniyetinin gelişimi içerisinde Hâdimî'nin yazmış olduğu eserlerden yola çıkarak yaklaşımını ortaya koymak, kendimize, topluma yararlı olmak, ilim ve kültür tarihimize hizmet etmektir.

1.3. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Velût bir âlim olan Hâdimî; çeşitli ilim dallarında onlarca eser vermiştir. Tezimizin konusu itibariyle kelâm ilmini içeren eserlerinden yararlanarak, akâid ve kelâm konularına yaklaşımını tahlil edeceğiz.

Tezimizi hazırlarken Hâdimî'nin kaleme almış olduğu “*Berîka*”, “*Nukir*” ve “*Risale Fî Hakk-ı Ef'âl-i İbâd*” eserlerinden istifade ettik. Akâid ile alakalı eserleri sadece bunlarla sınırlı değildir. Tefsir, hadis, tasavvufa dair eserlerinde de akâid konularını işlemiştir. Ancak hepsini almak tezimizin sınırlarını aşacaktır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızın bilimsel açıdan doğru bir yönde yürütülmesi (tahkik ve tetkik) metin çözümlemesini gerekli kılmaktadır. Nitekim araştırmalar sonucunda, ilmî verileri ve argümanları temel alarak Hâdimî'nin kastını anlamak söz konusu olmaktadır.

⁵ M.Hüseyin Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, 1. Bs (Kahire: Mektebe-i Vehbe, 1989), c. 1: 1:243-244.

⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:21-22.

1.5. Hâdimî Hakkında Yapılan Araştırmalar

Hâdimî'nin hayatını ve eserlerini konu edinen tezler hazırlanmış ve makaleler yazılmıştır. Yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Yaşar SARIKAYA'nın 2004 yılında Almanya'da bitirmiş olduğu “Abu Saîd Muhammad al-Hâdimî (1701-1762): Netzwerke, Karriere und Einfluss eines osmanischen Provinzgelehrten” (Ebû Sa'id Muhammed el-Hâdimî: Taşralı bir Osmanlı Âliminin İlişkiler Ağı, Kariyeri ve Etkisi) doktora tezi en kapsamlı yapılan araştırmadır. Kâşif Hamdi OKUR tarafından “Osmanlılarda Fıkıh Usulü Çalışmaları ve Hâdimî Örneği” isimli kaleme almış olduğu doçentlik takdim tezi ve Halil İbrahim ŞİMŞEK'in hazırlamış olduğu “Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri” de önemli çalışmalardandır.

Hadis alanında: Yakup KOÇYİĞİT, Selçuk Üniversitesinde “Hâdimî'nin Berika'da izlediği Hadis Mitolojisi ve Hadis İlminde Yeri” konulu doktora tezini hazırlamıştır.

Tefsir alanında: Reşad İLYASOV, Marmara Üniversitesinde “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi” konulu doktora tezini hazırlarken, Yavuz FIRAT Marmara Üniversitesinde “Ebû Saîd el-Hâdimî ve Risaletü-Tertili'l-Kur'ân” isimli yüksek lisans tezini hazırlamıştır.

İslam Hukuku alanında: Mustafa KIZMAZ, Selçuk Üniversitesinde “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Mecâmiu'l-Hakaik Adlı Eseri ve Özelinde Usulcülüğü” ve Lütfi AYDIN, Cumhuriyet Üniversitesinde “Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı ve Mecâmi'ul'-Hakaik Adlı Eserindeki Metodu” yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.

Tasavvuf alanında: Mehmet AYDIN, Ankara Üniversitesinde “Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri”, Ali GÜLDEN, Ankara Üniversitesinde “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Vücûd Anlayışı” konulu yüksek lisans tez çalışmaları yapılmıştır.

İslam Felsefesi alanında, Emine TAŞCI, Ankara Üniversitesinde “Osmanlı Düşüncesinde İbn-i Sina Şârihlerinden Hâdimî ve İhlas Süresi Hâşiyesi” yüksek lisans

ve İrfan GÖRKAŞ, Selçuk Üniversitesi “ Hâdimî’de Bilgi Meselesi” konulu doktora tezleri hazırlanmıştır.

Mantık alanında, Mahmut Sami ÖZDİL Erciyes Üniversitesinde “Ebû Saîd Hâdimî’nin Mantık Görüşleri” konulu yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Arap Dili ve Belagatı alanında yapılan çalışmalar: Taha GÜLER Marmara Üniversitesi “Hâdimî’nin Mecmau Tefâriki’l-Kelimât Adlı Eserinin Tahkiki” ve Ahmet CAZİR, “Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî’nin Kitâbü’l-Mülehas Mine’l-Meâni Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)” yüksek lisans tezleridir.

Ayrıca Hâdimî hakkında birçok makale kaleme alınmıştır. Yapılan tezleri incelediğimizde Hâdimî’nin akâid ve kelâma yaklaşımını anlatan bir çalışmanın olmadığını fark ettik. Bu tezimizde Hâdimî’nin bu alanda ki düşüncelerini tahlil etmeye ve görüşlerini ortaya koymaya çalıştık.

2. EBÛ SAÎD HÂDİMÎ'NİN HAYATI, EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ, VEFATI ESERLERİ

2.1. Hayatı

Âlim, mutasavvıf, hukukçu, araştırmacı kimliğe sahip olan Hâdimî, Osmanlı devletinde yetişen ender şahsiyetlerden biridir. 1113/1701 yılında Konya'nın Hâdim ilçesinde doğmuştur. Asıl adı Muhammed'dir. Künyesi birinci hanımından olan ilk oğlu Saîd adına nisbetle Ebû Saîd'dir. Peygamberimize uzanan soyundan dolayı "el-Huseynî", memleketine nisbetle "el-Konevî", tarikatına nisbetle "en-Nakşibendî" fıkhi mezhebine nisbetle "el-Hanefî" ve doğum-vefat yerine nisbetle "el-Hâdimî" nisbeleriyle anılır. Meşhur adı Ebû Saîd Muhammed Hâdimî'dir. Dedeleri 15.yüzyılın ilk çeyreklerinde Buhara'dan Konya'ya gelip Taşkent civarına yerleşmişlerdir. Hâdimî'nin babası evlendikten sonra Hâdim beldesine taşınmıştır. Babası Mustafa Efendi, (ö.1147/1735) ten renginden dolayı "Kara Hacı", yaptığı hizmetlerden dolayı Anadolu'nun övüncü anlamına gelen "*Fahru'r-Rum*" lakaplarıyla tanınmıştır. Hâdim'de imamlık ve medrese hocalığı yapmıştır. Annesi, baba tarafı gibi Buhara'dan göç ederek Taşkent'te yerleşen bir aileden olan Hediye Hanım'dır.⁷

2.2. Eğitim ve Öğretimi

Osmanlı Devleti döneminde çocuklar 10-12 yaşlarında mektep eğitimini tamamlardı. Burada günümüz Kur'ân Kurslarında olduğu gibi elif-bâ başta olmak üzere Kur'ân-ı Kerim, kısa sureler ve temel dini bilgiler öğrenilirdi. Bu mektepler cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kız-erkek herkese açıktı. Bu mektepten sonra erkekler isterlerse din eğitiminin verildiği medreselere gidebilirlerdi. Din eğitiminin verildiği medreselerde okumak aile için bir onurdur. Mezun olanlara yargı, eğitim ve bürokrasi gibi devlet kademelerinde görevlerde bulunmak ve kariyer yapma imkânı tanınıyordu.

Hâdimî, ilköğrenimini babasının medresesinde yaptı ve on yaşında hafız oldu. Alet ilimleri diye tabir edilen ilk dersleri babasından tahsil etti. Arapçayı öğrenmek için bu dilin öğretimiyle ilgili temel eserleri okudu ve icazet aldı. Arapçadaki yeterliliğini ve

⁷ Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müderris Bir Sufi Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri* (İstanbul: Enes Matbası, 2016), 29-35.

seviyesini yazdığı eserlerde görmekteyiz. Sonra tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvufa dair eserleri tahsil etti. Kütüb-i Sitte ve diğer bazı hadis kitaplarını senetleriyle birlikte okudu. Babasının medresesinde ilimleri başarı ile tahsil ettikten sonra 1720 yılında Konya'daki Karatay Medresesine kaydoldu. Burada beş yıl kaldı ve Hocası İbrahim Efendi (ö.1177/1763)'den tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, belâgat, mantık ve felsefeye dair bazı eserleri okuyup icazet aldı. Hocası İbrahim Efendi hakkında pek bilgi mevcut olmayıp, Konya Müftülüğü yapan Hacı İbrahim Efendi olduğu tahmin edilmektedir. Bu zat aynı zamanda Nakipoğlu Medresesini yapan kişidir. Bu medresede nakşibendi tarikatı'na müntesip hocalar ders görmüştür. Hâdimî'nin babası da nakşi şeyhi olması itibariyle, bir nakşi şeyhi, oğlunu diğer bir nakşi şeyhinde okutması ihtimal dâhilindedir. Böylece birinci kademe medrese eğitimini tamamlamış olup, 1725 yılında hocası İbrahim Efendi'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek Kazovalı (Kazâbâdî) Ahmet Efendi (ö.1163/1750)'nin medresesinde öğrenime devam etti. Sekiz yıl okuyup hocasından icazet aldı ve yüksek ilimlerin tahsil edildiği ikinci kademe medrese eğitimini de bitirmiş oldu.⁸

Hâdimî'nin eğitim tarihi ile ilgili olarak bazı kaynaklarda 1706-1712 tarihlerinde babasının yanında, 1712-1717 tarihlerinde Karatay Medresesinde Konyalı İbrahim Efendi'den, 1717-1725 tarihlerinde İstanbul'da Kazâbadi Ahmet Efendi'den ders aldığı rivayetleri de vardır.⁹

Yüksek din eğitimi veren medreselerde derslerin birisi de kelâm ve akâid ilmidir. Müderris, vaiz ve müftü olacak kimselerin Osmanlı'da hâkim olan Ehl-i Sünnet inancına vâkıf olması gerekmektedir. Kelâm derslerinde akâid esaslarıyla birlikte cisimlerin oluşumu, imkân, vahdet, çokluk ve teklik gibi metafizik konularda işlenirdi. Kelâm derslerinde genellikle akâid kitapları okutulurdu.¹⁰

İstanbul'da sekiz yıl öğrenim gördükten sonra dört katır yükü olan kitapları ile Hâdim'e döndü. Kendisini ilme adanmış olan Hâdimî devlet tarafından teklif edilen makam ve mevkileri önemsemeyip medresede ilim öğretmeye gayret etmiştir. Yetkili mercilerden izin alıp, babasından boşalan Hâdim Medresesinde ders vermeye

⁸ Şimşek, *Osmanlı'da Müderris Bir Sufi Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 35-40.

⁹ Yaşar Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebu Said el-Hâdimî*, 1. Bs (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008), 76.

¹⁰ Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebu Said el-Hâdimî*, 60-76.

başlamıştır.¹¹ Şöhreti İstanbul'a kadar ulaşan Hâdimî'nin medresesine talep çoğalmış, talebeler mevcut mekânlara sığmamış, medreseye ilaveler yapılmıştır.¹²

Hâdimî'nin şöhreti günden güne artarak devam ederken dönemin padişahı 1.Mahmud (ö.1168/1754)'un dikkatini çeker ve İstanbul'a davet eder. İlk olarak eğitim amaçlı gittiği İstanbul'a ikinci defa padişahın davetlisi olarak gider.(1744)¹³

Bazı kaynaklarda Hâdimî'nin bundan önce III. Ahmet (ö.1736) döneminde de İstanbul'a çağrıldığı rivayetleri vardır. Müsteşrikler padişahı İslam ve Hristiyanlık hakkında münazara yapmak için izin istemişler. Zamanın Şeyhu'l-İslam'ı Hâdimî'nin hocası Kâzabadi Ahmet Efendi yaşlanmış olup kendisi yerine öğrencisi Hâdimî'yi teklif ediyor ve Hâdimî İstanbul'a gidiyor. Ayasofya'da yapılan münazaralarda Hâdimî üstün geliyor. III.Ahmet Hâdimî'nin Ayasofya'da kırk gün ders yapmasını ve sonunda İstanbul'daki âlimleri imtihan etmesini ister. Kırk günün sonunda imtihan etmiş olup icazet verme yetkisi kesinleşmiştir. O zaman da verilen icazetlerde Hâdimî'nin ismi de yazılmaya başlanmıştır.¹⁴ Ancak Hâdimî'nin III. Ahmet zamanında çağırılması 1725'de İstanbul'dan icazet aldığı kabul edilirse mümkün olabilir. Başka kaynaklarda geçen 1733 yılında icazet aldığı kabul edilirse bu mümkün değildir. Çünkü III. Ahmet 1730 yılında tahttan indirilmiştir.¹⁵

Kısa sürede şöhreti Anadolu'ya yayılmış olup ve her taraftan talebesi gelmeye başlamıştır. Hâdim küçük bir belde olmasına rağmen bir ilim merkezi haline gelmiştir. Bunu isimleri elimizde olan bazı talebeleriyle de öğrenebiliyoruz. Bazıları şunlardır:

Mekke-Medine kadılığına terfi eden oğlu Muhammed Saîd (ö.1213/1798), İsmail b. Mustafa el-Gelenbevi (ö.1205/1791), Konyalı Hafız İsmail (ö.1195/1781), Akşehirli Osman Efendi(ö.1226/1811), Antalyalı Muhammed b.Yusuf (ö.1212/1798), Ankaralı Salih (ö.1200/1786), Erzurumlu Abdullah Efendi (ö.1206/1792), Konyalı

¹¹ Mustafa Yayla, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", *Hâdimî Ebû Said* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 24.

¹² Şimşek, *Osmanlı'da Müderris Bir Sufi Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 35-40.

¹³ Ramazan Kızılkaya, *Ebû Said Muhammed Hâdimî*, 1. Bs (Konya: Kelebek Basın Yayın, 2008), 22.

¹⁴ Numan Hâdimoglu, *Hâdim ve Hâdimliler*, 1. Bs (Ankara: Ayyıldız Matbaa, 1983), 1: 105-107.

¹⁵ Şimşek, *Osmanlı'da Müderris Bir Sufi Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*.

Mustafa (ö.1181/1767). Bunlar sadece bir kısmı, bunlar gibi yüzlerce talebe yetiştirmiştir.¹⁶

Hâdimî bir rivayete göre 1725, diğer rivayete göre 1733 yılında almış olduğu icazetle vefatı 1762 yılına kadar müderrisliğe devam etmiştir. Klasik medrese sistemini uygulamıştır. Medresenin temelini teşkil eden alet ilimlerini öğretmiş olup sonraki aşamalarda akâid, fıkıh usulü, fıkıh, tefsir, mantık, hadis usulü okutmuştur. Ahlakla ilgili olarak İmam-ı Gazali (ö.505/1111)'nin “*İhyâ'ü-ulûmi'd-dîn*” ve İmam-ı Birgivi (ö.981/1573)'nin “*Tarikatı Muhammediyye*” isimli kitaplarını talim etmiştir. Akâid alanında Nesefî (ö.537/1142), el-İcî (ö.754/1353), Tefâtânî (ö.792/1390), Devvânî (ö.908/1502), Ali el-Kâri (ö.1605) gibi kişilerin eserlerini okutmuştur.¹⁷

Hâdimî'nin medresesinde vermiş olduğu eğitim beş bölüme ayrılmaktadır. Bunlar: 1- Tefsir ve Hadis Bölümü, 2- İslam Hukuku Bölümü, 3-İslam Felsefesi Bölümü, 4-İlm-i Kelâm Bölümü, 5- Arap Dili ve Edebiyatı Bölümleridir.¹⁸

İlmi kişiliğinin yanı sıra sanata da önem veren Hâdimî' nin bir divan oluşturacak kadar şiir ve ilahiler yazdığını görmekteyiz. Ancak bu şiirlerden bir kaç tane tespit edilebilmiştir.¹⁹ Din konusunda konuşmanın sorumluluğunun ağır olduğuna dikkat çeken Hâdimî “Yarım fakih ve yarım kelâmcıdan Allah'a sığınırız, yarım fakih dini yıkar” diyerek bu husustaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.²⁰

2.3. Vefatı

Hâdimî 1176/1762 yılının soğuk kış günlerinin birinde hastalandı. Bu hastalığı birkaç gün sürdü ve iyileşme yerine iyice hastalığı arttı. Aile fertlerini toplayıp vasiyetini yazdırdı. Ailesi ve talebeleriyle helalleşti. Kısa bir süre sonra vefat etti. Vasiyetine uygun olarak cenazesini Konya'da bulunan Nakşibendi şeyhi Kösec Ahmed

¹⁶ Kızılkaya, *Ebû Said Muhammed Hâdimî*, 90-93.

¹⁷ Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebû Said el-Hâdimî*, 80-88.

¹⁸ Ebû Said Muhammed el-Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediye Şerhi Berika*, trc. Bedreddin Çetiner v.dğr., 1. Bs (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1988), c. 1:21.

¹⁹ Yayla, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, 15: 25.

²⁰ Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebû Said el-Hâdimî*, 97.

Trabzonu (ö.1191/1777) tarafından yıkanıp kefenlendi. Aynı zât büyük katılımıla cenaze namazını kıldırdı.²¹

Kırkagacî (ö.1268/1851) Hâdimî'nin sağlığında yazdığı risalesinde diyor ki:

“Bilim adamı, seyyidü's-sanî, usul, fûru', ukul, nûkûl, fusul ilimlerini cem eden, asrının feridi, zamanının tek olanı, hidayetini aynı, inayetini nefsi, seyyidlerin menbaı, mutlulukların matlaı, iyiliklerin mecmâı, zamanın Numan'ı, reisü'l-hak, seyyidü'l-ebrar, hakikatları celbeden, incelikleri azmeden, gece ve gündüz kaim, yıllarca oruçlu, ehli zannın, şekkin ve vehmin tabibi, havas ve avamdan insanların şifası...” sonra devamla “ilmi ve ameli kuvveti, hikmeti dinleme, mantık, beyan, belagat, fesahat, cömert, avam ve havâssın ihtiyaçlarını gören, ibadet yolunda yürüyen, sağlığı iyi, ilişkileri güzel.” diyerek hocasının ahirette şefaatçi olacağını söylemiştir.²²

2.4. Eserleri

Hâdimî farklı alanlarda ilimler okutmuş olup, aynı zamanda da eserler yazmıştır. Bu ilimlerden hangisinde uzmanlaştığı, hangilerine ağırlık verdiğini, onun “*Beyânü Mevzuâtı'l-ulum*” adlı küçük risalesinden çıkarabiliriz. İsmi geçen eserde Hâdimî sarf, nahiv, akâid, fıkıh, fıkıh usulü, meânî, mantık, edep, hadis usulü, tefsir, hesap ilimleri ve bu ilimlerin mahiyetleri, yararları ve bunların gayeleri hakkında ansiklopedik bilgi vermektedir. Bunlar Osmanlı medreselerinde okutulan ve ağırlıklı dinî ilimlerdir. Hâdimî bu risaleyi öğrencilerine okutmak için hazırlamıştır.²³

Hâdimî; tefsir, fıkıh, hadis, kelâm, mantık, edebiyat ve tasavvuf alanlarında irili ufaklı eserler yazmıştır. Eserlerinde yazı dili olarak Arapça'yı tercih etmiş ve özlü anlatım kullanmıştır. Üretken bir şahıs olan Hâdimî kısa ömrüne onlarca risale ve kitap sığdırmış ve bunların sayısı hususunda farklı rivayetler vardır. Eserlerini bazen şerh mahiyetinde bazen de risale şeklinde yazmıştır. 1886 yılında Konya'daki Vaki Medresesi Müderrisi Abdulbasir Efendi (ö.1314/1896) tarafından İstanbul'da Matbaa'-i Amire'de “*Mecmûatü'r-Resâil*” isminde bastırılan eserin çoğunluğu Hâdimî 'ye ait olduğunu görmekteyiz.²⁴

²¹ Mehmet Aydın, *Ebu Saîd Muhammed el – Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri* (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2006), 19-20.

²² İrfan Görkaş, *Ebu Said Muhammed Hâdimî'de Bilgi Meselesi* (Doktora Tezi, Şelçuk Üniversitesi, 2005), 13.

²³ Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebu Said el-Hâdimî*, 80.

²⁴ Hâdimoglu, *Hâdim ve Hâdimliler*, 1: 103.

Kelâm ilmiyle ilgili bazı eserleri şunlardır:

2.4.1. Kelâm

Hâdimî, temel İslam anlayışını üç ana konuda birleştirmiştir. Güçlü bir inanç akâid ve kelâm ilmiyle sağlanır. Adaletli hayat fıkıh ilmiyle sağlanır. Ahlaklı bir maneviyat tasavvuf ilmiyle sağlanır.²⁵ Bu felsefeyle hareket eden Hâdimî'nin, bıraktığı eserlerden kelâm ilmiyle meşgul olduğunu görmekteyiz. Yazdığı eserlerde yaşadığı çağda tartışılan kelâmî konulara da temas etmiştir.

a. *Risale fi Hakkı Ef'âli 'l-ibâd*: Kulların fiilleri hakkında mezheplerin görüşlerini değerlendiren kelâm eseridir. Bu eser “*Mecmuâtü 'r-resail*” içinde 1886 yılında Matbaa-i Amire'de yayınlanan risalelerden biridir. İki sayfadan oluşur. Müellif bu eserinde kelâm ilminin en eski konularından biri olan insan fiillerinin ortaya çıkışını ele alır. Mutezile, Cebriye, Eş'ariyye kelâmcılarının bu konudaki farklı görüşlerini vererek konuya girer. Sonrasında Ebû İshak İsferâyini (ö.418/1027)'nin ortaya attığı tezler etrafında dönen tartışmaları ele alır. Bu problem sadece geçmişte kalmamış olup, günümüze kadar tartışılmaya devam etmiştir.²⁶

b. *Risale fi 'l-Kaza ve 'l-Kader*: Kaza ve kader konusundaki bazı kuşkuların giderilmesi amacıyla yazılan bir eserdir. Bu eser Reşit Efendi Kütüphanesindedir.²⁷ Hâdimî, bu risâlesinde kaza ve kader kavramlarına açıklık getirmeye çalışmaktadır. Kaza ile dua arasındaki ilişkiyi ele almaktadır. Duanın kazayı önleyebileceğine dair sahih hadisin tahkikini yapmaktadır.²⁸

c. *Şerhu Kelimetü 't-Tevhid*: Tevhide ilişkin görüşleri yer alan risaledir. Özellikle kelâm ve tasavvufî âlimlerin konuyla alakalı görüşlerine yer verilmiştir.²⁹

²⁵ Murat Şimşek, “Doç. Dr. Murat Şimşek 20 Şubat 2019 Berika Okumaları Ders 01” (Konya, 2019), 15:40-19:55.

²⁶ Ebu Said Muhammed Hâdimî, “Ef'âl-i İbâd Risalesi”, *Mecmuâtü 'r-resail*, 1. Bs (İstanbul: Matba-i Amire, 1886), 196-198.

²⁷ Şimşek, Osmanlı'da Müderris Bir Sufi Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri, 73.

²⁸ Emine Taşçı, *Osmanlı Düşüncesinde İbn-i Sina Şarihlerinden Hâdimî ve İhlas Süresi Haşiyesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 116.

²⁹ Aydın, *Ebu Saîd Muhammed el – Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, 38.

d. *Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Saîd Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukir li'l-İmam el-A'zam*: İmam-ı A'zam Ebû Hanife (ö.150/767)'ye atfedilen “*el-Vasiyye*” isimli eserin şerhidir. Bu şerh 1302/1886 yılında Abdulbasir Efendi tarafından *Mecmuâtü'r-resâil* içinde yayınlanan şerh otuz sekiz sayfadan oluşmaktadır. Bazı konular kısa kısa açıklanırken bazı konular ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.³⁰

Ebû Hanife'ye atfedilen *el-Vasiye*, Ehl-i Sünnet inançlarını kısaca ele alan bir risaledir. Ebû Hanife hastalandığında akâide dair vasiyetlerini soran öğrencilerine görüşlerini açıklamıştır. Orada bulunan birisi tarafından kaleme alındığı rivayet edilen bu söyleşiye göre, Ehl-i Sünnet akidesinin on iki temel konusu bulunmaktadır. Bunlar:

1. İman-Amel ilişkisi
2. İnsan fiilleri ve sevap-günah açısından sonuçları
3. Allah'ın arşa istiva etmesi
4. Kur'ân'ın yaratılmadığı inancı
5. Dört halife ve sıralaması
6. İnsanların iman bakımından kısımları
7. İstitaat
8. Mesh
9. Ahiret
10. Kabir azabı, sualler ve ahiret halleri
11. Kulun fiilleri, sözleri ve bilgileriyle birlikte Allah tarafından yaratılması
12. Allah'ın görülmesi ve şefaât.³¹

Hâdimî bu risaleye Arapça bir şerh yazmıştır. Eserinde Hz. Peygamber'in “*Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak*”³² hadisini ilk önce ele alır. Bu kurtuluşa eren fırkanın Eş'ari (ö.324/935) ve Mâtürîdî'nin oluşturduğu Ehl-i Sünnet olduğunu savunur.³³ Bu şerhte en uzun halifeler meselesini ele almaktadır. Tartışmalı konuları ele

³⁰ Ebu Said Muhammed el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam”, 1. Bs (İstanbul: Matba-i Amire, 1885), 154-191.

³¹ Ebû Hanife, “Mecmûâtü'r-Resâil”, *el-Vasiyye* (İstanbul: Matba-i Amire, 1885), 150-153.

³² İbn Mâce, “Fiten” 17

³³ el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam”, 155.

alırken çeşitli mezheplerin ve bazı âlimlerin görüşlerini dikkate alır. Sadece Mâtürîdî ve Eşari'nin görüşlerini vermekle yetinmez.³⁴

e. *Hâşiye Alâ Tefsiri Sûreti'l-İhlas li-İbn-i Sina*: Seçkin ve ünlü filozof diye tanımladığı İbn-i Sina (ö.428/1037)'nin tefsirinin öncülleri anlamak zor olduğundan ve metodunun farklılığı gibi sebeplerden haşiye yazmıştır. Bu eser Hâdimî'nin mantık ve felsefe ilimlerine vâkıf olduğunu göstermektedir.³⁵

Bunun yanında Hâdimî *Berika* isimli eserinde muhtelif vesilelerle kelâmî konuları tartışmıştır. Hâdimî'nin, akâide ilişkin konularla da ilgilendiği, yazdığı eserlerden bellidir. Nitekim o, *Berîka* da Eşariye ve Mâtürîdîye arasındaki esasa ilişkin olmayan farklara açıklık getirmektedir.³⁶

Hâdimî'nin eserlerinden kütüphanelerde en çok yer alan Birgivi'nin ahlaka dair “*Tarikat-ı Muhammediyye*”sinin şerhi olan *Berika*’dır. Hâdimî'nin bizzat imzasıyla 1168/1754 yılında tamamladığı ilk nüshası Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesindedir. Sonraki yıllarda bu eser altmıştan fazla istinsah edilmiştir. Bu esere Anadolu ve hatta Osmanlı sınırlarını aşan bir rağbet olmuştur.³⁷ Hâdimî bu eserini Sultan Mahmud’a ithaf etmiştir. Birgivi’nin “*Tarikat-ı Muhammediyye ve Siret-i Ahmediyye*” adlı eserine yazmış olduğu şerhin tam ismi “*el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî Şerhi't-Tarikati'l-Muhammediyye ve 'ş-Şeriatî'n-Nebeviyye fî's-Sireti'l-Ahmediyye*” dir. Hâdimî'nin en önemli, en hacimli ve en çok şöhret bulan, hatta Hâdimî deyince ilk akla gelen eserlerinden biridir.³⁸

³⁴ el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam”, 168-178.

³⁵ Harun Bekiroğlu, “Bir Felsefi Tefsir Örneği Olarak Muhammed Hâdimî'nin İbn-i Sina'ya Ait İhlâs Sûresi Tefsirine Haşiyesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak 2013): 129.

³⁶ Reşad İlyasov, *Ebû Said Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 22.

³⁷ Sarıkaya, *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebû Said el-Hâdimî*, 108.

³⁸ Taşçi, *Osmanlı Düşüncesinde İbn-i Sina Şarihlerinden Hâdimî ve İhlas Sûresi Haşiyesi*, 118-119.

I. BÖLÜM

EBÛ SAİD HÂDİMÎ VE İLÂHİYAT

Sahabe ve tâbiun dönemlerinde Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve yorumlamada her dönem kendisinden önceki dönemin bilgisini ve tefsirini işitme yoluyla elde ediyorlardı. Ancak zaman ilerledikçe yeni kelâm meseleleri ortaya çıkmaktadır. Bazı müfessirler itikadi konuları ele alan ayetleri tefsir ederken mensubu olduğu mezhebinin görüşleri doğrultusunda ayetin manasını anlamaya gayret göstermiştir.

İtikat konularının tespitinde temel kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir ve anlam bakımından çok boyutludur. Hâdimî'ye göre fıkıh, kelâm ve tasavvuf ilimleri başta olmak üzere bütün ilimler Kur'ân-ı Kerim'in hakikatlerini keşfetmek için ortaya konulmuştur. Ancak alanında olgunlaştıktan sonra Kur'ân-ı Kerim'i bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

Hâdimî, eserlerinde akli yorumlarını dini naslarla desteklemeye çalıştığı gibi, dini izahları da akli yorum ve yaklaşımlarla temellendirmeye çalışmıştır. İlahi bilginin insani bilgiyi tamamladığını düşünmektedir. Hâdimî, hem aklın hem naklin verilerini doğru bilgiyi elde etmede yeterli görmektedir. Ancak o, tek başına akli veya tek başına nakli doğru bilgiyi verebilme konusunda yeterli görmemektedir. Aksine birinin diğerine ihtiyacı olduğu görüşünü benimsemiştir.³⁹

1. Akâid

Akâid, akide kelimesinin çoğuludur. Hâdimî'ye göre akide; kalbin üzerine akd olunduğu, bağlandığı dini manalardan bir şeyin ismidir. Ancak bu anlam mutlak manada olmayıp amel keyfiyetine taalluk etmeksizin, itikadın kendisine taalluk ettiği şey manasındadır. Bu manalar, Allah'ın zatı ve sıfatları; nübüvvet ve kıyamet bahisleri gibi konulardır.⁴⁰

Bu tanımda geçen itikattan maksat; usul ve kaynaklarda dini zaruretlerden olup ve bunlara bağlı olan şeylere kesin olarak inanmaktır. Usulden olmayan şeylerde farklı

³⁹ Reşad İlyasov, "Ebû Said Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân Ayetlerini Kelâmı Bakış Açısıyla Yorumlaması", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmi Mecmuası*, 10 Nisan 2010, 179-180.

⁴⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:34.

düşünmede veya zanda bulunmada zarar yoktur. Yoksa bir fırka diğer bir fırkayı küfre nispet etmesi lazım gelir. Akâid ilmi, şer’i ilimlerin aslı ve esasıdır.⁴¹

Hâdimî’ye göre Allah’ı bilmek mutlak vaciptir. Allah’ı bilmekten maksat; Allah’ın varlığını, sübûtî ve selbî sıfatlarını kişinin tâkati ölçüsünce bilmesi ve tasdik etmesidir. Ancak tâkat; ihtiyaç miktarı ile sınırlı değildir. Allah’ın bütün sıfatlarının kabul edilmesini gerektirir.⁴²

Hindistanlı Âlim b. Alâ (ö.786/1384)’ya ait olan “*Tatarhaniye*” kitabının ibaresinde geçtiğine göre Ebû Hanife oğlu Hammad’ı kelâm ilmiyle meşgul olduğunu ve her gün münazaralara katıldığını görmüştü. Oğluna bundan uzaklaşmasını söylemiştir. Hammad’da babasına kendisinin de aynı ilimle meşgul olduğunu söylemişti. Ebû Hanife yasaklama sebebini şöyle açıklamıştır:

“Kendilerinin dikkatli olduklarını başlarında bir kuşun olduğunu ve onun uçmamasına gayret ettikleri gibi özen gösterdiklerini söyler. Ancak onların karşıdakine üstünlük sağlamak için hataya düşürme ihtimallerinin olduğunu, hataya düşen kimsenin küfrüne rıza göstermiş olacaktırlar. Kim arkadaşının küfre girmesine rıza gösterirse önce kendisi küfre girer. Çünkü küfre rıza küfürdür. Küfre düşmek ancak kelâmın ana konularında olduğu zaman mümkün olur. Çünkü akâid de hatanın hepsi küfür değildir.”⁴³

Ebû Hanife’ye göre: “Şüphe olmadığı müddetçe kelâm ilmine dalmak mekruh, şüphe meydana geldiyse kelâm ilmiyle meşgul olmak vaciptir.”⁴⁴

Kelâm ilmiyle zeki, akıllı, uyanık, kuvvetliyi zayıftan ve hakkı bâtıldan ayıran kimse, hasımların şüphelerini burhâni açık ve net delillerle giderebilen, mütedeyyin ve gayretli kimseler ilm-i kelâmı derinleşmesinde sakınca yoktur. Böyle olmayacaksa bu kimselerin bâtil mezheplere meyiletmesinden korkulur. İlm-i kelâmın sırları kapalı, anlaşılması güç ve hakikatleri anlaşılmayan, açılmaya muhtaç durumdadır ve dinin asıllarındandır.

Hâdimî: zeki ve hakkı bâtıldan ayıracak kimselerin ilm-i kelâmı öğrenmelerinin farzı kifâye derecesine kadar övmüş, cahil kimselerinde öğrenmesini haram derecesinde

⁴¹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:34.

⁴² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231-232.

⁴³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:330-332.

⁴⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:332-333.

kötülemiştir. Netice olarak: ilm-i kelâm; şer'i ilimlerin en şerefliisidir. Çünkü o, vaciplerin ilkidir. Mevzusu Allah'ın zât ve sıfatlarıdır. Delilleri kesindir. Kaynağı kitap ve sünnettir. Hedefi Allah'ı marifettir. Gayesi dünya ve ahiret saadetini kazanmaktır.⁴⁵

2. Ehli Sünnet

Hâdimî'ye göre ehl-i sünnet, sünneti delil alan kimse demektir. Cemaatten maksat da sahabe ve tâbiundur. Kurtuluşa eren topluluk bunlardır. Kurtuluşa eren topluluk olmasının sebebi; Hz. Peygamber ve ashabının itikat ettikleri şeylerde, zaruret olmaksızın, nassın zâhirinden ayrılmadan ve akla güvenmeksizin tam bir biçimde uymayı seçmeleri sebebiyledir.⁴⁶ Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Onlardan biri hariç hepsi cehennemdedir.”

Denildi ki: Ey Allah'ın Resulü onlar kimdir? Hz. Peygamber:

*Kurtuluşa erenler benim ve ashabımın üzerinde olduğu şey üzerine olan kimselerdir.*⁴⁷

Hâdimî, Ehl-i Sünnet ile muradın Mâtürîdî ve Eş'arî olduğunu savunmuştur.⁴⁸ Ancak herkes kendisinin Ehl-i Sünnet olduğunu iddia etmektedir. Lakin bu iddia ile değil, ancak eylem ve söylem birliği ile olmaktadır. Günümüzde başta Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerle tâbi olmakla mümkündür. Bu iki fırka her ne kadar bazı hususlarda görüş ayrılığına düşmüş olsa da bunların asılları bir olduğundan bu ayrılığa itibar edilmez. Bu iki grup birbirlerini fâsıklıkla nitelemeyiz, tek fırka kabul edilir. Eş'arî ve Mâtürîdî teferruatta ayrılığa düşmüşler ama ikisi de Kur'ân-ı Kerim'in kesin hükümlerine, kadim sünnete, icmaya ve sahih kıyasa karşı çıkmama hususunda aynı düşünceye sahiptirler. Bunlar delilin kapalı olması sebebiyle bazen hata etmiş olsalar

⁴⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:333-334.

⁴⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:214.

⁴⁷ Ebû Davût, “Sünnet”, 1.

⁴⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:214-215.

da, bütün imkân ve gayretlerini sünnete isabet etmek için sarf etmişlerdir. Yapılan hatalarda mazur görülür ve gayretinden dolayı hata da etse sevabı hak etmektedir.⁴⁹

Hiz. Peygamber “*İnsanların hayırlısı benim asrımdır, sonra onları takip edenler, sonra da takip edenleri takip edenler. Sonra yalan ortaya çıkar*”⁵⁰ demiştir. Bu hadiste benim asrım ifadesiyle beni görenler, benim ashabım ve benim sohbetimde bulunanlar anlaşılmıştır. Hâdimî’ye göre sahabenin de en faziletlisi Hiz. Peygamberin yanında dolaşıp en fakihî, âlimî ve zahidî olanlardır. Hatta bunlar Ehl-i Beytten sayılmıştır.⁵¹

Hiz. Peygamberin asrı için farklı görüşler ortaya atılmıştır ama muteber olan bu sürenin nübüvvetten itibaren yüz sene olmasıdır. Onları takip edenler de tâbiun’dur. Bunların süresi ise yüzden, yüz doksan senesine kadardır. Tâbiun’u takip edenler de etbâü’t-tâbiûndur. Bunlarda hicri iki yüz yirmi senesine kadar olan süredir.⁵²

Hâdimî’ye göre ilk asrın üstün olması, ilk insanlar Hiz. Peygamber’e hakaret ettiklerinde onlar iman ettiler, yalanladıklarında tasdik ettiler, küçültmeye çalıştıklarında yardımda bulundular, mücadele ettiler ve nübüvvetin nuru ile nurlandılar. Hiz. Peygamber “*Ashabıma sövmeyiniz; Çünkü sizden birisi Uhud Dağı kadar altın infak etse onlardan birinin ne onun tamamına ne de onun yarısına ulaşır*”⁵³ demiştir. Yine Hiz. Peygamber “*Ashabım hakkında Allah’tan korkunuz, benden sonra onları hedef edinmeyiniz. Kim onları severse, benim sevgimle onları sever. Kim onlara buğz ederse bana olan buğzundan onlara buğz etmiş olur. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet eden Allah Teâlâ’ya eziyet etmiş olur. Allah Teâlâ’ya eziyet eden ise umulur ki; Allah onu tez vakitte yakalasın.*”⁵⁴

Hâdimî bu hadislerden şunları anlamıştır: bir kimse Hiz. Peygamber’i sevdiği zaman, onun sayesinde sahabesini de sever. Bunları seven kimse onların yolundan gider. Hiz. Peygamber’in sahabesine buğz eden kişi, peygamberden nefret ettiği için

⁴⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:132-133.

⁵⁰ Tirmizi, “Fitneler”, 7.

⁵¹ Ebu Said Muhammed el-Hâdimî, *el-Berika Şerh’u Tarika*, 1. Bs (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2011), 1: 1:392.

⁵² el-Hâdimî, *el-Berika Şerh’u Tarika*, 1:392-393.

⁵³ Müslim, “Fedail”, 221

⁵⁴ Tirmizi, “Menâkıb”, 58

buğz etmektedir. Sahabe şarta bağlı kalmaksızın, mutlak manada Hz. Peygamber'i tasdik edip destek olduklarından ümmetin de en hayırlısı olmuştur.⁵⁵

3. Âlem

Âlem: sonradan var edilen, Allah'ın dışında olup, kendisiyle yaratanın bilindiği her şeydir.⁵⁶ Hâdimî'ye göre âlem, bütün cüzleriyle, sıfatlarıyla, kulların hayır ve şer fiilleri de dâhil olmak üzere hâdistir. Kullardan kasıt ister mükellef olsun, olmasın veya insan dışındaki varlıklar fark etmez hepsinin fiili hâdistir. Sonradan yaratılmıştır. Âlem bütün cüzleriyle demekle gökyüzü ve üstünde olan her şey, yeryüzü ve üstünde olan her şey ne varsa hepsi anlaşılmalıdır.⁵⁷

Teftâzânî'ye göre âlem ya ayandır ya da arazdır. Arazlar tek başına kıyâmı mümkün olmayıp ayanlara ihtiyaç duymaktadır. Kıyâmı başkasına muhtaç olan kadim varlık olamaz ve hâdistir. Arazlarda kıyâmı başkasına muhtaç olduğundan hâdistir. Hâdis ile kaim olan da hâdis olur. Kadim varlıklar hâdislerle kaim olmaz. Binaen aleyh hâdis arazlar ayan ile kaim olduğundan ayanlar da hâdistir. Âlemde ayan ve arazlardan mürekkep olduğundan hâdistir.⁵⁸

Hâdimî'ye göre hâdis olan şeyler Allah Teâlâ'nın yaratması, ihtiyarı ve iradesiyle meydana gelir. Yaratma Allah'ın sıfatı olup, bir benzeri olmaksızın ilk meydana getiren demektir. Allah dışında herhangi bir yaratıcı yoktur. Âlemi yoktan var edenin li zâtihi vacip olması şarttır. Böyle olmadığı takdirde eşit şeyin tercihi lazım gelir. Zira bütün mümkün varlıklar eşittir. Aralarında herhangi bir üstünlük yoktur. Harici bir sebep olmadan mümkün olan, mümkünü tercih etse, eşit olanların bir birini tercihi lazım gelir. Harici bir sebep olursa ki, o hariç sebepte Vâcibü'l-Vücût olan Allah'tır.⁵⁹ Kur'an-ı Kerim'de “*Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlınızdan çıkarmayın. Allah'tan başka gökten ve yerden sizi rızıklandıran bir yaratıcı var mı? O'ndan başka ilah yoktur. Öyleyse niçin haktan dönüyorsunuz!*”⁶⁰ Bu ayette tek

⁵⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:311.

⁵⁶ Alleme Teftâzânî, *Şerh-i Akâid* (İstanbul, 1899), İstanbul, Atatürk Kitaplığı, nr. K/2638, 14.

⁵⁷ el-Hâdimî, *el-Berika Şerh'u Tarika*, 1:228.

⁵⁸ Teftâzânî, *Şerh-i Akâid*, 14-18.

⁵⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:228-229.

⁶⁰ Fâtır 35/3.

yaratıcının Allah olduğunu O’ndan başka bir yaratıcının bulunma ihtimalinin olmadığını anlamaktayız.

Hâdimî’ye göre yaratma Allah’ın takdiri, ilmi, iradesi ve kazasıyla. Takdir: Her mahlûku, güzellik ve çirkinlik, menfaat ve zarar kendisini ihtiva eden zaman üzerine terettüp edip, sevap ve cezanın üzerinde bulunduğu sınırla sınırlandırmaktır. Bunların hepsi Allah’ın ilmiyledir.⁶¹ Şu ayeti kerime her şeyin Allah’ın ilmiyle olduğuna işaret etmektedir: “O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahman’dır, Rahîmdir.”⁶²

4. Allah’ın Sıfatları

Vasıf: Bir şeyin nicelik ve niteliğini belirterek onu tanıtmaya çalışmaktır. Sıfat: Bir şeyin üzerinde bulunduğu hal, şekil ve üzerinde bulunduğu nitelikler.⁶³

Hâdimî’ye göre Allah’ın zâtı ile kâim olan ezeli sıfatları vardır. Bu sıfatlar zatının aynı da değildir, zatından ayrılan başka bir şeyde değildir. Zâtının aynı değildir. Çünkü sıfat başka, mevsuf başka bir şeydir. Sıfat: Zat ile kaim olan bir mana olup kıyâmı başkasına muhtaçtır ve bundan dolayı zatının gayrı da değildir. Zât vaciptir ve müstağnidir. Sıfat mümkündür. Vücûp mümkünün aynı olamaz. Ehl-i Sünnet’in itikadı budur⁶⁴

İslam tarihçilerine göre Ca’d b. Dirhem (ö.118/736) ve Cehm b. Safvan (ö. 128/745-46), sıfatları inkâr konusunda ilk defa görüş belirten şahıslardır. Cehm bu görüşü sistemleştirmiştir. Kendi ismine nispetle Cehmeyye ekolünün oluşmasına sebep olmuştur. Bu ekole göre naslarda geçen ve mahlûkatta var olan hiçbir sıfat Allah’a nispet edilemez. Çünkü bunlar teşbih gerektirir. Allah teşbihten münezzehtir.⁶⁵

⁶¹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:228-229.

⁶² el-Haşr 59/22.

⁶³ Rağıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzı’l-Kur’ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî 4. Bs (Beyrut: ed-Dârü’s-Şamiyye, 2009), 873.

⁶⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:222.

⁶⁵ Hasan Hüseyin Tunçbilek, “Allah’ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2002): 160.

Mutezilenin inancı Allah'ın sıfatları zatının aynı olmasıdır. Yine Mutezileye göre Allah, zatiyla âlimdir ve onun için ilim vardır.⁶⁶

İmam Birgivi'ye "Allah'ın sıfatları zatının aynıdır" diyenlerin hükmü sorulduğunda *Tatarhaniye*'den naklen "Onlar Allah'ın sıfatlarını inkâr ettiklerinden küfre nispet edildiğini söylemiştir.⁶⁷ Hâdimî talebelerine kitaplarını okutmuş olsa bile bu hususta Birgivi'ye katılmamaktadır ve şunları demektedir:

"Küfür ancak onların inkârı, sıfatların aslını veya eserlerini inkâr şeklinde olursa lazım gelir. Zira Mutezileye göre zât; inkişafa başka bir şeye ihtiyaç olmaksızın kâfidir. Onların bundan muradı tevhit ve kemalde mübalağadır. Sıfatlar konusunda Mutezileyi küfür ile itham etmek doğru bir düşünce değildir."⁶⁸

4.1. Selbi Sıfatlar

Allah'ı diğer varlıklardan ayıran ve Allah'ı olumsuz nitelemelerle tanıtan sıfatlara selbi veya tenzihi sıfatlar denilmiştir. Yüce Allah'ın zatına mahsus olan, O'nu diğer varlıklardan ayıran, zıt anlamları O'nun hakkında asla düşünülmeyen sıfatlara da selbi sıfatlar denilir. Böylece Allah, bu sıfatlarla birlikte diğer varlıklara benzemekten tenzih edilmiştir. Ancak tenzihi sıfatlar denildiğinde ilk akla gelen olumsuz nitelemelerle tanınan sıfatlar gelmektedir.⁶⁹

Allah'ın sıfatları hakkında mezheplerin farklı anlayışı olmakla birlikte Hâdimî, Ehl-i Sünnet'in anlayışını benimsemiş olup, görüşlerini savunmuştur.

Hâdimî'ye göre bir kimse Allah'ın sıfatlarının hâdis olduğunu söylerse küfrüne hükmolunur. Çünkü Allah'a noksanlık isnad etmek vardır. Ayrıca hâdisata mahal olması lazım gelir. Bu düşünce Allah'ın ezelde kemâlden hâli olmasını gerektirmektedir. Allah'ın her bir sıfatı O'nun için kemaldır.⁷⁰

Hâdimî'ye göre kelâmı güzel bir şeye hamletmek mümkün olursa veya küfründe muhalefet bulunan bir meselede doğru olan Müslüman'ın küfre nispet edilmemesidir.

⁶⁶ Kadı Abdulcebbâr, "el-Muhtasar Fi Usulî'd-Dîn", 212.

⁶⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:291-292.

⁶⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:292.

⁶⁹ Hulusi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistematiik Kelâm*, 2. Bs (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 164.

⁷⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:293.

Velev ki bu muhalefet zayıf bir rivayet olsun. Zira İslam şüphe ile yok olmaz. Âlim kimseye yakışan Müslüman'ı tekfir etmekte acele etmemesidir. Bir meselede yüz ihtimal olsa, doksan dokuzu küfür olup bir ihtimal küfür olmazsa, yakışan küfür ile hüküm vermemektir. Çünkü küfür büyük bir mesele ve iştir. Ehl-i kıbleden hiç kimse tekfir edilmez. Ancak Allah'ı inkâr eden, şirk koştan, Hz. Peygamber'in getirdiği zaruri bilgileri inkâr eden veya haramı helal kabul eden kimseler tekfir edilebilir. Bunların dışında kişi tekfir edilmez, bidat ehli kabul edilir.⁷¹

4.1.1. Vücûd

Hâdimî'ye göre Allah vardır mevcuttur. Mevcudiyeti başkasına muhtaç değildir. Nitekim Allah'ın varlığından bahseden ihlas süresini tefsir eden İbn-i Sina'nın eserine Haşîye yazan Hâdimî, bu sürede geçen هو zamiriyle ilgili şunları demektedir:

(هو) Bu zamirle kastedilen, Vâcibu'l-Vücûdun zâtıdır. Yani kendisidir; varlığı kendinden olandır. Zamirin kullanıldığı yer ve ayetin siyakı bunu göstermektedir. (المطلق) yani varlığının kendisini sınırlanmadığıdır. Varlığı kendisinden farklı ve fazla değildir. Öyleyse O, varlığı kendisinden olandır. Üstelik varlığı, kendisinin aynısı olandır.”⁷²

4.1.2. Allah Kadim ve Ezelidir

Hâdimî'ye göre Allah'ın kadîm olması demek, varlığı için bir başlangıcın olmaması ve evvelinden yokluğun geçmemesidir. Başlangıcı olmuş olsaydı, zaruri olarak varlığı başkasına muhtaç olurdu. Allah kıdemî zamani ile kadimdir. ⁷³

Ezel demek; Geçmişte, mukadder ve sonsuz olan zamanlarda varlığının aralıksız devam etmesidir. Yine ezeli olan Allah'ın istikbalde de varlığının devam etmesidir. Ezelilik ve ebedilik de zaman mefhumu vardır. Allah zamani değildir. Ancak ezelilik ve ebedilik zamani ve gayri zamani içinde kullanılmaktadır.⁷⁴ Hâdimî'ye göre ezeliyetin mazide olan bir şey zannetmek fahiş bir hatadır. Bilakis mazide olduğu gibi gelecek zamanı da kaplamıştır. Allah, zaman mefhumu olmaksızın ezelidir, varlığı mazide

⁷¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:292-293.

⁷² Ebû Said Muhammed el-Hâdimî, *İbn-i Sina'nın İhlas Süresinin Tefsirinin Haşîyesi* 1156, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 292.212=927, 1.

⁷³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:220.

⁷⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:221.

olduğu gibi gelecekte de olacaktır. Varlığı aralıksız devam edecektir. Yine ezeliyet ile ebedilik arasında ki farka temas etmiştir. Ezeli yokluğa şamilken, kadim olmak vücûda mahsustur. Allah'ın kadim olması zatı ve dışta bulunan kâmil sıfatlarına nispetledir. Ezeli olması da O'nun izafî ve nisbî sıfatlarına nispetledir.⁷⁵

4.1.3. Allah'ın Birliği

Ehl-i Sünnet âlimlerinin tamamı Allah birdir demişlerdir. Allah bir derken akla ilk intikal eden Vahdet-i zatiyedir. Hâdimî' ye göre mutlak olarak da söylenebilir. Yani zât ve sıfat yönünden tekdir. Allah'ın bir olduğunu ifade ederken “ehad” kelimesini kullanmak daha kâmilidir. Bu kelime Allah'ın vasfına mahsus kılınmıştır.

Allah birdir demek, delaleti-mütabakısı “Vacib-i zâtihi birdir” demektir. “Vacib-i zâtının birden fazla olmasını men etmesi” delaleti iltizamiyesidir.⁷⁶

Allah'ın sıfatlarına başlarken vücût sıfatıyla başlamak, sonra da diğer sıfatlarını anlatmak daha güzel olur. Ancak Allah'ın vahdaniyetini anlatmak, varlığının kabulüne delalet etmektedir. Allah'ın birliğini kabul etmek imanın başlangıcıdır.

Allah'ın bir olduğunun akli delili şudur: İki olsa mümkün şeylerin oluşumu ya ikisi ile olur. Bu onlar için noksanlıktır. İkisinden her biri ile olsa, birbirinden haberi olmadan yapılan tesadüf olur. Biri ile olsa tercih eden olmaksızın tercih edilmiş olur. Biri diğerinin istediği şeyin zıddını yapmaya kâdir olmazsa bu acizliktir. İkisi de kudretli olursa, iki zıddın bir arada olması ve diğerinin aczi lazım gelir. Bu da mümkün değildir. Her ikisinin aynı güç üzerine karar kılmaları tevafuk olur. Aynı hususa karar kılmazlarsa birbirlerini men ederler.⁷⁷

Allah'ın bir olduğunun sem'i delilleri Kur'ân-ı Kerim'de çoktur. “Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu. Demek ki, Arşın Rabbi Allah onların nitelemelerinden uzaktır.”⁷⁸ Âdet, hâkimler birden çok olduğu zaman bir anlaşılamama meydana gelmesini kabul eder. Âlemde bir fesat

⁷⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:221.

⁷⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:214.

⁷⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:215-216.

⁷⁸ el-Enbiyâ 21/22.

meydana gelmediğinden ittifakın varlığı ortadadır. Fıtratı bozulmamış kimse bu nizam ile Allah'ın vahdaniyetini tasdik eder. Bu ayet burhan-ı kat'i dir.⁷⁹

4.1.4. Hiçbir şey Allah'a Benzemez

Çünkü benzerlik nev'ide bir olmakla mümkün olur. Nev'ide bir olanlar mümkün varlık, Allah'ta vacip varlıktır. Mümkün ve vacip muhtelif iki nev'i olup, birinin sâlih olduğu şey diğerinin de sâlih olmasını gerektirir. Bu da Allah hakkında mümkün değildir. Benzerlik eşitliği gerektirir. Hiçbir şey Allah'a zatında ve sıfatında denk değildir.⁸⁰ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah kendisinin eşi ve benzeri olmadığını hiçbir şeyin kendisine denk olmayacağını ifade etmiştir. “O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle sizi ürettiyor. Onun eşi ve benzeri yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir”⁸¹ buyrulmaktadır.

Hâdimî'ye göre O'nun eşi ve benzeri yoktur demek, doğrudan doğru O'nun misli bir şey bulunmak şöyle dursun O'na benzer bir şey bile yoktur. Bu ayeti kerime teşbihi nefyetmiştir. Tevhit ve tenzihte kesin bir delildir.⁸²

4.1.5. Allah Cisim, Cevher, Araz ve Mütahayyiz Değildir

Hâdimî'ye göre cisim mürekkeptir. Cüzlerden oluşmaktadır ve cüzlere muhtaçtır. Araz tek başına varlığı olmayandır. Bir mahal veya mekâna muhtaç olur. Varlığı başkasına muhtaçtır. Bunlar mümkün varlıktırlar. Allah vacip varlıktır. Kadim varlığın hâdis varlıkla bir arada bulunması imkânsızdır.⁸³

Hâdimî cevherin parçalara ayrılması mümkün olmayan son cüz olduğunu söylemektedir. Böyle bir varlık cismin bir cüzü olur ve bir yer kaplamaktadır. Mümkün

⁷⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:214-215.

⁸⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:293.

⁸¹ eş-Şûrâ 42/11.

⁸² Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3. Bs (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 4225.

⁸³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217.

varlık olmaktadır. Bunlar hâdis varlıktırlar. Allah vacip varlıktır. Vacip varlıkta mümkün varlığın bulunması imkânsızdır.⁸⁴

Hayyiz uzanan veya uzanmayan bir şeyin kendisini meşgul ettiği düşünülen bir boşluktur. Tehayyüz etmiş olsa hayyizin kıdemi lazım gelir. Hayyiz kadim olmasa, kadim olan Allah'ın havâdis ile kıyamı lazım gelir ve bu da mümkün değildir. Kadim olsa kadim varlıkların çoğalması lazım gelir ve buda caiz değildir.⁸⁵

4.1.6. Musavver Değildir

Hâdimî Allah'ın insan ve benzeri surette olmayacağını söylemiştir. Çünkü suret cismin ve mahlûk olanların özelliğidir. Allah mahlûk ve cisim değil, yaratandır. Kadim zâtta hâdis olan özellikler olmaz.⁸⁶

4.1.7. Mütenâhi Değildir

Hâdimî'ye göre Allah için ne bir zaman ne de bir mekânda nihayete ermek söz konusu değildir. Çünkü bunlar miktarların ve sayılabilen şeylerin vasfıdır. Miktar ve saymak yaratan için değil yaratılanlar için kullanılmaktadır. Yaratan için bunlar söz konusu olamaz.⁸⁷

4.1.8. Allah Yemez ve İçmez

Yemek ve içmek mahlûkun halleridir ve başka bir varlığa ihtiyaç icap eder. Vacip varlığın bir şeye ihtiyacı yoktur. Yine Allah Kur'ân-ı Kerim'inde şöyle açıklamaktadır:⁸⁸ “*De ki: göklerin ve yerin yaratıcısı olan, beslediği halde beslenme ihtiyacı olmayan Allah'tan başkasını mı dost edineceğim? De ki: Bana, (Allah'a) teslim olanların ilki olmam emredildi ve sakın Allah'a ortak koşanlardan olma denildi.*”⁸⁹ Bu ayet Allah'ın yeme ve içme gibi her hangi bir ihtiyacının olmadığını gösteren açık bir

⁸⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217.

⁸⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217.

⁸⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217.

⁸⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217.

⁸⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217-218.

⁸⁹ el-En'âm 6/14.

nastır. Yemek içmek hâdisatın özelliğidir. Muhdis olan Allah'ta bunları tasavvur etmek mümkün değildir.

4.1.9. Allah Doğurmaz ve Doğmamıştır

Hâdimî'ye göre Allah bir kimseye anne ve baba olmaz. Allah'tan, başkası doğmuş olsa elbette ona benzeyen biri olurdu. Çünkü ikisinin de nev'ileri birdir. Allah anne ve babaya da sahip değildir. Birisinden doğacak olsa benzerlik lazım gelir.⁹⁰

4.1.10. Hiçbir Şey Allah'a Nev'i ve Cinsten Denk Olmadı

Cinsinin veya nev'inin olması bir şeylere müsavi olmasını gerektirir. Allah bunlardan münezzehtir. Hakikatte bunların hepsi tevhidi uzun uzun anlatmak ve açıklamaktır. Hiçbir şeye denk olmadığını söylemek aynı zamanda doğmadığını ve doğurmadığını ispat etmektir.⁹¹

4.1.11. Bir Mekânda Temekkün Etmemiştir ve Altı Cihetin Birinde Değildir

Hâdimî'ye göre mekânlaşmak, bir mekânda yer tutmak bir varlığın düşünülen veya hakikaten bulunan, kendisine mekân ismi verdikleri diğer bir varlığa nüfuzundan ibarettir. Varlık; cisim ile kaim olan, boşluğu dolduran uzantıdır.

Hâdimî, Allah'ın miktar ve uzunluktan münezzehe olduğunu söylemektedir. Çünkü bunlar parçalanmayı gerektirir. Allah, bir mekânda olsaydı mekânın kıdemi ve Allah'ın mekâna muhtaç olması gerekirdi. Her muhtaç olan mümkündür. Vacip olan Allah'ta mümkün olurdu. Mümkün varlıkta cevher olmaktadır. Allah'ın cevher olmadığını izah etmiştik. Mekân kadim varlık olduğunda kadimlerin çoğalması lazım gelir ve bu caiz değildir.⁹²

Ancak Kur'ân-ı Kerim'de temekkün ve tecessüm ifade eden ayetler vardır.

⁹⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

⁹¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

⁹² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

الرحمان على العرش استوى “*Rahman arşa hükmetmektedir.*”⁹³

و جاء ربك والملك صفا صفا “*Rabbinin buyruğu ve saf saf dizilmiş olarak melekler geldi.*”⁹⁴

من كان يريد العزة فلله العزة جميعا اليه يصعد الكلم الطيب والعمل الصالح يرفعه “*Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah’a aittir. Güzel sözler O’na yükselir. Salih ameli de güzel sözler yükseltir.*”⁹⁵

Hâdimî bunların müteşabih ayetlerden olduğunu ve tevili gerektiğini söylemiştir. “*Arşa istiva etti.*” yani ona hâkim oldu, “*Rabbin geldi.*” yani Rabbinin emri geldi, “*Güzel sözler O’na yükselir.*” yani O’nu razı kılarlar şeklinde tevili etmiştir.⁹⁶

Bu ayetleri Mücessime, Müşebbihe ve Allah’a mekân isnad edenleri reddetmek, cahillerin şüphelerini def etmek için tevili etmek güzel olur. Aslında doğru olan bu ayetlerin manasını Allah’a havale etmektir. Allah bir mekâna ihtiyaç duymamıştır ve O mekânda kararlaşmamıştır. Allah bir mekâna kararlaşmış olsa, ona ihtiyaç duyar. İhtiyaç duymak Allah’ın şanına yakışmaz ve bu bâtıldır. Çünkü her muhtaç mümkündür. Allah vacip varlıktır. İhtiyaç noksanlıktır. Allah noksanlıktan münezzehtir. “*Rahman arşa istiva etti.*”⁹⁷ Ayetinin manası “Allah arş ve arşın dışındakileri koruyandır ve orada tasarruf sahibidir.” şeklinde tevili etmek güzeldir.

Bir mekânda kararlaşmış olsa mümkün varlık olması gerekir. Mümkün varlık, âlemi yoktan var edemediği gibi işleri tedbir edemez. Mümkün varlığı da meydana getirecek başka bir mümkün varlığa ihtiyaç vardır.⁹⁸

Bir kimsenin Allah’a hitaben “Senden hâli bir mekân yoktur ve sen hiçbir mekânda olmadın.” demesi doğru görülmemiştir. Çünkü bu sözde mekânın Allah’a nispet edilmesi vardır. Ancak Hâdimî’ye göre bu sözden maksat; Allah’ın kudretinin ve ilminin eseri ve onun hükmünün tasarrufu altında manasını anlamak daha güzeldir.⁹⁹

⁹³ Tâhâ 20/5.

⁹⁴ El-Fecr 89/22.

⁹⁵ Fâtır 35/10.

⁹⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:217-218.

⁹⁷ Tâhâ 20/5.

⁹⁸ Ebû Said Muhammed el-Hâdimî, *Mecmûatü’r-resâil* (İstanbul, 1885), Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 8375, 161-165.

⁹⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

Zayıf bir ihtimal bile olsa ıslahı mümkün olan kelâmın hataya nispet edilmesi doğru değildir. Külliyeı tevil kapılarını kapatmayan bir Müslüman'ın kâfir olduğunu söylemek uygun olmaz. Bu sözlerin bir Müslüman'dan çıkması o kimsenin hakiki manada bunu söylemediği açıktır.¹⁰⁰

Allah altı cihetten de münezzehtir. Bu cihetlerin birinde değildir. İlk dönem kelâm âlimlerine göre cihet mekânın kendisidir. Bir cismin mekâna izafesiyle olur. Allah'ta cismaniyet ve mekaniyet kalktığı zaman, cihette kalkmış olur. Allah bir cihet ve zamanda olsaydı, o mekânın ve zamanın kıdemi lazım gelirdi ve cihetler cismin özelliklerindendir.

Allah mekândan ve cihetin münezzehtir. Cihet kelimesi mekânın özelliklerindendir. Mekân ile yönleri biliriz. Mekân hâdis olduğundan, buna bağlı olan cihet zaten hâdistir. Kadim varlık olan Allah'ın bunlarla kıyâmı mümkün değildir. Mekân ve cihet kelimelerinin bir cümlede kullanılması ziyade izah içindir.¹⁰¹

4.1.12. Allah Üzerine Zaman Cereyan etmez

Hâdimî'ye göre zaman yenilenmektedir ve bununla yenilenen şeyler ölçülmektedir. Zamanla hareketin miktarı ölçülür. Allah, yenilenmekten ve miktardan münezzehtir.¹⁰² Çünkü Allah kadim, bunlar hâdistir. Kadim varlığın hadislerle ölçülmesi imkânsızdır.

4.1.13. Hiçbir Hâdis Allah'ta Yerleşmez Mahal Tutmaz

Allah kadimdir. Kadim olan Zât ile elbette kemâl sıfatların bulunması lazımdır. Hâdis olan şeyler Allah'ta olmuş olsaydı ezelde ondan hâli olması lazım gelirdi. Kemal sıfatlardan hâli olmak noksanlıktır. Hâdis olan şeyler değişkendir. Değişken olanın ezelde var olması mümkün değildir. Allah'ın değişmesi mümkün olmadığından hâdisata mahal olmaz.¹⁰³

¹⁰⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:294.

¹⁰¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

¹⁰² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

¹⁰³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1: 219.

4.2. Sübûti Sıfatlar

Yüce Allah'ın zatını olumlu manalarla niteleyen ve onun nasıl bir ilah olduğunu anlatan sıfatlardır. Allah'ın sıfatlarının başlangıcı yoktur. Allah'ı diğer varlıklardan ayırmaktadır. Sübûti sıfatların her bireri ayrı anlamlar ifade ettiği için sıfât-ı meâni de denilmiştir. Bu sıfatların zıtları Allah'a vasıf olarak verilmez. Allah'ın zâtı ile kaim olup, ezelidir ve Allah'ın aynı olmadığı gibi gayrıda değildir.¹⁰⁴ Allah'ın zâtî olan sıfatları sekizdir. Kamil ve kadimdir

4.2.1. Hayat

Hâdimî'ye göre Allah'ın hayat sahibi olduğunun kesin delilleri vardır. Nebilerin ve akıl sahiplerinin ittifakı vardır. Bundan uzak olmak noksanlıktır. Hayat sahibi olmayan birinin ilah olması, âleme intizam vermesi, her şeyi tedbir etmesi ve her şeyden haberdar olması imkânsızdır. Akl-ı selim kimsenin bunu kabul etmemesi düşünülemez.¹⁰⁵

Şu ayetler Allah'ın hayat sıfatının varlığının delilleridir:

*“Sen, O ölümsüz ve daima diri olana (Allah'a) tevekkül et. O'nu her türlü övgüyle yücelterek tesbih et. Kullarını günahlarından hakkıyla haberdar olarak O yeter!”*¹⁰⁶

*“Bütün yüzler; diri, yaratıklarına hâkim ve onları koruyup gözetten Allah'a boyun eğmiştir. Zulüm yüklenen mutlaka hüsrana uğramıştır.”*¹⁰⁷

4.2.2. İlim

İlim sıfatının alakadar ettiği şey kendisiyle malum olur ve anlaşılır. Bu malumat mevcut, ma'dum, mümteni', mümkün, kadim, hâdis, cüz'i ve külli olması fark etmez. Hâdimî'ye göre ilim külli, marifet cüzi idraklerdendir. Bu sebepten Allah ârifdir ifadesi kullanılmaz. Ancak Allah âlimdir denilir.

¹⁰⁴ Arslan - Bozkurt, *Sistematiik Kelâm*, 172.

¹⁰⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:222-223.

¹⁰⁶ el-Furkan 25/58.

¹⁰⁷ Tâhâ 20/111.

Allah'ın ilim sıfatı olduğuna dair nakli ve akli deliller vardır. “O, gaybı da görünen âlemi de bilendir. Mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁰⁸

Akli delile gelince âlemi yaratan Allah'tır. Sağlam, muhkem ve nizami bir yapıya sahip olan bu âlemi ilim sahibi olan bir zat yapabilir. Bu yapının fâili ilimsiz olması imkânsızdır.¹⁰⁹

4.2.3. Kudret

Bu sıfat mahlûkata tesir eder. Bu tesir, kudret sıfatının mahlûkata taalluku esnasında onların, fail tarafından var olmaları mümkün kılınmakla olur. Kudret kadimdir. Kudret sıfatı gibi tekvin sıfatı da kadimdir. Kudret sıfatının varlığını anlatan birçok ayet vardır. “İnsan, kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanır? Evet, bizim onun parmak uçlarını bile düzenlemeye gücümüz yeter.”¹¹⁰

Kudret sıfatı, ezelde mahlûka onun gelecekte var olmasıyla alakadar olur. Kudret, fiilin ve terkin mümkün olmasıdır. Kudret ile tekvin sıfatı aynı şey değildir. Kudrette fiil ve terk mümkündür. Tekvin de bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak vardır. Allah'ın kudret sıfatı vardır ve kemaldır. Bunun zıddı acizlik ve noksanlıktır. Allah'ı acizlikten tenzih vaciptir.¹¹¹

4.2.4. Semi'

Allah'ın sıfatıdır ve işitilen şeylere taalluk eder.¹¹²

4.2.5. Basar

Hâdimî bu sıfatı “görülen şeylere taalluk eden bir sıfattır” diye tarif etmektedir. Allah hayal etme, bir uzvun tesiri ve havanın ulaşması olmaksızın idrak eder. Bunlar mümkün varlıklar için geçerlidir. Vacip varlıkta mümkün varlığın özelliği yoktur.¹¹³

¹⁰⁸ et-Tegabün 64/18.

¹⁰⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223.

¹¹⁰ el-Kıyâmet 75/3-4.

¹¹¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223.

¹¹² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223.

¹¹³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223.

İşitme ve görme sıfatları zait sıfatlardır. Aslında bunlar ilim sıfatının birer parçasıdır. İlim sahibi olmak için görmek ve bilmekte lazımdır. Ancak Hâdimî, Allah'ın işittiği ve gördüğüne dair açık ayetler olduğundan, bunları ayrı sıfat kabul etmektedir. Ayetlerin zahirlerinden dönmeyi gerektiren bir durum olmadığı sürece zahir manadan mecaza dönmek uygun olmaz. Mutezile kelâm âlimi olan Ka'bi (ö.319/931) ve Hüseyin el-Basri (ö.436/1044) iki sıfatı ilim sıfatına dâhil ederler. Semi' ve basar diye ayrı bir sıfat yoktur. İlim sıfatının içinde görmek ve işitmek vardır demektirler. Bunlara göre bir şeyi bilmek, görülmek ve işitmek ilim sıfatına bağlıdır.¹¹⁴

Bu iki sıfatı zaruret yoksa ilim sıfatına dâhil etmek güzel olur ve kadimleri azaltmış oluruz diye düşünülebilir. Fakat Hâdimî'ye göre bu iki sıfat hakkında nas olduğundan bize düşen buna iman etmek gerekir. Ancak bunlar insanlarda olduğu gibi göz ve kulakla olmazlar. Bizim noksanlığımızdan dolayı onların hakikatine vâkıf olamadık.¹¹⁵

4.2.6. *İrade*

İrade: Terki ve meydana gelmesi mümkün olan iki caizden birini meydana gelmesi ile tercih etmektir. Meşiet, rıza ve muhabbet irade ile eş anlamlıdır.¹¹⁶ Ancak meşiet, bazılarına göre bir şeyin icadı ve isabetidir. Allah hakkında kullanıldığında icad, insanlar için kullanıldığında isabet manasına gelir. İslam âlimleri ilahi iradeyi iki kısma ayırmışlardır. Birincisi tekvini diğeri teşri iradedir. İlki meşiet, ikincisi de rıza ve muhabbet demektir. Dini irade muradın meydana gelmesini gerektirmez. Kevni irade hayra, şerre, günah ve sevaba taalluk ederken, dini irade sadece hayra taalluk eder.¹¹⁷ Hâdimî'ye göre irade, iki zıttı kudretin nispeti eşit olunca, iki taraftan birini tercih eden birinin olması lazım gelir. İlim maluma tabi olduğundan irade ilim değildir. İşte başka bir sıfat ortaya çıkar ki bu iradedir. İrade sıfatı bütün kâinata şamildir. Şer ve günah işlemiş olsa bile kişi iradesiyle bu fiili işlemiştir. Kullar fiillerini kendi iradesiyle yapmaktadır. Bu işlenen fiil şerler, kötü sözler veya küfür olsa bile kişi kendi iradesiyle yapmıştır. Hâdimî *Berika*'sında kısaca kötülük problemine değinmekte olup Allah'ın

¹¹⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223.

¹¹⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223.

¹¹⁶ Ali el-Kâri, *Emâli Şerhi* (İstanbul, 1605), İstanbul, Atatürk Kitaplığı, nr. 518, 4.

¹¹⁷ Hamdi Gündoğar, "Fahreddin er-Râzî'de İrade- Fiil ilişkisi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2012): 58.

irade sıfatını bu bağlamda değerlendirmektedir. Şerler ve masiyetler irade sıfatının içerisinde. Küfür gibi. Allah'ın iradesi mümkün, vacip ve mümteni olan şeylere taalluk eder, kâdirdir ve irade edendir.¹¹⁸

4.2.7. Tekvin

Tekvin: ma'dumü (var olmayan bir şeyi) yokluktan varlığa çıkarmaktır.¹¹⁹ Allah'ın zâtı ile kaim olan ezeli ve kadim bir sıfattır. Tekvin sıfatından fiil, yaratma ve icat diye tabir olunmaktadır.¹²⁰ Allah'ın yaratıcı ve var edici olduğu akıl ve nakille sabittir. Kur'ân-ı Kerim yaratmanın nihai olarak Allah'a ait olduğunu belirtmektedir. “*Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı yücedir*”¹²¹ ayetindeki emir kelimesi şu ayetle açıklanır: “*Bir şeyi dilediği zaman O'nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen oluverir.*”¹²² Bu ayetlerden bir şeyi yaratmak, yokluktan varlığa çıkarmak sadece Allah'a mahsus olduğunu anlıyoruz.

Hâdimî'ye göre tekvin, Allah'ın zâtı ile kaim olan ezeli sıfatlardan olup bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmaktır. Meşhur yedi sıfat üzerine zait olarak görmektedir. Yine Hâdimî nazarında tekvin, kudret sıfatından farklıdır. Çünkü kudretin eseri, fiilin ve terkin sıhhatidir. Sıhhat vücudu gerektirmez.¹²³

Müellifimize göre tekvin, izafetlerden ve akli itibarlardan olup, müessirin taallukundan olduğu düşünülür. İrade ve kudretin dışında bir şey değildir. Yani tekvin, kudret ve irade sıfatlarının birleşimi ile meydana gelendir. Kudret, yaratılmışları varlığına ve yokluğuna nisbeti eşit olup, iradenin birleşimiyle tekvin sıfatı meydana gelmektedir. Netice olarak kudretin eseri imkân-i zâtî, iradenin eseri imkânî isti'dadi ve tekvinin eseri imkân-i vukuî olduğu anlaşılmalıdır.¹²⁴

Mâtürîdî'ye göre de tekvin Allah'ın zâtı ile kaim olan ezeli bir sıfattır. Allah'ın diğer fiili sıfatlarını ihtiva edecek şekilde; yok olanı, yokluktan varlığa çıkarma

¹¹⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:223-224.

¹¹⁹ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 731.

¹²⁰ Teftâzânî, *Şerh-i Akâid*, 36.

¹²¹ el-Â'râf 7/54.

¹²² Yâsin 36/82.

¹²³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:224.

¹²⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:224.

anlamında Allah'ın yaratıcılığını ifade eder.¹²⁵ Bu anlamda Tekvin Mâtûridî ve sonrası düşünörlere aittir. Ebû Hanife fiili sıfatlarını dile getirirken, tekvini toplayıcı sıfat olarak saymamış ve yer vermemiştir. Bu ifadeyi ilk kullanan İmam Mâtûridî olduğunu söylemek mümkündür. Mâtûridî'lerin tekvîn sıfatı konusundaki düşüncesi son derece açık ve nettir. Çünkü Allah'ın âlemin yaratıcısı oluşu ittifakla kabul edilmektedir. Âlemin yaratılmışlığı (hudûsu) ve bir yaratıcıya olan ihtiyacı ortada olduğuna göre, Allah'ın tekvîn sıfatının var olması zorunludur.¹²⁶

Eş'arilere göre tekvîn, hakikî bir sıfat olmayıp, itibarî, izafî ve diğeri fiilî sıfatlar gibi hâdis olduğundan Allah'ın zatıyla da kâim değildir. Zira onlara göre tekvîn sıfatının rolü yaratmaktır. Hâlbuki kudret sıfatı bu fonksiyonu yerine getirmekte, dolayısıyla da başka bir sıfata ihtiyaç kalmamaktadır. Onlara göre Allah için ispat edilen bir sıfatta, bir fiilin ona işaret etmesi ve zattan bir noksanlığı bertaraf edebilmesi gibi özellikler aranır. Oysaki bunu zaten kudret sıfatı sağlamaktadır ve bunun dışında bir sıfata gerek yoktur.¹²⁷

4.2.8. Kelâm

Allah mesajlarını kullarına kelâm sıfatı ile bildirmiştir. “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. O yücededir, hüküm ve hikmet sahibidir”¹²⁸ Mezkûr ayet kelâm sıfatının varlığına delalet etmektedir. İslam mezhepleri kelâm sıfatını kabul etmekle beraber bunun nasıl anlaşılacağı hususunda ayrılığa düşmüşlerdir.

Mutezile âlimlerinden olan Kadı Abdulcebbâr, Allah'ın kelâm sıfatı hakkında şöyle demektedir:

“Kelâm ancak harflerin belli bir düzene göre art arda gelmesiyle anlaşılabilir ve bir anlam ifade edebilir. Bir şeyin bu nitelikle birlikte kadim olması muhaldir. Allah'ın kelâmı bu dünyadakinden farklı olamaz. Harflerin ve seslerin olmadığı bir kelâm düşünülebilir mi? Eğer bu evrendeki kelâmdan bu

¹²⁵ Temel Yeşilyurt, “Matûridîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi”, *KÜİFD* 1/1 (2017): 10.

¹²⁶ Yeşilyurt, “Matûridîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi”, 12.

¹²⁷ Yeşilyurt, “Matûridîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi”, 14.

¹²⁸ Eş-Şûrâ 42/51.

derecede farklı bir şeyin kelâm olması mümkün olsaydı, gerçekten cisim ve renklerden farklı olduğu halde, yüce Allah'ın cisim ve renk olması da mümkün olurdu.”¹²⁹

Hâdimî de kelâm sıfatını tahlil etmiş ve bu sıfatın ezeli olup, zatı ile kaim olduğunu söylemiştir. Sükût ve afete münâfidir. Kelâm sıfatından Kur'ân ve benzeri ile isimlendirilmiş nazım ile tabir olunur. Kur'ân, kelâmı lafzinin medlûlü olan kelâmı nefsidir. İlim sıfatının dışındadır. Diri olan bir canlıda kelâm sıfatının bulunmaması bir noksanlıktır.¹³⁰

Eşarilere göre kelâm sıfatı kadimdir, harf ve savt cinsinden değildir. Tam tersine kelâm sıfatı manadır.¹³¹

Mevâkîf şârihi olan Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö.816/1413) şöyle demektedir ki:

“Kur'ân nazm olunmuş ibarelerdir. Selefîn mezhebi de budur. Lafızlar kararlı ve akıcı olmayan devamlı yenilenen seslerdir. O halde nasıl olur da kadim olan Allah ile yenilenen şeyler kaim olabilir. En güzeli, “Kelâmın harf ve ses cinsinden olması imkânsız olur.”¹³²

Hâdimî de Seyyid Şerif Cürcani'nin görüşüyle birlikte güzel olan onun keyfiyetine vâkîf olmayı Allah'a havale etmeyi güzel görmüştür. Cebrail (as)'a tilavet edilen vahiy, Nesefî'ye göre Allah harf ve savt olmaksızın konuştu, Cebrail harf ve savt ile işitti.¹³³

Hâdimî'de şunları söylemektedir:

“Allah'ın kelâmı Kur'ân, mahlûk değildir. Çünkü kelimelerden oluşan şeylerin kıdemi akla gelmesin. Kelâmdan kasıt Allah'ın sıfatı olan Kelâm-ı nefsi kastediliyorsa buna mahlûk diyemiyoruz. Kim mahlûk derse Allah'ı inkâra gitmektedir. Çünkü Hâlık ve kadim olan Allah'ın, mahlûku ve hâdislerle bir arada bulunması imkânsızdır. Ancak “Kur'ân-ı Kerim mahlûk değildir” denilmez. Kelâmı lafzi kastediliyorsa mahlûktur ve hâdisdir. Kelâm-ı lafzi sahifelerimizde yazılmış, lisanlarımızda

¹²⁹ Kadı Abdulcebbar, “el-Muhtasar Fi Usulî'd-Din”, t.y., 223-224; Kadı Abdulcebbar, *el-Muhtasar Fi Usulî'd-Din*, çev. Hulusi Arslan (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2007), 62-63.

¹³⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:225.

¹³¹ Ebu'l-Hasan Eşari, *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*, thk. Salih b. Makbel b. Abdullah 1. Bs (Riyad: Medârü'l-Müslim, 2011), 326.

¹³² Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkîf*, İstanbul Atatürk Kitaplığı, Belediye Kitaplığı, nr. 909, 496.

¹³³ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, *Şerhu'l-Umdeti Fi İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaati el'Müsemma bi'l-İ'timâd ve'l-İ'tikâd*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmail 1. Bs (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türa, 2012), 194.

okunmuş, kalplerimizde muhafaza edilmiştir. Mushaf kâğıtlara yazılmıştır. Bunların hepsi insanın fiilleridir.”¹³⁴

Halku’l-Kur’ân ifadesi Kur’ân-ı Kerim ve erken dönem hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Hz. Peygamberin bu konuya dair her hangi bir açıklaması da nakledilmemiştir. Asr-ı Saadette bazı insanlar Kur’ân’ın peygamber sözü olduğunu ileri sürerek inkâr ediyor, bir kısmı da Allah’ın kelâmı olduğuna inanıyorlardı. Ancak İlâhi Kelâmın mahlûk olup olmadığı tartışılmıyordu. Halku’l-Kur’ân meselesi hicri II. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış olup, Kelâm konusu olarak ilk tartışmaya açan ve mahlûk olduğunu iddia eden Ca’d b. Dirhem’ dir.¹³⁵

4.3. Haberi Sıfatlar

Naslarda geçen sadece semî’ (işitme) ve haber ile ispat edilmiş yüce sıfatlara Haberi Sıfatlar yani habere dayanan sıfatlar denilmektedir. Bu haberlerin bir kısmı yalnız Kur’ân-ı Kerim’de, bir kısmı hem Kur’ân-ı Kerim ve sahih haberlerde ve bazısı da sadece sahih haberlerde geçmektedir. Bu sıfatların bazısı el, yüz ve göz gibi zati sıfatlar, bir kısmı da nüzul, istiva ve meci gibi fiili sıfatlardır.¹³⁶

Hâdimî’ye göre insan uzuvlarından biri olduğu halde, Allah Teâlâ’ya ayak gibi bir dış uzuv nispet etmek insanı küfre götürür. Bu cismaniyeti gerektirir. Cisimler parçaların ve cüzlerin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Uzunluğu ve genişliği vardır. Naslarda gelen uzuvlar tevil edilir.¹³⁷

4.4. Allah’ın Diğer Sıfatları

4.4.1. Allah Hakîmdir

Hakîm kelimesinin birden fazla manaları vardır. Bir şeyi muhkem, sağlam yapan, hükmeden, eşyayı ve bu eşyanın özelliklerini bilen, her şeyi yerine koyan ve

¹³⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:225-226.

¹³⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Halku’l-Kur’ân* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 371-375.

¹³⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelâm*, 1. Bs (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 398-399.

¹³⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:292-293.

alîm yani çok ve hakkıyla bilen anlamlarına gelmektedir. Hâdimî'nin bu anlamlardan alîm manasını tercih ettiğini görmekteyiz.¹³⁸

4.4.2. Allah Bütün İşleri Hikmetle Yapmaktadır

Allah için hikmet; eşyayı bilmek ve onu son derece sağlam olarak icat etmektir. İnsanlar için hikmet; mevcudatı bilmek ve hayırları yapmaktır.¹³⁹ Mâtürîdîlere göre hikmet, kendisi için akıbet-i hamide olan şeydir.¹⁴⁰ Mutezileye göre hikmet, fail için kendisinde menfaat olan şeydir.¹⁴¹

“Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etmeleri için yarattım.”¹⁴² Bu ayet bize Allah Teâlâ'nın bir şeyi yaratması ve emretmesinin hikmeti sadece kendisine kulluk etmek olduğunu anlatmaktadır.

Hâdimî'ye göre: Allah'ın fiillerinin hikmeti, bir kısmı başkasına zahir olmayıp Allah'ın nuru ile münevver olan râsihûn zümresine zâhir olmuş olabilir. Allah faydasız bir iş işlemez, faydası olan işleri yapmaktadır. Kulları ile ilgili övülmeyecek iş yapmaz. Razi olmadığı küfür vs. şeylere gelince bunları yaratması biz bunlara vâkıf olmasak da faydadan hâli değildir.¹⁴³

Allah يفعل الله ما يشاء ¹⁴⁴ işleyendir. dilediğini ¹⁴⁵ dilediğini yapanNe ¹⁴⁶ dilerse ve murad ederse yine kendi iradesiyle yerine gelir. Şayet gelmeyecek olsa acizlik olurdu. Ancak dilediklerini yaparken vacip olmaksızın yapmaktadır.¹⁴⁶

Mübalağa, onun kendisinden olandan daha çoğunu ispat etmektir. Allah'ın sıfatları son haddindedir. Yine mübalağa ziyade ve noksanı kabul eden sıfatta düşünülebilir. Allah'ın sıfatları için kullanılan mübalağa sığıları mecazidir. Mübalağa sığıları iki kısımdır. Birincisi kendisinde mübalağa fiilin ziyadesi itibarıyla meydana

¹³⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:219.

¹³⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:219.

¹⁴⁰ İmam Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Tevlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu 1. Bs (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 2:188-189.

¹⁴¹ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu-Usuli-Hamse*, thk. Abdülkerim Osman 3. Bs (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 301.

¹⁴² et-Tûr 52/55.

¹⁴³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:220.

¹⁴⁴ Hûd 11/107.

¹⁴⁵ İbrâhim 14/27.

¹⁴⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:220.

gelendir. Diğeri de yapılan şeylerin birden çok olmasıyladır. Bu fiil için bir ziyadeyi gerektirmez. Allah Teâlâ'nın sıfatları bu kısma girmektedir.¹⁴⁷

Hâdimî'ye göre Allah noksan sıfatlardan münezzehtir, noksan sıfatlardan uzaktır. Allah için mutlak kemâl vardır. Herkes Allah'a muhtaç olmakla birlikte O kimseye muhtaç değildir. Tek kudret sahibi kendisidir. Cahillik, acizlik muhtaç olma gibi sıfatların var olması durumunda ilahlık olmamaktadır. Mesela. İbn-i Teymiye (ö.728/1328), Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehe olduğuna dair icma olduğunu nakletmektedir.¹⁴⁸ Noksan sıfatlardan münezzehe olmamak, o makamda olmamasını icap eder. Noksan olan zat her şeyi tedbir etmesi ve nizamaya koyması düşünülmez. Noksan sıfatlardan münezzehe olduğu gibi kemal sıfatlarla da muttasıftır. Vasıflandığı bütün sıfatlar kemaldır. Kemalâta son mertebededir ve olacağı beklenen başka kemal sıfat yoktur. Yeni kemal sıfatlar beklemek noksanlıktır. Gelecekte hâdisata mahal olması lazım gelmektedir. Allah hâdisata mahal olmamıştır.¹⁴⁹

Allah için kadim sıfatlar vardır. Mutezile Allah'ın sıfatları zatının aynı olduğunu kabul eder. Bu düşünceleri sebebiyle sıfatları kabul etmezler. Kabul edildiği takdirde kadim ve vacip varlıkların çoğalması gerekmektedir.¹⁵⁰ Ancak Ehl-i Sünnet'e göre muhal olan, bizatihi kadim varlıkların, kendi zatıyla kendisinin çoğalmasıdır. Sıfatlar Allah'ın zatının aynı değildir. Teaddüd lazım gelmez. Hâdis olan varlıkların Allah ile kıyamı aykırıdır.¹⁵¹

Teftâzânî'ye göre sıfatlar zatının ne aynı ve nede gayridir. Bu şekilde kadim varlıkların çoğalması lazım gelmez. Zatının aynı değildir. Çünkü sıfatlar araz kabilinden, Zâtı da cevher kabilindendir. Zât ile arazın aynı olmadığı açıktır. Gayrı da değildir. Çünkü sıfat ve mevsuf birbiri dışında olan bir şey değildir. Sıfatlar, zat ile kaim olan manadır.¹⁵²

¹⁴⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:220.

¹⁴⁸ İbn Teymiye Takıyyüddin, *el-Akidetü'l-Vâsitiyye*, thk. Ebu Muhammed Eşref b. Abdulmaksud 2. Bs (Riyad: Mektebetü Edvâü's-Selef, 1999), 60.

¹⁴⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:220.

¹⁵⁰ Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu-Usuli-Hamse*, 195; Kadı Abdulcebbâr, *el-Muhtasar Fi Usuli'd-Din*, 2007, 210.

¹⁵¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:221.

¹⁵² Teftâzânî, *Şerh-i Akâid*, 26-28.

5. Allah'ın Fiilleri

5.1. Ef'âlî İbâd Bahsi

Ef'âl, sözlükte işlemek ve yapmak anlamına gelen fi'l kelimesinin çoğulu olup iş, davranış ve eylem anlamına gelmektedir.¹⁵³ Terim olarak, mümkünün imkân sınırından çıkarılıp var kılınması demektir.¹⁵⁴

Kelâm ilminde ilk ortaya çıkan ve kelâm ekollerinin oluşmasına sebep olan husus olarak kabul edilmektedir. Bu mesele Hicri I. yüzyıla kadar gitmektedir. Hâdimî'de bu meseleyi içeren iki sayfadan oluşan bir risale kaleme almıştır. Risalesinde nakiller yaparak tartışmıştır. Risaleyi kısaca şöyle tahlil edelim:

Hâdimî bu risalesinde insan fiillerini kaleme almış olup bu eserinde Cebriyenin insana kendi fiillerinde bir yetki tanımayıp tamamen Allah'a havale ettiğini söylemiştir. Yine aynı eserinde Mutezilenin cebr düşüncesinin aksini söylediğini, kulun özgür olduğunu ve bu özgürlüğü sağlayacak irade ve kudretin bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵ İmam Eş'arî'nin Cebriyeye yakın olduğunu, kulun iradesini Allah yaratmış olup, kişinin kendi fiilinde bir tesiri olmadığını, sadece mahal olduğu düşüncesini savunduğunu yazmıştır. Ancak kulun kudretini inkâr etmez.¹⁵⁶ Sonra ki gelen Eşarî âlimlerin imamlarından farklı düşündüklerini ve Mâtürîdîye yakın olduklarını görmekteyiz.¹⁵⁷

Müellifimiz risalesine insanın iki iradesi olduğunu anlatarak devam eder. Birincisi külli irade diğeri de cüzi iradedir. Allah vergisi olan, kulun herhangi bir fiili işlemeye veya terk etmeyi tercih etmesini sağlayan irade mevcuttur. Bir diğer irade de bir fiili irade etmeye taalluk etmektedir. Kul ikinci irade yani cüz'i iradesiyle kasteder ve Allah âdeti üzere o fiili yaratır.¹⁵⁸

¹⁵³ *el-Mu'cemü'l-Vasîl*, 4. Bs (Kahire: Mektebetü's-Şurûk ed-Düveliyeye, 2004), 695.

¹⁵⁴ Mustafa Said Yazıcıoğlu, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", *Fiil* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 59.

¹⁵⁵ Kadı Abdulcebbar, *el-Muhtasar Fi Usulî'd-Din*, 2007, 238.

¹⁵⁶ Eşarî, *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*, 221.

¹⁵⁷ Hâdimî, "Ef'âl-i İbâd Risalesi", 196; Gündoğar, "Fahreddin er-Râzî'de İrâde- Fiil ilişkisi", 61.

¹⁵⁸ Hâdimî, "Ef'âl-i İbâd Risalesi", 196.

İsferâyini, fiile taalluk eden iki kudretin toplamda tek bir kudret olduğunu söylemektedir. Bu kudretin birincisi, fiili yaratan kudret sadece Allah'a aittir. Diğer fiili seçen kudrettir. İkincisi insana verilen yetidir. Allah'ın kudreti tek başına fiili var etmeye yeterli olduğunu, aksinin mümkün olmadığını ifade ederek ilahi kudretin kulun kudreti ile sınırlanamayacağını söylemiştir. Çünkü insan fiilinin yalnızca Allah'ın kudretiyle sınırlanması cebr, tamamen insana havale etmekte mutlak tefvîzdır.¹⁵⁹

Hâdimî sonra Eş'ari ve Mâtürîdîye mezheplerinin ittifak ettikleri hususları çıkarmaktadır. Bunlar:

Her iki mezhepte kudretin varlığını kabul etmektedir ve Allah'ın fiili yaratması kulun iradesine bağlıdır.

Fiilin yaratılması Allah tarafından, kul açısından kazanılmış, işlenmiştir.

Fiilin yaratılması Allah tarafından, gerçekleşmesi kul açısından bir nev'i cebr-i mütevassıl olarak anlaşılabilir.

Ancak kulun kudretinin fiile tesir etmesi, ihtiyari neticesinde fiilin kuldan sadır olması ve cüz'i iradenin isbatı hususunda ayrılığa düşmüşlerdir.

Hâdimî mutlak cebr ve tefviz uzak olduğu, bir taraftan Allah'ın yaratıcılığını teslim ederken diğer taraftan insanın fiilinde etki eden iradesine vurgu yapmaktadır.¹⁶⁰

Hâdimî kulun fiillerini üç sınıfa ayırmaktadır. Bunlar terk etmesi mümteni' olan (terk etmesi mümkün olmayan) bu mecburidir, ızdıraridir. Varlığı ve yokluğu caiz olursa, tercih edenle meydana geliyorsa ihtiyaridir. Tercih eden olmaksızın meydana geliyorsa ittifaki yani tesadüfidir. Izzırari ve ittifaki olan fiiller hüsün ve kubuh ile vasıflanmazlar.¹⁶¹

¹⁵⁹ Ebu'l-İshak İsferâyînî, *Hâşîye Alâ Şerhî'l-Akâid*, 1. Bs (İstanbul: Hâcî Muharrem Bosnevi Matbası, 1288), 160.

¹⁶⁰ Hâdimî, "Ef'âl-i İbad Risalesi", 197-198.

¹⁶¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:230.

Hâdimi, iki kudretin beraber olması ve bu kudret fiilin aslında tesir eder. Kulun kudreti fiilin tâat ve masiyet gibi vasfı üzerine etki eder düşüncesini benimsemiştir. Allah fiili yaratan, kul kâsib (işleyen)dir.¹⁶²

Hâdimî'ye göre ihtiyari fiiller tâat olursa sevaba vesile olur. Fiiller, sevap için asli sebep olmayıp vesiledir. Zira sevap ancak Allah'ın ihsanıdır. Bu sebepten ameller ile cennet elde edilemez.¹⁶³ Nitekim bu düşüncüyü şu Hadis desteklemektedir:

Hz. Peygamber:

“Sizden hiç biriniz cennete ameliyle girmez.” buyurdu.

Sahabiler:

“Sen de mi ya Rasûlallah!” dediklerinde,

*“ Evet, ben de; Meğerki Rabbim beni merhametiyle koyması müstesna.”*¹⁶⁴

Kadı Abdülcebbâr, adalet anlayışı gereği kişi iyi amelleri sebebiyle Cennet'i hak eder.¹⁶⁵

Hâdimî, sevabın Allah Teâlâ'nın bir fazlı ve lütfu olduğunu kabul etmektedir. Sevap: kendisiyle Allah'tan rahmete, mağfirete ve peygamberden şefaate müstehak olunan şeydir. Sevap tabiata uygun olanı vermektir. Cennet ve nimetleriyle de tefsir olunmuştur. Sevap Allah'ın bir fazlı, ihsanı ve keremidir. Yoksa kulların müstehak olduğu bir şey değildir. Çünkü ibadetler Allah'ın yaratmasıylaadır. Vermiş olduğu nimetlere karşılık çok azının bile şükrünü ifa edemezken, nasıl olur da taata karşılık sevap bekleriz.¹⁶⁶

Yine Hâdimî'ye göre ihtiyari fiiller isyan olursa kişi cezalandırılır. Çirkin olan fiiller ceza ve zemmi gerektirir. Kulların fiillerinden güzel olandan Allah'ın rıza ve muhabbeti vardır. Çirkin olanda rıza ve muhabbeti olmadığı gibi buğzu ve hoşnutsuzluğu vardır. Güzel fiil dünyada övgü, ahirette sevabı gerektirir. Çirkin fiil,

¹⁶² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:230.

¹⁶³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:230.

¹⁶⁴ Buhari “Rikak” 18.

¹⁶⁵ Kadı Abdülcebbâr, *el-Muhtasar Fi Usuli'd-Din*, 2007, 262.

¹⁶⁶ el-Hadimi, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231.

dünya da kötüleme ahirette azabı gerektirir. Çirkin fiillerde Allah'ın rızasının olmadığına şu ayette ifade edilmektedir: “Eğer inkâr ederseniz şüphesiz ki Allah sizin iman etmenize muhtaç değildir. Ama kulların inkâr etmesine razı olmaz. Eğer şükrederseniz sizin için buna razı olur.”¹⁶⁷ Mezkûr ayette güzel fiillerde Allah'ın rızasının olduğunu, çirkin fiillerde Allah'ın hoşnutluğunun olmadığını anlatmaktadır.¹⁶⁸

Kur'ân-ı Kerim'de iyi amel işlemenin karşılığının cennet olduğunu belirten ayetlerin varlığını ve bu ayetlerin “Sizden hiç biriniz cennete ameliyle giremez”¹⁶⁹ hadisine zıt olduğunu görmekteyiz. Sevap amellerin bir gereği ve cennete girmekte ameller sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır.

“Melekler onların canlarını iyi kimseler olarak alırken, “Selam size! Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık girin cennete”¹⁷⁰ derler. “De ki: “ Ben de ancak sizin gibi bir insanım, (Ne var ki) bana, "Sizin İlah'ınız ancak bir tek İlah'tır." diye vahyolunuyor. Kim Rab'bine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rab'bine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”¹⁷¹

Hâdimî bu vb. ayetlere şöyle cevap vermektedir:

Ayetlerde geçen harfi cer olan (ل) sebebiyet için olmayıp karşılık, bedel ve mukabele anlamındadır. Bu sebeple veren kişinin, vermemesi mümkün olduğu gibi bedel olmadığı halde de verebilir. Hakikatte cennet bir bağış ve lütuf olsa da görünüşte amellerin mirasıdır. Cennete girmek Allah'ın lütfu ve ihsanı ile mertebelerde amellerledir.¹⁷²

Cehennem âsiler için adalettir, zulüm değildir. İyi fiil yapanlara cennet ile mükâfat, kötü fiil işleyenleri cehennem ile cezalandırmak başkası tarafından Allah' vacip kılınmaz. Allah Teâlâ üzerine bir vücûbiyet yoktur.¹⁷³

Mâtürîdîye göre itaat edene azap etmek, kâfiri inâm etmek aklen caiz olmaz. Çünkü bunlar hikmetin hilafıdır. Bir şeyi yerinin dışına koymaktır. Mümini cehennemde ebedi kılma ve kâfiri de cennette ebedi kılmak aklen caiz değildir.¹⁷⁴

¹⁶⁷ ez-Zümer 39/7.

¹⁶⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231.

¹⁶⁹ Buhari “Rikak” 18.

¹⁷⁰ en-Nahl 16/32.

¹⁷¹ el-Kehf 18/110.

¹⁷² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231.

¹⁷³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231.

Kulun hak etmediği bir şey yoktur. Kulun tâatı her ne kadar çok olsa da Allah'ın ona verdiği nimetlerin bir kısmının bile şükrünü ifa edemez. Nasıl olur da kişi itaatine karşılık bekleyebilir.¹⁷⁵

Hâdimî, Eş'arî'yi insan fiilleri hususundaki düşüncesinden dolayı eleştirmiştir ve şöyle demiştir:

“Eş'arî'nin anlamış olduğu düşünce Cebriyeden farklı bir şey değildir. Biz fiillerimizde muhtarız ama ihtiyarımızda mecburuz. Tercihle zorunluluk varsa fiilde nasıl tercih hakkına sahip olabiliriz. Bu şekilde cebr-i mutavassıt Selefin düşüncesine muhaliftir.”¹⁷⁶

Kulun fiili Allah'ın kudretiyle meydana gelmesi bakımından cebir, kulun kudretiyle meydana gelmesi bakımından tefvizdir. Cebr-i mutavassıt dediğimiz orta yollu cebir budur.¹⁷⁷

5.2.İstîtâat

İstîtaat: İstif'âl babından mastar olup, fiilin kendisiyle meydana geldiği şeyin var olmasıdır. İnsanın yapmak istediği fiili kendileriyle gerçekleştirebildiği anlamında isimdir. Aksi acziyettir. Ancak kudretten daha dar anlamlıdır.¹⁷⁸ İstîtaat, arazdır ki Allah Teâlâ onu hayvanda da yaratır. Hayvan, o araz sebebiyle ihtiyari fiillerini işler. Ateş yakmaya sebep ve illet olduğu gibi, istîtaat da fiilin illetidir. Ancak kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre istîtaat fiilin edası için şarttır, illet değildir.¹⁷⁹

Hâdimî istîtâatı iki kısma ayırmaktadır. Birincisi fiille beraber olandır. Diğeri de fiilden önce olandır.

¹⁷⁴ İmam Ebu Mansur el-Mâturidî, *Kitabü't-Tevhid el-İmam Ebi Mansur Mâturidî*, thk. Fethullah Halîf 1. Bs (İskenderiyye: Dârü'l-Câmiâtî'-Mısriyye, t.y.), 367.

¹⁷⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231-232.

¹⁷⁶ Hâdimî, “Ef'âl-i İbâd Risalesi”, 197.

¹⁷⁷ Hâdimî, “Ef'âl-i İbâd Risalesi”, 197.

¹⁷⁸ Rağîb el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 4. Bs (Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 2009), 530.

¹⁷⁹ Sırrı Paşa Giritli, *Nakdû'l-Kelâm Fi Akâidi-İslam*, 1310. Bs (İstanbul: Mekteb-i Sanayi', 1893), 216.

Birincisi fiille beraber olandır. Ne fiilden öncedir ne de fiilden sonradır. Çünkü istitâat fiil için Allah'tan kesin bir illettir. Tehallûf yani fiil ile istitâat bir birlerine uymaması ve bir birine zıt olması imkânsızdır. İllet için bir cüzdür.¹⁸⁰

İstitaat bir sıfattır ki, sebeplerin selametinden sonra kişi bir fiili işlemeyi kastettiği zaman Allah bu sıfatı yaratır. Kişi iradesini hayra sarf ederse, fiili işleme esnasında Allah hayır işleme kudretini yaratır. Kişi iradesini şerre sarf ederse, Allah fiili işleme esnasında şer işleme kudretini yaratır. İradesini şerre sarf eden kimse, hayır fiilini işleme kudretini kaybettiğinden dünyada kötülenmeyi, ahirette azabı hak etmektedir. Bu sebepten güçlerini hayra sarf etmemeleri sebebiyle kınanacaklardır.¹⁸¹

Netice olarak istitaat bir sıfattır ki; cüz'i iradeyi sarf esnasında meydana gelir. Burada birbirini takip eden dört şey vardır. Bunlar: Allah'ın takdiri, külli irade, sebeplerin salim olması ve kişinin iradesini muayyen bir fiile sarf etmesidir.¹⁸²

İnsan cüzi iradesi ile bir fiile yöneldiği zaman, Allah Teâlâ insanda güç yetirebilme sıfatını o esnada yaratır ve bu sıfat ne fiilden öncedir ne de sonra bakidir. İnsan iradesine fiile sarf etmesi, Allah'ın istitaatı yaratmasına sebeptir.¹⁸³

İstitaatın varlığını kabul etmenin ve fiille beraber olduğunu ispat etmenin bazı hikmetleri vardır. Varlığı kabul edilmekle cebirden kaçınılmış olmaktadır. Böyle bir şeyin varlığı kabul edilmediği takdirde kişi fiillerini cebren işlemiş olur. Fiille beraber olduğunu ispat etmekle kişi kendi fiilinin yaratıcısı olmadığı anlatılmaktadır. Zira insan da fiilden önce istitaat olduğu zaman, fiil esnasında Allah'ın istitaatına muhtaç olmadan kendi fiilini yaratmış olacaktır. Kudret bir arazdır. Araz için beka, kalıcılık söz konusu değildir. Fiilden sonra olsa kudretsiz ve istitaatsız fiil meydana gelmiş olur.¹⁸⁴

İkinci kısım istitaat fiilden önce olandır. Birinci kısım istitaatın olması için sebeplerin ve aletlerin elverişli olması gerekir. Buna fiilden önce olan istitaat denilmektedir. Duyular ve azalar gibi dış uzuvların selametine istitaat adı verilmiştir.¹⁸⁵ Bu kısım istitaatın önce olduğunu gösteren delilimiz şu ayeti kerimedir: “Yolculuğa

¹⁸⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:232.

¹⁸¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

¹⁸² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:232.

¹⁸³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

¹⁸⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:232.

¹⁸⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."¹⁸⁶ Bu ayetten anlaşılan haccın farz olması için öncelikle sağlık ve imkân gibi sebeplerin önceden hazır olmasıdır.¹⁸⁷

İkinci kısım istitaat Mutezilenin itirazı üzere şekillenmiştir. Mutezile nazarında istitaat fiilden öncedir.¹⁸⁸ İstitaat fiilden önce olmayıp, fiille beraber olsa takat getirilemeyen bir şeyle teklif olacaktır. Çünkü o aciz kimseye tekliftir. Bu düşünce akla gelmektedir. Hâdimî bu düşüncede olanlara, bu kısım istitaatın zaten fiilden önce olduğu söylemiştir.¹⁸⁹

Allah'ın emir ve yasaklarıyla mükellef olabilmek için ikinci kısım istitaatın salim olması lazım gelir. Yoksa Allah'ın emirleri ve yasakları fiille beraber olan istitaata dayanmaz ve böylece acizlik lazım gelmez.

Fiilden önce olan istitaat teklif ile mükellef olabilmek içindir. Fiille beraber olan istitaat, kulun sevap veya ceza almasına sebep olmaktadır.¹⁹⁰

Netice olarak istitaat iki kısımdır. Fiilden önce ve fiille beraber olandır. Allah'ın emir ve yasaklarıyla muhatap olmak için fiilden önce olması şarttır. O emri ve yasakları yerine getirirken verilen güce de fiille beraber olandır diyoruz. İstitaat olmazsa cebir lazım gelir. Hepsî fiilden önce olursa kişi kendi fiilini yaratmış olacağı anlaşılır. Hâdimî'de iki kısma ayırmış olup emirlerle mükellef olmak için fiilden önce istitaat olmalı, o emri ifa ederken de olan istitaat fiille beraberdir.

Mutezile nazarında fiile ilişkin güç fiilden öncedir. Buna işaret eden ayet mevcuttur. *"Onu ücretli tut; ücretli tuttuklarının en iyisi bu güçlü ve güvenilir adamdır."*¹⁹¹ Bu ayeti yorumlayan Ebu Ali el-Cübbâi, söz konusu edilen Hz. Musa henüz ortada yapılan bir iş yokken bu işleri yapabilecek güç ve kuvvete sahiptir. Demek ki istitaat fiil meydana gelmeden önce mevcuttur düşüncesine varmıştır.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân 3/97.

¹⁸⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

¹⁸⁸ Kadı Abdulcebbâr, "el-Muhtasar Fi Usulî'd-Din", t.y., 246.

¹⁸⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

¹⁹⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:232-233; el-Hâdimî, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 183-184.

¹⁹¹ el-Kasas 28/26.

Mutezilenin olaya bu açıdan bakması, onların insan fiili hakkındaki görüşlerinin tabii bir neticesidir. Onlara göre insan, fiilin "yaratıcısı" olduğuna göre, bu fiil için gerekli olan güç fiilden önce insanda bulunmalıdır. Güç insanda bulunmalı ki, istediği anda istediği fiili eyleme dönüştürebilsin.¹⁹²

5.3. Kul İçin Faydalı Olan Fiillerin Yaratılması

إصلاح على الله İfadesi kul için faydalı olanı yaratmak Allah üzerine vacip olması demektir. Hâdimî'ye göre kul için en faydalı olanı yaratmak ki bu dini veya dünyevi olsun Allah üzerine vacip değildir. Bu ifade caiz değildir. Yine Hâdimî'ye göre Allah'ın itaat edene sevap vermesi, isyan edene azap etmesi vacip değildir. Dünya ve ahirette azap içinde olan fakir kâfiri yaratmazdı. İyi olanı yaratmak vacip olsaydı kullarına vermiş olduğu hayırlar sebebiyle hamd ve şükre gerek kalmazdı. Çünkü görevini yerine getirmektedir. Bir kimsenin başarı, temizlik, zararın giderilmesi gibi vb. şeyleri istemek anlamsız olur. Bunları yaratması Allah'a vacip olurdu.¹⁹³

Hâdimî'ye göre en güzel olanı yaratmak Allah üzerine vacip olsaydı üç şey ortaya çıkardı. Vacip, terkedilmesi hikmeti ihlal eden bir şey olur, terk edenin kötülenmesi gerekir veya terk etmesi caiz olsa da, kendisinin terk etmeyeceği bir şekilde yapmasını Allah kendisine mukadder kılmış olur.

Birincisi batıldır. Çünkü Allah'ın bütün fiilleri, her ne kadar bizim ilmimiz onu idrak edemese de bir hikmet üzerinedir.

İkincisi de batıldır. Her şeyin sahibi olan Allah'tır. Bu yüzden fiilinde ve terkinde kötüleme tasavvur olunamaz.

Üçüncüsü de batıldır. Bir şeyin terki caiz olduğu zaman, vücûbiyet vermek sadece ıstılahıdır. İtaat edene sevap verilmesi bir fazilet, isyan edene ceza verilmesi adalettir.¹⁹⁴

¹⁹² Mustafa Sait Yazicioğlu, "İslam Kelâmında İstitaat", *İslami Araştırmalar*, 1 (1986): 51-52.

¹⁹³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:218.

¹⁹⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:219.

Bağdat Mutezilesine göre, adalet prensipleri gereği kul için faydalı olan fiilleri yaratmayı Allah’a vaciptir. Çünkü onlar Allah âdildir demekle ‘onun fiillerinin hepsinin iyi olduğunu ve kötülük yapmayacağını kastetmişlerdir.¹⁹⁵

5.4. Kader ve Kaza

Kader sözlükte hüküm demektir. Allah’ın gelecekte olacak işler için hüküm vermesi ve takdir etmesidir. Kaza da hüküm anlamına gelmektedir.¹⁹⁶ Kader, Allah Teâlâ’nın kendisini kaza ettiği ve kendisiyle hüküm verdiği şeylerdir. Kaza, yaratmadır. Kader temel menzilesindedir. Kaza bu temele kurulan bina demektir.¹⁹⁷ Akıl sahipleri, sağlam ve muhkem fiillerin yaratıcısının ilmi üzerine delalet ettiğini bilmektedir. Allah’ın iradesi ve kazası ile demek; Allah’ın ezelde takdir ettiği şeylerin hepsiyle olan ezeli hükmüdür.¹⁹⁸

İnsanlar önceden kendilerine biçilen rolü oynamıyorlar. Allah, ilmi ezeli ile ileride ne yapacağını bilmektedir. Çünkü “O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân’dır, Rahîm’dir.”¹⁹⁹ Allah’ın ilmi ezeli ile takdir etmesi kader, takdir edilen zaman geldiğinde kişinin iradesine mutabık olarak Allah’ın yaratması da kazadır.

Hâdimî kaza ve kader risalesinde “Kazayı ancak dua önler”²⁰⁰ hadisini inceler ve duanın kaza ve kader üzerinde etkisi olduğunu söyler. Doğru vakitte, doğru mekânda şartlarına riayet edilerek yapılan duanın kesinleşmiş kazayı kolaylaştıracağı, kesinleşmemiş kazayı ortadan kaldıracığı görüşünü kabul etmektedir.²⁰¹

Kaderiyye düşüncesi Allah’ın kader ve kazasını yalanlayandır. Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır diyerek hayrın ve şerrin Allah’tan geldiğini inkâr ederler. Nitekim Hz. Peygamber; “Kaderiyye, bu ümmetin Mecusileridir”²⁰² buyurmaktadır. Kaderiye

¹⁹⁵ Hülya Alper, “Mâtûridî’nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorundamıdır?”, *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013): 17.

¹⁹⁶ İbn-i Manzur, “Lisanü’l-Arab”, *Kader*, 5 c. (Beyrut: Dâru Sadır, t.y.).

¹⁹⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:229.

¹⁹⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:229.

¹⁹⁹ el-Haşr 59/22.

²⁰⁰ Tirmizi, “Kader”, 6

²⁰¹ Ebu Said Muhammed el-Hâdimî, “Risalet-ü’l-Kaza ve’l-Kader” (İstanbul, t.y.), 69-71.

²⁰² Ebû Davud, “Sünnet”, 17

mensuplarının hayrın ve şerrin Allah'ın takdiriyle olmadığı düşüncesini benimsemişlerdir. Allah'ın müdahalesi olmaksızın kul kendi fiilini yarattığını kabul etmektedirler.²⁰³

Kaderi inkâr edenlerin Mecusilere benzeme yönleri, onlarında iki ilah edinmelerindendir. Bu fırka fiilleri tamamen veya kısmen kullara nispet ettikleri için kaderiye diye isimlendirilir. Kaderiye mensupları “Takdir Allah'tandır. Hareket ettirmek ve sebebiyet vermek kulun nefsinden veya şeytandandır” düşüncesine sahiptirler.²⁰⁴

Hâdimî, Kaderiyye mensuplarının şerri yaratanın Allah olduğuna itikat edip, teeddüben uzaklaşmayı murat ediyorlarsa kâfir olmadıkları gibi dalalette bile olmayacaklarını söylemiştir.²⁰⁵

5.5. Rızık

Rızık: Kimi zaman dünya ve ahiretteki bağış; kimi zaman kismet; kimi zamanda mideye ulaşan ve onunla beslenilendir.²⁰⁶ “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah'a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de (öldükten sonra) emanetin konulacakları yeri de o bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da yazılı) dır.*”²⁰⁷ Bu ayet yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkının Allah'a ait olduğunu gösteren bir nasırdır.

Rızık örfte ister helal olsun ister haram kendisiyle canlının faydalandığı şeydir.²⁰⁸ Gıdalanma ve onun dışındaki şeylerde murat olunabilir. Bu tanıma göre emanetlerin rızık olması lazım gelir. Meşhur olan Allah Teâlâ'nın canlıya sevk ettiği ve onun da yediği şeydir. Yeryüzünde hareket eden her canlının rızıkı Allah'a aittir. Rızık veren Allah'tır.²⁰⁹ Şayet haram rızık olmamış olsaydı, ömrünü haram rızık yiyerek geçiren kimsenin rızıkını Allah'tan başkası vermiş olması lazım gelirdi.

²⁰³ el-Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediye Şerhi Berika*, 1:120.

²⁰⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:297-298.

²⁰⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:298.

²⁰⁶ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 351.

²⁰⁷ Hûd 11/6.

²⁰⁸ el-Kâri, *Emâli Şerhi*, 36.

²⁰⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

Haram demek; kendisinin veya cinsinin yenilip içilmesinin yasaklandığına dair nas bulunan, icma olunan, hakkında had, tazir veya tehdidin vârid olduğu şeydir. Haramlığın sebebi ister gizli olsun ister aşikâr olsun fark etmez.²¹⁰ Her insan kendi nefsinin rızkını yer, ne başkası onun rızkını ne de o başkasının rızkını yiyebilir.²¹¹

Rızık için iki mana vardır: Biri yenilen şeye has olandır. Diğeri de mutlak olarak faydalanılan şeydir. “*Onlar gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizizden de Allah yolunda harcarlar*”²¹² mezkûr ayetteki rızık, ikinci kısım rızka girmektedir. Haramın da rızık olma meselesi birinci kısım ile alakalıdır. Burada meram da budur. Umumi rızık helal mülke hâstır. Belki Mutezilenin haramın rızık olmadığı hakkında ki düşüncesi ikinci kısım rızık olması muhtemeldir. İkinci kısım mana olarak rızıktır.²¹³

Mutezile nazarında haram rızık değildir. Rızık şöyle tanımlarlar; Allah’ın izin verdiği, helal kıldığı ve kendisine şükredilmesini emrettiği şeylerdir. İzinsiz bir şekilde haram yollarda elde edilen bir mal gerçekte bir başkasının rızkıdır. Eğer Allah haramı rızık olarak vermiş olsaydı, onu kaza, takdir ve kısmet yapmış olması icap ederdi. Bu durumda kaderden olan bu haram malın yenmesine rıza göstermemiz gerekirdi. Mutezileye göre Allah’ın insanlara bahşettiği rızıkları helal olarak takdir etmiştir. Haram ise gasptır ve hırsızlıktır. İnsan tarafından gerçekleştirilmiştir. Allah’ın takdir ve kazası yoktur.²¹⁴

5.6.Ecel

Ecel, sözlükte geleceğe ait olmak üzere “belirlenmiş zaman, belirli bir müddetin sonu, bir şey için belirlenmiş süre” anlamlarına gelmektedir.²¹⁵ Terim olarak Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ’nın takdir ettiği ve ölüm için muayyen olarak bildirdiği vakit olduğu zaman, ecelin öne geçme veya sona kalma ihtimali

²¹⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

²¹¹ Ömer Nesefî, *Metnî-Akâid*, 1. Bs (İstanbul: Unsur Matbaası, 1314), 4.

²¹² el-Bakara 2/3.

²¹³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234-235.

²¹⁴ Hulusi Arslan, “İktisadi Faaliyetin Kelami Youmu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 21 (t.y.): 122.

²¹⁵ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı’l-Kur’ân*, 65.

yoktur. Ölüm katledilmek şeklinde bile olsa bu düşünce değişmemektedir. Katledilerek ölen bir kimse için eceli Allah o vakte takdir etti ve ondan dolayı öleceğini bildi.²¹⁶

*“Her milletin belli bir eceli vardır. Onların eceli geldi mi, ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler.”*²¹⁷ Hâdimî'nin düşüncesi nasları zahirleri üzere hamletmektir. Delil yokken tevil etmek muhalefettir ve yapılmaz.²¹⁸

Hâdimî'ye göre Allah'ın ölümü bir meseleye bağlı kılması şu anlama gelmektedir:

*“Allah Teâlâ, o kimsenin ömrünü katil ile kırk sene, katilsiz altmış sene kıldı. Allah Teâlâ'nın nefsinde ve ilminde değişiklik ve değiştirme söz konusu değildir. Allah Teâlâ kulunun maktul olmasını ve ömrünün ne kadar olacağını ilmi ezeli ile bilmektedir.”*²¹⁹

Ancak Mutezile nazarında bir kimse cinayet ile ölmüşse ecelinden önce ölmüş ve öldüren kişi o kimsenin ecelini kesmiştir. Şayet öldürmemiş olsaydı Allah'ın takdir ettiği ecele kadar yaşayacaktı.²²⁰ Bu düşüncelerine Mutezile bazı taatların ömrü uzatacağında dair hadisleri delil getirdiler. Yine eceliyle ölmüş olsaydı katil, kötülenme, azap ve kisası hak etmezdi düşüncelerine sahip olduklarından eceli ikiye ayırmışlardır.²²¹

Hâdimî şöyle cevap veriyor:

*“O kişi, şayet bu taatı yapmazsa mesela ömrü kırk sene olacaktı. Allah Teâlâ ilmi ezeli ile biliyordu ki O, bu taatı yapacak ve ömrü yetmiş sene olacaktır. Bu ziyade o taata nispet edildi veya itaatli olan az ömrünün fazileti, itaatsiz olacak olan çok ömrünün fazileti gibidir.”*²²²

Hâdimî katil için verilen cezanın sebebini şöyle izah ediyor:

*“Kâtil, maktulün ölümüne giriş yaptı. Çünkü Allah Teâlâ maktulde katli yarattı. Bu ceza darbeden fiili sebebiyledir. Bu bizim için taabbudidir. İletini ve hikmetini bilmek lazım gelmez.”*²²³

²¹⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

²¹⁷ el-A'râf 7/34.

²¹⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

²¹⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233-234.

²²⁰ Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu-Usuli-Hamse*, 537.

²²¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

²²² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

²²³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

Hâdimî, felsefecilerin eceli iki kısma ayırdıklarını söylemiştir. Birincisi doğal olan tabii ölümdür. Çünkü o kimsenin rutubeti çözülmüş ve harareti sönmüştür. Diğeri de hastalık ve afetler gibi ihtirami olan sebeplerdir.²²⁴

5.7. Teklif

Kul; sebeplerin selameti manasına olan gücü ve kudreti dâhilinde olmayan bir şeyle teklif olunmaz.²²⁵ Çünkü Kur’ân-ı Kerim’in ifadesinden de anlıyoruz ki kişi gücünün etmeyeceği bir şeyle sorumlu tutulamaz. “Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.”²²⁶

Hâdimî güç getirilemeyen şeyi üç kısma ayırmaktadır. Birincisi haddi zatında imkânsız olan şeydir. Şerik-i bâri yani yaratıcının bir ortağının olması. Bu imkânsızdır. İttifakla teklifi dahi düşünülemez. Aklen ve âdeten bu mümkün değildir.²²⁷

İkincisi: Haddi zatında mümkün olmakla beraber, âdet olarak kişi de bulunması imkânsız olandır. Bir cismi yaratma gibi. Mevzu bahsimiz olan teklif meselesi bu kısımdır. Mâtürîdîler katında insanın gücünün yetmeyeceği şeyi teklif etmek caiz değildir.²²⁸ Hâdimî’de kişinin güç yetiremeyeceği bir şeyle yükümlü tutulmasını uygun olmadığını kabul etmektedir.²²⁹

Üçüncüsü: Kişi de aslında mümkün olan, fakat olmadığına Allah Teâlâ’nın ilmi, iradesi ve haberi ile alakalı olandır. “Ebû Leheb’in elleri kurusun. Zaten kurudu.”²³⁰ Helak olması caizdir ve ittifakla meydana gelir. Helak olmaması kulun elinde değildir. İstesin veya istemesin bunun eli kuruyacaktır. Çünkü Allah haber vermiştir. Ancak bu üçüncü kısma itibar olunmaz. Kişinin kendisine değil nev’ine nazarla tâkatının olmadığı murat olunmuştur.²³¹

²²⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:234.

²²⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

²²⁶ el-Bakara 2/286.

²²⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

²²⁸ el-Mâtürîdî, *Tevîlâtü’l-Kur’ân*, 2:226-229.

²²⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

²³⁰ Tebbet 111/1.

²³¹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:233.

6. İman ve Küfür

6.1.İman

İman; sözlükte, mutlak tasdik demektir. Hz. Muhammed'e gönderilen şeriat anlamında kullanılmıştır. Hz. Muhammed'in şeriatını kabul etmiş herkesin iman etmiş olacağı ifade edilir. Bazen övgü bağlamında kullanılır.²³² Şer'i anlamında ihtilaf edildi. Yalnız tasdik denildi. İmam Mâtürîdî ve Ehl-i Sünnet âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.²³³ Bunlara göre ikrar dünyada dinin hükümlerini uygulamak için gereklidir. İkrâh anında kişi kalpte tasdik kalmak şartıyla dili ile inkâr etse, bu kişiye kâfir denilmez. Tasdik ve ikrar ikisi beraber denildi ve bu Ebû Hanîfe'nin görüşüdür.²³⁴ Bu düşüncede tasdik asıl, ikrar zaid rükündür. İkrar, tasdik ve gerekleriyle ameldir denildi. Amelleri de imandan bir parça sayarak imanı hayatın bütün safhasına yansıtılmak istenmiştir.²³⁵ İlk görüşe göre iman basit, ikinciye göre mürekkep ve diğerine göre de üçlü bir oluşumdur.²³⁶

Şeriatıta iman: Hz. Peygamberin getirmiş olduğu tevhit, nübüvvet ve öldükten sonra dirilmek gibi zaruri olarak bilinen şeylerin hepsini ayrıma gitmeksizin kalp ile tasdik ve imkân dâhilinde dil ile ikrar etmektir. Tasdik eden kimsenin bâtını teslim olması ve kalbi bağlılığı gerekmektedir.²³⁷

Tasdik demek hükmü kabul ve idrak etmek demektir. Yoksa iman sadece bilmek ve tanımak değildir. Çünkü Allah; *"Kendilerine kitap verdiklerimiz peygamberi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler."*²³⁸ *"Nitekim ayetlerimiz kendilerine gerçeği gösterecek biçimde gelince, "Bu apaçık bir sihirdir." dediler. Kendilerine de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri halde sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından dolayı onları inkâr*

²³² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 91.

²³³ el-Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhid el-İmam Ebi Mansur Mâtürîdî*, 373-374; Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, thk. Muhammed Salih Ferfur 2. Bs (Şam: Mektebetü-Dâri-Ferfur, 2000), 151.

²³⁴ İmâm-ı Azam, "el-Vasiyye", 150.

²³⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:353.

²³⁶ el-Hâdimî, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 156.

²³⁷ el-Hâdimî, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 156-157; el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:252-253.

²³⁸ el-Bakara 2/246.

ettiler. Ama bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak”²³⁹ buyurarak sadece bilmenin iman olmayacağını anlatmıştır. İman sadece bilmek olsaydı peygamberi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıdıklarından onların da iman etmiş olmaları gerekirdi. Yani Tevrat, İncil gibi ilahi kitaplarla amel eden Yahudi ve Hristiyanların da iman etmiş olmaları gerekirdi. Bu ayetler sadece bilmenin yeterli olmadığını bizlere göstermektedir. Bu kimseler Hz. Peygamber’in getirdiklerini bütünüyle tasdik etmediklerindendir.²⁴⁰

İman sadece tasdik, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik veya sadece ikrar mıdır? Bu hususta kelâm âlimleri farklı görüşler bildirmişlerdir. Başta Mâtürîdî, Teftâzânî²⁴¹ ve kelâm âlimlerinin çoğunluğu kalp ile tasdikten ibaret olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Ehl-i Sünnet’in tercih ettiği görüş budur. Hâdimî de bu görüşe sahiptir. Dil ile ikrar, dünyada dinin hükümleri icra için şarttır. Kalp ile tasdik edilse, talep edildiği anda ikrarı terk etmezse veya ikrarı hiç görülme o kişi Müslüman’dır.²⁴²

Ebû Hanîfe’ye göre iman, tasdik ve ikrar olmak üzere iki cüzden mürekkeptir.²⁴³ Ancak tasdik, asli bir rükün olup hiçbir zaman düşmeye ihtimali yoktur. İkrar zait bir rükündür ikrah gibi zamanlarda sâkıt olma ihtimali vardır. Uyku ve gaflet halinde tasdik bakidir.

İmanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla amel etmek şeklinde üç cüzden mürekkep olduğunu benimseyenler de olmuştur. İmam Şafî (ö.204/820)’nin bu görüşte olduğu söylenilmiştir. Yine Selef âlimlerinin çoğunluğu ve muhaddislerin bu görüşü benimsediği ifade edilmiştir.²⁴⁴ Fakat bunların ameli imandan bir parça sayması imanının kemali için olması muhtemeldir.²⁴⁵

Hâdimî bu üçüncü görüşte etraflıca düşünmenin gerektiğini söylemektedir. Belki bu amelden murat nafilelerin dışında kalandır. Kim itikadı ihlal ederse o münafık, ikrarı ihlal eden kâfir, amelleri ihlal ederse fâsıktır. Bu hususta araştırma yapanlar ameller, imanının kemâlinden bir bölüm olduğunu savunmuşlardır. Aslından bir cüz değildir.

²³⁹ en-Neml 27/13-14.

²⁴⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:252.

²⁴¹ Teftâzânî, *Şerh-i Akâid*, 65.

²⁴² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:253.

²⁴³ İmâm-ı Azam, “el-Vasiyye”, 150.

²⁴⁴ en-Nesefî, *Şerhu’l-Umdeti Fi İ’tikâdi Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemaati el’Müsemma bi’l-İ’timâd ve’l-İ’tikâd*, 373.

²⁴⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:253.

Ameller imanin hakikatinden hariçtirler ancak kemâlinden bir bölümdürler. Kişinin vaktinin çoğunda amel yoktur. Âdetli kadında namaz ve oruç ibadeti kalkmaktadır. O kimse amelsiz geçen vakitlerde yine mümindir.²⁴⁶

Kelâm âlimi Devvânî, iman-amel ilişkisi konusunda dört ihtimalin olduğunu düşünmektedir. Birincisi: Ameller imanı ayakta tutan bir cüzdür. Amel olmadığı takdirde imanında olmaması lazım gelir. Bu Mutezilenin görüşüdür.²⁴⁷

İkincisi: Amel, imanı ikmal eden, güzelleştiren bir cüzdür. Amel olmadığı zaman iman yok olmaz. Amel bir ağacın dalları gibidir. Bu Selefî'nin görüşüdür. İman tasdik ile beraber ikrardan müteşekkildir.²⁴⁸

Üçüncüsü: Ameller imandan hariçtir. Amellere iman lafzını kullanmak mecazendir. Bu kısmın ikincisinden farkı yoktur. Sadece hakikat ve mecaz ayrımı vardır.²⁴⁹

Dördüncüsü: Ameller imandan tamamen hariçtir. Bu görüşü benimseyenlere göre nasıl ki taat imana fayda vermiyorsa günahlarda aynı şekilde imana zarar vermez.²⁵⁰

Hâdimî bütün bu görüşleri dikkate alarak iman hakikaten ve itibaren sınıflara ayırmaktadır. Bunlar ya basittir. Sadece tasdik, şartsız sadece ikrar, marifet şartıyla ikrar, tasdik şartıyla ikrar, sadece ameller, sadece bilgi, sadece teslimdir. Yine iman ya ikilidir. Bu tasdik ve ikrardır. İman veya üçlüdür. Bunlar: tasdik, ikrar ve ameldir. Bu kısımda amel imanin ya aslından bir cüzdür ve ya kemalinden bir parçadır.²⁵¹

Hâdimî'ye göre ameller imandan bir cüz kabul edilmediği düşünüldüğü zaman iman, bir kelimenin söylenmesidir. Bu kelime söylendiği zaman ittifakla imanlı

²⁴⁶ el-Hâdimî, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 159-160.

²⁴⁷ Celâlüddin ed-Devvânî, *Şerhu-Akâid-i Adudiye*, 1. Bs, 2011, 110.

²⁴⁸ Celâlüddin ed-Devvânî, *Şerhu-Akâid-i Adudiye*, 110.

²⁴⁹ Celâlüddin ed-Devvânî, *Şerhu-Akâid-i Adudiye*, 111.

²⁵⁰ Celâlüddin ed-Devvânî, *Şerhu-Akâid-i Adudiye*, 111; el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:254.

²⁵¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:254.

olduğunu kabul ederiz. Büyük günah işleyen ve küçük günahta ısrar eden asi kimselerde tasdik baki olduğu sürece ve haramı helal saymadığı müddetçe mümindir.²⁵²

İmanın hakikati ibadet ve taatlarla ziyadeleşmediği gibi ve isyanlarla da eksilmez. Ebû Hanife'nin düşüncesi de bu yöndedir.²⁵³ Çünkü iman kesin olarak tasdik etmektir.²⁵⁴ İman kalbi tasdik olduğundan ziyadeleşme ve eksilmeyi kabul etmemektedir. Ziyade veya noksanlık zıddını gerektirir. İki zıttan biri azalırsa diğeri artar, biri artarsa diğeri azalmayı gerektirir. Bu sebepten muttaki kimse ile fâsık, günahkâr ve asi kimsenin imanı arasında bir fark yoktur. İmanın ziyadeleşmesi küfrün noksanlığını, imanın noksanlığı ise küfrün ziyadeleşmesini gerektirir. Bunların bir şahısta bulunması mümkün değildir. İki zıt bir arada bulunmaz.²⁵⁵

Ancak imanda ziyadeleşme ve eksilme olmaksızın tasdikin kuvvetli ve zayıf olması mümkündür. Bir delil ile iman edenin tasdiki ile taklitçinin tasdiki birbirinden farklıdır. Netice olarak amel, imanın hakikatinden bir cüz olmayıp, kemalinden bir cüzdür.

Hâdimî'ye göre iman ve İslam birdir. Her mümin Müslüman'dır ve her Müslüman da mümindir. İkisi birbirinden ayrılmayan bir bütündür. Ancak mefhumları farklıdır. İslam kelime olarak boyun eğmek demektir. Bir kimse de İslam bulunmakla beraber iman olmayabilir.²⁵⁶ “*Ya Habibim! De ki: Siz iman etmediniz, ancak teslim olduk deyiniz.*”²⁵⁷ Gerçekte inanma yoktur. Fakat dış görünüşte ahkâma uymak vardır. Hz. Peygamber şöyle demektedir: “*İman; Allah'a inanmandır. İslam; ibadete layık hiçbir ma'budun olmayıp sadece Allah olduğuna şahitlik etmendir.*”²⁵⁸

Hâdimî'ye göre kendisinde tasdik ve ikrar bulunan bir kimsenin “Ben gerçekten müminim.” demesi sahih olur. “Ben müminim inşallah.” demesi doğru olmaz. Gerçekten müminim demesi gerekmektedir. Çünkü o kimsede iman tahakkuk etmiştir. İmanı hakikatte değil de şeklen olsa, tereddüt etse veya zihin boş iken söylememiş olsa

²⁵² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:254.

²⁵³ İmâm-ı Azam, “el-Vasiyye”, 150.

²⁵⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:254.

²⁵⁵ el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam”, 158.

²⁵⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:252.

²⁵⁷ El-Hucurât 49/14.

²⁵⁸ Müslim “İman” 8

bu kimse mümin değildir. İman kesindir, şüpheyi götürmez. Bu yüzden İnşallah müminim demesi caiz olmaz. İstisna beyanı değiştirmektir ve bütün akitleri iptal eder. Bu sözde iman akdini ortadan kaldırmaktadır. Bu sözü söylerken teberrük, Allah’a havale etmek, akıbetindeki şüpheden dolayı, halini beğenmemek ve nefsinin tezkiye içinde söylemiş olsa da yine caiz değildir.²⁵⁹

İmanı oluşturan ikrar ve tasdik ikisi de insanların diğer fiilleri gibi mahlûktur. Bunlar kişinin iradesi ile meydana gelir. Ancak Allah Teâlâ kendisinin bilinmesi için kulunu hidayet etmesi anlamında iman mahlûk değildir. Hidayet tekvin sıfatı ile meydana gelir. Tekvin sıfatı Mâtürîdî ekolüne göre kadim bir sıfattır.²⁶⁰

Hâdimî’ye göre mukallidin imanı sahihtir. Mukallid, bir delile dayanmaksızın başkalarının sözünü kabul eden kimsedir. Annesinden ve babasından duyduğu gibi iman eden kimsenin imanı da makbuldür. Çünkü bunlar iman erkânının hepsine inanır.²⁶¹

Ehl-i Sünnet kelâm âlimlerine göre mukallidin imanı ittifakla makbuldür.²⁶² Dünya ve ahiret hükümlerinde Müslüman muamelesi görür. Çünkü Hz. Allah “*Ey İman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştırmayı yapın. Size selam veren kimseye, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek, “Sen mümin değilsin.” demeyin. Allah katında pek çok ganimetler vardır. Daha önce siz de öyle idiniz de Allah size lütufta bulundu. Onun için iyice araştırın. Çünkü Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*”²⁶³ ve Hz. Peygamber “*Bizim namazımızı kılan, mescidimize giren kiblemize yönelen kimse Müslüman’dır.*”²⁶⁴” sözleri de taklit eden kimsenin imanın sahih olduğunu ve Müslüman muamelesi görmesi gerektiğini anlatmaktadır. Çünkü iman mutlak olarak tasdik demektir. Hz. Peygamber, ashabının ikrar ve bağlılığıyla yetindi. Onlardan her hangi bir delil istemedi. Hatta onlardan kılıç korkusuyla Müslüman olanlar da oldu. Ancak imanın kemale ulaşması için istidlal elbette gereklidir. Mukallid kimsenin imanını kabul etmemek bütün halkın kâfir olması, mürtetliği ile hükmetmek

²⁵⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:255.

²⁶⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 255-256; en-Nesefî, *Şerhu’l-Umdeti Fi İ’tikâdi Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemaati el’Müsemma bi’l-İ’timâd ve’l-İ’tikâd*, 195.

²⁶¹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:256.

²⁶² Süleyman el-Halebi, *Nuhbetü’l-Leâli Şerhu-Bedi Emâli*, 1. Bs (İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2012), 117-118; en-Nesefî, *Şerhu’l-Umdeti Fi İ’tikâdi Ehli’s-Sünneti ve’l-Cemaati el’Müsemma bi’l-İ’timâd ve’l-İ’tikâd*, 385.

²⁶³ en-Nisâ 4/49.

²⁶⁴ Buhari, “Salat” 28

ve nikâhlarının haram olması gerekmektedir. Mukallidin imanına cevaz vermeyenlerin muradı imanının kâmil manada olmayacağını ifade etmektedirler.²⁶⁵

Mukallid delil ile anlamayı terk ettiği için günahkârdır. Ehl-i Sünnet katında Allah Teâlâ'nın bilinmesi hakkında araştırmanın şeran vacip" olduğu hususunda icma vardır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "*Allah'ın rahmetinin eserlerine bakın.*" buyrulmaktadır.²⁶⁶

Hâdimî netice olarak şunları söylüyor:

"Delil getirmeyi terk etmek ve taklit ile yetinmek her ne kadar aslında caiz olsa da iman yok olma tehlikesi her zaman vardır. Zira şüphe verenin şüphesiyle yok olması mümkündür. Özellikle sekerât-ı mevt halinde aklın zafiyeti ve şeytanın musallat olması ile iman yok olmasından korkulur."²⁶⁷

Bir kimsede iman bulunması güzel ahlakın en önde gelenidir. İmanın olmaması da en başta gelen kötü ahlaktır. Dünyada helak edici şeylerin en büyüğüdür. Ahirette cehennemde ebedi kalınmasını icap eder. Küfür, mümin olma şansına kavuşmuş bir kimsenin iman olmamasıdır. Bu vasıf insan ve cin için geçerlidir. Bu iki varlık dışında bu vasıf kullanılmaz.

İman, Hz. Peygamberin Allah'tan getirdiği bütün prensipleri dil ile ikrar kalp ile tasdik etmektir. Tebliğ edilen bütün prensipleri tasdik etse bile birini kabul etmeyen kimse mümin sınıfına dâhil olmaz. Mani olmadığı sürece ikrar mutlaka lazımdır. Bu maniler dilsizlik, ikrah, hastalık ve ikrar için zamanı bulunmaması gibi. Kendisinde tasdik meydana gelen ancak ikrar olmadan ölen kimse Müslüman'dır.

6.2. Küfür

Küfür sözlükte bir şeyi gizlemek demektir. Varlığını gizleyip inkâr etmektir. Hâdimî'ye göre en büyük küfür Allah'ın varlığını, şeriatı ve peygamberini inkâr etmektir.²⁶⁸ Hâdimî küfrü üç kısma ayırmıştır. Bunlar;

²⁶⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:256; en-Nesefî, *Şerhu'l-Umdeti Fi İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaati el'Müsemma bi'l-İ'timâd ve'l-İ'tikâd*, 390.

²⁶⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:257.

²⁶⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:257-258.

²⁶⁸ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 714.

6.2.1. Cehli Kûfür Kur'ân-ı Kerim ayetlerine ve akli delillere kulak vermemek, onlara iltifat etmemek ve onlar üzerine düşünmemektir. Avamın küfrü gibi.²⁶⁹

6.2.2. İnadi ve İnkari Kûfür Bir kimse makam sevgisi, kötülenmeden korkması veya kibir gibi sebeplerden dolayı yanlış olduğunu bildiği halde inadından dolayı iman etmeyip inkâr etmesidir.²⁷⁰ Firavun ve kavminin küfrü gibi.

*“Sonra Musa ve kardeşi Harun’u mucizelerimizle apaçık bir delille Firavun ve ileri gelenlerine peygamber olarak gönderdik de (onlar) büyüklük tasladılar ve kendilerini büyük görüp böbürlenlen bir topluluk oldular.”*²⁷¹ Bu ayette de anlaşıldığı gibi Firavun ve ileri gelenler Hz. Musa ve Hz. Harun’un tebliğlerinin hak olduklarını bildikleri halde makam ve şöhret hırsı, kibir gibi sebeplerden inat olarak inkâr etmişlerdir. Sadece bilmek iman için yeterli olmadığını burada da anlamaktayız.

6.2.3. Hükmi Kûfür: Şeriatın hükmüyle kûfür olan şeydir. Her ne kadar tasdik ve ikrar olsa bile, söz veya fiilen olsun, Şâriin; Allah ve Resulünü yalanlama emaresi kıldığı şeydir. Yalanlama emaresinin olduğu yerde tasdik ve ikrara itibar edilmez. Şer’an tazimi vacip olan bir şeyi hafife almak, önemsiz ve hakir görmek gibi. Mesela: Allah Teâlâ’yı kendisine tazim için bir şeyle vasıflamak, Allah Teâlâ bize arştan veya gökten bakıyor, gözetliyor gibi ifadeler. Allah’ı dış uzuvlarla vasıflamak, kemâl sıfatlardan birini nefyetmek, Allah’ın âlemin içine girdiğini veya âlemlerle bir olduğunu söylemek, mekân ile Allah’ı vasıflamak, O’nunla birlikte başka kadim bir varlık ve müstakil tedbir eden biri vardır demek bu kısma girmektedir.²⁷²

Melekleri, kitapları, peygamberleri, ahiret gününü, şeriatı da hafife almakta bu kısma girmektedir. Kûfür kelimesini isteyerek, kûfür olduğunu bildiği halde konuşması ittifakla küfürdür. Helali haram yapmakta küfürdür. Bir kimsenin öldürülmesini icap eden bir durum olmadığı halde, falan kimsenin öldürülmesi vaciptir ifadesini kullanmak bu kısma girmektedir.²⁷³

²⁶⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:444.

²⁷⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:448.

²⁷¹ el-Mü’minûn 23/45-46.

²⁷² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:462.

²⁷³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:462.

Âlime yakışan küfür lafızlarında, kasten küfrü murat ettiği ortaya çıkmıyorsa küfür damgasını vurmamaktır. Küfür büyük cinayettir. Onun üzerine zayıf bir ihtimal ile de olsa küfrün dışındaki hasletler onda bulundukça onun üzerine küfür ile hüküm olunmamasıdır. Çünkü küfürde irade beyanı olunması gereklidir.

7. Rü'yetullah

Allah'ın dünya gözü ile görülüp-görülmemesi tartışma konusu olmuştur. Dünya da rüya âleminde görülmesi hususunda çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır.

Hâdimî'ye göre Allah Teâlâ'nın ahirette görülmesi aklan caiz ve naklen vaciptir selef ve halefın bunda icmaı vardır. Akıl, Allah'ın görülmesinin imkânsız olduğuna hüküm vermez. Görülmeyeceğine dair bir delil olmadığı müddetçe bunun imkânsız olmamasıdır.²⁷⁴

Vücûd hem yaratan için hem de O'nun dışındakiler için kullanılan müşterek kelimedir. Mevcut olan her şey görülmektedir. Allah'ın varlığı da kesindir. Allah'ın görülmesi de mümkündür.

Dünyada görme hususu her ne kadar caiz olsa da vacip değildir. Dünyada bunun meydana gelmesine gelince Demiri(745/808)'ye göre Peygamber'imiz Miraç gecesinde Allah'ı baş gözü ile gördü.²⁷⁵

Hâdimî'ye göre Hz. Peygamber miraçta Allah'ı kalp ile görmüştür. Şu ayeti kerime açık olarak işaret etmektedir: “ما كذب الفؤاد ما رأى” “*Gönül gördüğünü yalanlamadı.*”²⁷⁶ Burada görmek; fuâda yani kalbe izafe edildi. “رأى” fiilinin faili “الفؤاد” olup, “Gönül gördüğünü yalanlamadı” anlamına olup, görme fiilinin gözle değil kalp ile olduğu anlaşılmaktadır.²⁷⁷

Allah'ı rüyada görmenin imkânı hususunda farklı görüşler vardır. Hâdimî'ye göre her ne kadar hakiki bir görme olmasa da rüyada görmeye mani bir şey yoktur.

²⁷⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:227.

²⁷⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:227.

²⁷⁶ en-Necm 53/11.

²⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII:4583.

Ancak herhangi bir yön ve şeklin olmaması şarttır. Rüya âleminde görülmesi göz ile değil kalp ile olmaktadır.²⁷⁸

Muhammed b. Ali et-Tirmizi (ö.320/932)'nin Allah'ı rüyasında bin kere gördüğü nakledilmektedir. Hatta rüya âleminde Allah'a "İmanımın yok olmasından korkuyorum." dediğini ve her defasında sabah namazının sünneti ile farzı arasında şu tesbihi emrettiğini söylemektedir.²⁷⁹

”يا حي يا قيوم يا ذاالجلال والاکرام اسألك ان تحيى قلبى بنور معرفتك ابدى يا الله يا الله يا الله يا بديع السموات والارض.“

Ancak Allah'ın rüyada görülmesini benimsemek muteber değildir. Çünkü görülen şeyin Allah ve rüyanın sadık olduğunu da gösteren kesin bir nas yoktur.

Allah'ın ahirette görülmesinin mümkün olduğuna dair deliller vardır. “Oysa o gün bir kısım yüzler rablerine bakarak mutlulukla parılayacaktır.”²⁸⁰ “Şüphesiz siz bedir gecesinde ayı (kameri) gördüğünüz gibi rabbinizi göreceksiniz”²⁸¹ ayet ve hadislerden anlaşıldığı gibi ahirette Allah'ın görülmesi caizdir. İnsanlarla Allah arasında bir mekân, yön, ışık ve mesafe olmaksızın görecektir. Çünkü bunlar hâdis olan cisimlerin özellikleridir. Allah Teâlâ da bunlar tasavvur olunamaz. Kadim varlık, hâdislerle kıyamı imkân dâhilinde değildir.²⁸²

Geçmiş ümmetlerin Allah'ı görüp görmemesi hususunda ihtilaf edilmiştir. Hâdimî'nin tercihi geçmiş milletlerden inananlar ile Peygamber'imize inanlar arasında bir fark olmamasıdır. Meleklerle gelince; Hâdimî görmenin hepsine şamil olacağını söylemiştir.²⁸³

²⁷⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:227.

²⁷⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:227.

²⁸⁰ el-Kıyâmet 75/22-23.

²⁸¹ Buhari, “Tevhit”, 24

²⁸² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:228.

²⁸³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:228.

II. BÖLÜM

EBÛ SAİD HÂDİMÎ VE NÜBÜVVET

1. Nübüvvet, Risalet ve Bi'set Kavramları

Nübüvvet: Allah ile akıl sahipleri kulları arasında elçilik yapmaktır. Böylelikle dünya ve ahirette herhangi bir mazeret sunulmayacaktır. Arı duru akılların kendisiyle tatmin olduğu bilgileri haber veren kişiye de Nebi denmektedir.²⁸⁴ Risalet kelimesi de nübüvvet ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Ayrıca şeriatta risâlet kelimesi melekler için kullanıldığında Allah'tan aldığını tebliğ etmek, insanlar için kullanıldığında Allah'ın şariat ile göndermesi, onunla amel edilip ve insanlara bu şariatın tebliğ edilmesidir.²⁸⁵ Bi'set: Elçi anlamına gelmektedir ve nübüvvet ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Tek başına göndermek manasına da gelmektedir.²⁸⁶

2. Peygamberin Özellikleri

Peygamber: Allah'ın hükümlerini insanlara ulaştırmak için gönderilen insandır. Beşerden beşere, mucize ile kuvvetlendirilmiş, kitaplar verilen Resul ve Nebilerin gönderilmesinde bir hikmet vardır. Nebide kitabın olması şart değilken, Resulde kitabın olması şarttır.²⁸⁷

Nebilerin sayısı hakkında farklı rivayetler söylenmiştir. Nesefî'nin "*Metni Akâid*" isimli kitabında da ifade edildiği gibi güzel olan bir sayı üzerine durmamaktır.²⁸⁸ Çünkü haberler haberi vahiddir. Haberi vahid rivayet şartlarını taşısa bile zan ifade eder. İtikâdi konularda zanna itibar yoktur. Bir sayı üzerinde durulduğunda ya nebi olduğu halde nebi kabul edilmemiş olacak veya nebi olmadığı halde nebi kabul edilmiş olacaktır. "*And olsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlardan sana anlattıklarımız da var, anlatmadıklarımız da var.*"²⁸⁹ Bu ayette bazı nebilerin Hz. Peygambere haber verilmediğini anlatmakta olup kesin sayı ifade etmenin doğru

²⁸⁴ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 789.

²⁸⁵ *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 344.

²⁸⁶ *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 62.

²⁸⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258.

²⁸⁸ Nesefî, *Metni-Akâid*, 5.

²⁸⁹ el-Mü'min 40/78.

olmadığını anlamaktayız. Ancak Teftâzânî, Resullerin adedinin Hz. Peygamber'e sorulduğunu, yüz yirmi dört bin ve iki yüz yirmi dört bin şeklinde farklı iki rivayet olduğunu aktarmaktadır.²⁹⁰ Ancak bunlardan üç yüz on üç tanesi resuldür.²⁹¹

Hâdimî gelmesi muhtemel olan bir soruyu kendisi sormakta ve arkasından yine aynı sorunun cevabını vermektedir. Soru şöyledir: “Suhuflarla beraber kitapların sayısı yüz dördttür. Bunların kime indirildiği de malumdur. Üç yüz on üç sayısına nasıl ulaşılmaktadır?”²⁹²

Hâdimî şöyle cevap vermektedir: “Sahih olan bu üç yüz on üç resulün taayyün edilmemesidir. Doğru olan kitapların bunlar ile kayıtlanmamasıdır. Sadece bu kadar kitap olduğu kabul edilse bile nüzulün tekrarı caiz olur.”²⁹³

Peygamberlerin gönderilmesinde bir hikmet vardır demek, maslahat, fayda ve övülecek akıbet vardır demektir.

Peygamberliğin de birtakım şartları vardır. Bunlar: kemali akıl, kuvvet-i reyin bulunması, selim tabiatın kendisinden nefret ettiği ve peygamber olarak gönderilmenin hikmetini ihlal eden şeylerden uzak olması lazımdır.²⁹⁴

Ayrıca peygamberlerde sıdk, emanet, fetânet, ismet ve tebliğ sıfatları vardır. Hâdimî'ye göre Peygamberler masumdurlar. Peygamberler, peygamberlikten önce küfürden, mutlak yalandan, büyük günahlardan, bir lokma bile olsa yiyecek çalmaktan, ölçü ve tartıda hile yapmak gibi nefret ettirici küçük günahlardan uzaktırlar. Nebiler bi'setten önce ve sonra küfrün her nev'inden, yalanın kasti olanından, çoğunluğa göre sehven olanından da uzaktırlar. Ayrıca sehven bile olsa büyük günahlardan da beridirler. Peygamberlikten sonra nefret ettiren küçük günahların dışındaki diğer günahları da kasten işlemekten uzaktırlar.²⁹⁵

Selef âlimlerinden nakil olunan, bilerek küçük gûnahtan ve peygamberlikten sonra büyük günahlardan beridirler. Ahad haber ile peygamberlerden yalan ve masiyet

²⁹⁰ Teftâzânî, *Şerh-i Akâid*, 74-75.

²⁹¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258.

²⁹² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258.

²⁹³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258.

²⁹⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:259.

²⁹⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:259.

nakil olunuyorsa Hâdimî bu haberi redder. Tevatür ile nakil olunuyorsa tevil eder. Tevil mümkün değilse sehiv üzerine, evlayı terk veya bi'setten öncesine hamleder.²⁹⁶

Hâdimî'ye göre peygamberler, doğumlarından itibaren Allah'ın zatını ve sıfatını bilmektedirler. Düşman ne kadar çetin olursa olsun hiçbir kimse peygambere küfrü reva görmemiştir. Hz. İbrahim'in "Üzerine gece karanlığı basınca bir yıldız gördü. İşte bu benim rabbimdir"²⁹⁷ sözüne gelince; bu söz peygamberlikten önce ve çocukluk yaşında delil bulmanın başlangıcında söylenmiştir, bu sizin sözünüze göre benim Rabbimdir veya uyarmak için söylenmiştir.²⁹⁸

"Seni dalalette buldu da hidayete erdirdi."²⁹⁹ Bu ayette Hz. Peygamber'in dalalette olması demek küfür içinde bulunması değildir. Sen dalalet ehli insanlar içindeydin ve onlar içinde seni korudu. Metlûv ve gayri metlûv vahiylerle sana hidayet etti. İslam hidayeti sana nasip oldu demektir.³⁰⁰

Hâdimî'ye göre Peygamberler, şeytanın eziyet etmesi ve kalplerine vesvese vermesinden emin kılınmışlardır. Bu hususta icma vardır.³⁰¹ Hz. Peygamber "Sizden hiç kimse yoktur ki, onunla cinden bir arkadaş ve meleklerden de bir arkadaş vekil kılınmasın. Fakat Allah Teâlâ ona karşı bana yardım etti ve salim kıldı"³⁰² buyurmuştur. Bu sözünde Hz. Peygamber şeytanın vesvesesinden emin kılındığını anlatmıştır.

Yine Hâdimî'ye göre Hz. Peygamber'in sözleri tebliğ kabilinden olursa bilerek veya unutulmuş olarak yapılan hatalardan masumdur. Hz. Peygamber'in dünya işlerinde masumiyetinde ihtilaf vardır. Selef âlimleri dünya işlerinde masum olduğuna dair ittifakları vardır. Tebliğin dışında hataya cevaz veren kimseye bir şey lazım gelmez. Peygamberden nisyan-unutma kaldırılmıştır. Sehiv-hata meydana gelebilir. Unutmak gaflettir. Gaflet de afettir. Sehiv meşguliyettir. Hz. Peygamber sehiv eder ama gaflet etmez.³⁰³

²⁹⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:260.

²⁹⁷ el-En'âm 6/76.

²⁹⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:260.

²⁹⁹ ed-Duhâ 93/7.

³⁰⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:261.

³⁰¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:261.

³⁰² Müslim, "Kıyamet, Cennet ve Cehennem Sıfatı" 69

³⁰³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:262.

Peygamberin amellerindeki duruma gelince; bu tebliğe dair olmayana şamildir. Büyük günah işlemekten ve fahiş hatalardan masum olduklarında icma vardır. Bu hususta ihtilaf; bu fiilleri işleme kudreti olmadığından mı? Yoksa kendi tercihleri ile mi masumdurlar?

Peygamberlerin, nübüvvetten önce masum sıfatına sahip olmaları hususunda ihtilaf olunmuştur. Mutlak günahın meydana gelmesinde farklı görüşler ortaya atılmıştır. Hâdimî'ye göre isabetli olanın nübüvvetten önce de masum olmalarıdır. İhtilaf olunması normaldir. Çünkü haramlık şeriatın bir parçasıdır. Nübüvvetten önce şeriat yoktur. Nübüvvetten önce nebi ibadetlerinde herhangi bir şeriata tabi olup olmayacağına da farklı düşünceler olmakla beraber, Allah'a şirk koşmamışlardır.³⁰⁴

Tebliğ ve hükümlerin beyanında yanılma ve unutkanlığa gelince kelâmcıların ve fukahânın çoğunluğuna göre caizdir. Çünkü fiiller mucize cinsinden olmadığı için yanılmak ve unutmak mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber “*Ben bir beşerim, sizlerin unuttuğu gibi bende unuturum. Unuttuğum zaman bana hatırlatınız*”³⁰⁵ buyurmaktadır. Peygamberlerin fiillerinde veya sözlerinde yanılma veya unutma olsa bile bu hal ile kalmazlar. Bu haldeyken hemen ikaz ve tembih olunurlar. Tebliğ ve hükümlerin beyanın dışında unutma ve nisyân olabilir. Lakin bu nadir olan bir şeydir.³⁰⁶

Bir kimsenin peygamber olması için mucize ile teyit edilmesi lazımdır. Mucize: Âdete aykırı olarak, nübüvvet iddia eden kimseden, inkâr edenlere meydan okuma esnasında ve inkâr edenlerin benzerini getirmekten aciz olacakları bir şekilde zahir olmasıdır.³⁰⁷

3. Peygamberlikle Alakalı Bazı Hükümler

Peygamberlere verilen kitaplar ilahidir ve bunlar ya müdevvendir veya sahifelerdir. Bunlar Nebi ve Resullere inmiştir. Her Resul Nebidir, ancak her Nebi Resul değildir.³⁰⁸ Resuller beşerden beşere kendi cinslerine gönderilmiştir. (O gün Allah şöyle diyecektir:) “*Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu*

³⁰⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:262-263.

³⁰⁵ Buhari, “Salat”, 31

³⁰⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:263.

³⁰⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258.

³⁰⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258.

*gününiün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?” Onlarda şöyle diyecekler: “Biz kendi aleyhimize şahitlik ederiz.”*³⁰⁹ Bu ayetten anlaşılacağı üzere Resullerin sadece beşerden beşere değil, bilakis cinlerden de cinlere gönderilmiş olduğudur. Çünkü sizden olan denilmektedir.

Hâdimî'ye göre: “Bu ayette geçen ikinci beşer lafzında tağlib olduğunu, beşerden insan ve cinlere gönderildiğini ifade etmektedir. Resullerin cinlerden olması itibar edilen bir görüş de değildir.”³¹⁰

İlk peygamber Hz. Âdem'dir. Peygamberlerin sonuncusu ve efdali Hz. Muhammed'dir. Kesin olarak peygamberlerin adedi bilinmemektedir. Hz. Âdem'in, nübüvveti kitap, sünnet ve icma ile sabittir. Hz. Âdem'in nübüvvetini inkâr eden kimsenin küfrüne hükmolunur. Yıldıza tapanlar sadece Hz. Şit ve Hz.İdris'i peygamber olarak görmektedirler. Yahudilerin çoğunluğu, Hristiyanlar ve Mecusiler Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmemektedirler. Bazı Yahudiler Hz. Muhammed'in peygamberliğini sadece Araplara mahsus olduğu düşüncesine sahiptirler.³¹¹

Hâdimî'ye göre Nebilerin ölümleriyle getirmiş oldukları şariat ortadan kalkmaz. Bundan dolayı Allah öncekilerin şariatını nesh etmemişse bizim içinde şeriattır. Sonra ki gelen nebi önceki nebinin azledilmesini veya iptal edilmesini icap etmez. Çünkü bir şariatın yeniden ve defalarca şariat kılınması caizdir. Bir Nebinin tebliğ ettiği şariat kendi zamanında ki ümmetine aittir. Sonradan gelen nebinin ümmetine ait değildir. Sonraki peygamberin şariatı önce ki nebinin getirdiği şariata tabidir.³¹²

Nübüvvet ve velilik uyku ile yok olmadığı gibi, nebi ve velinin ölümüyle de nübüvvet ve velilik yok olmaz. Nebilerin ölümünü uykuları gibi değerlendirmek daha güzel olur. Uyku ile risalet yok olmadığı gibi, ölümleriyle de yok olmaz. Nebilerin şerefli cesetleri çürüyüp yok olmazlar. Ayrıca risâletin, nebilerin ruhları ile beraber

³⁰⁹ el-En'âm 6/130.

³¹⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:258-259.

³¹¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:266-267.

³¹² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:267.

kaim olduğunu, ruhlarda bakidir ve risaletleri daim olduğu düşüncesi de ortaya atılmıştır. Ancak doğru olanın risaletin ruhları ile değil zatı ile kaim olmasıdır.³¹³

Hız. Peygamber, Hâtemü'l-Enbiya'dır. Yani peygamberlerin sonuncusudur. *“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiç birinin babası değildir. Fakat O, Allah'ın resulü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”*³¹⁴ Bu ayet Hız. Muhammed'in nebilerin sonuncusu olduğunun delilidir. Hâtimü'l-Enbiya şeklinde de okunabilir. Bu takdirde mühürleyen peygamber demektir. Hız. Muhammed'in gelmesiyle peygamberlik halkası mühürlenmiştir. Ehl-i Sünnet'e göre, peygambere iman lazımdır. Hız. Peygamber son peygamber olup, tebliğ ettiği şeriatta son şeriattır.³¹⁵

Hâdimî'ye göre peygamberler meleklerden üstündür. Çünkü melekler Hız. Âdem'e ve ta'zim ve hürmeten secde ettiler. Hız. Âdem, meleklerle eşyanın isimlerini öğretti.³¹⁶ Kur'an-ı Kerim'de geçen şu ayet bu düşüncüyü desteklemektedir: *“Şüphesiz Allah, Âdem'i Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmran ailesini birbirinden gelmiş birer nesil olarak seçip âlemlere üstün kıldı. Allah her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.”*³¹⁷

Âlem, Allah'ın dışında kalan her şeydir. Melekler de âlem zümresine dâhildir. Peygamberler vazifelerini nefsin kötülöklere davet etmelerine rağmen yapmaktadırlar. Meleklerin tabiatında zaten itaat etmek vardır. Tabiatında olmayanı yapmak daha meşakkatlidir ve meşakkatli olanı yapmak daha faziletlidir.³¹⁸

Rafızilerin, “Cebrail (as) vahiyde yanlışlık yapıp vahyi Ali b. Ebû Talip (ö.40/661)'e getirmesi gerekirken Hız. Muhammed'e getirerek hata etmiştir.” düşüncesine sahiptir. Bunlara göre Hız. Ali hakikatte nebidir ve bu yüzden Cebrail (as)'e lanet etmektedirler. Hız. Ali ve Hız. Muhammed'i beraberce nebi kabul ederler.³¹⁹

³¹³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:267.

³¹⁴ el-Ahzâb 33/40.

³¹⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:267.

³¹⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:267-268.

³¹⁷ Âl-i İmrân 3/33.

³¹⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:268.

³¹⁹ en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 272.

4. İmamet Meselesi

Hâdimî'ye göre Müslümanlar için hükümleri yerine getirmeye kâdir olan, Müslüman, hür, mükellef ve zâhir bir imamın yani devlet başkanının, sultanın bulunması şarttır. İmam, Müslüman olmalıdır. Çünkü kâfir Müslümana liderlik edemez. Köle, hür kimselere liderlik edemeyeceğinden hür olması şart koşuldu. Akıllı ve mükellef olması da şarttır. Ancak zaruret durumlarında çocuk da tayin edilebilir. Bayram ve Cuma namazlarını kıldırmak gibi birçok vazifelerin yapılabilmesi için imam bulunmalıdır. Bu sebepten sahabe imam tayin etmeyi peygamberin cenazesinden önceye almışlardır. İmam tayin etmek Allah'a vacip olmayıp, insanların yapması gereken bir vecibedir.³²⁰

Yine Hâdimî nazarında devlet başkanı ihtiyaç anında ulaşılabilir kimse olmalı, meydana gelen tartışmaları kesmeli, mazlûmun hakkını zalimden almalı, hakları hak sahibine vermeli, vatanın sınırlarını düşmana karşı korumalı ve orduyu teçhiz etmek imamın vazifelerindendir. Devlet başkanının Hâşimi, masum ve zamanın en efdali olması şart değildir. Hâşimi ve masum olmak ümmet içinde âdeten mümkün değildir. Zamanın faziletlisi olmak tercih sebebi olmakla beraber bu her zaman mümkün olmayabilir. İmamet devletin bekçiliğini yapmak ve korumaktır. Belki daha faziletli olmayan kişi bu işi daha güzel yapabilir. İşlediği günah ve yapmış olduğu zulüm sebebiyle imam imametden alınmaz. İmamın yaptığı zulüm meşru olan işlerde olursa onun emrinden çıkmak doğru olmaz.³²¹

Ebu Saîd Hâdimî'ye göre ölen kimsenin ruhu dünyaya intikal etmez. Tenasüh ve reenkarnasyon caiz değildir. Hâdimî, Rafizileri ilahın ruhu imamlara intikal ettiği düşüncesine sahip olmaları nedeniyle tekfir etmiştir.³²²

5. Veli ve Keramet

Veli kelimesi, velayet kökünden gelmektedir. Yardım olunmuş anlamındadır. Çünkü Allah ona itaatlerinin devamında yardım eder. İtaatleri sebebiyle nefsinin

³²⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:284.

³²¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:284-285.

³²² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:298.

günahları terk etmesine yardım ettiği için fail (nâsır) manasına gelmektedir. Veli, düşmanın zıddı anlamında da kullanılmaktadır. Araya bir günah girmeksizin, itaatleri bir biri peşine gelen anlamına gelmektedir. Çünkü o daima Allah Teâlâ tarafından koruma altındadır.³²³

Veli; Allah'ı ve onun sıfatlarını mümkün olduğu kadar bilen, tâatlara devam eden, günahlardan kaçınan, lezzetlere ve şehvetlere dalmaktan yüz çeviren insandır.³²⁴

Hâdimî 'ye göre velinin kerametleri haktır ve olağanüstü fiiller sekizdir. Mucize, keramet, meunet, ihanet, sihir, ibtila, isabet-i ayn ve irhâstır.³²⁵

Keramet: Nübüvvet davasında bulunmayan, mümin, muttaki, Allah'ı ve sıfatlarını mümkün merteye tanıyan ve bütün kalbiyle Allah'a yönelen bir kimsenin âdete muhalif olarak göstermiş olduğu olağan üstü fiillerdir.³²⁶

Hâdimî'ye göre mucize ile keramet arasında farklar vardır. Mucize de meydan okuma vardır, keramette bu yoktur. Mucize sadece peygamberlerde bulunur. Peygamber mucize izhar etmekle memurdur, fakat velide keramet izhar etme zorunluluğu yoktur. Hatta velinin kerametini gizlemesi güzel olur. Kerametın şartları, nübüvvet iddiası dışında mucizenin şartlarıyla aynıdır. Velinin ölümünden sonra da kerametinin devam edeceği de söylenmiştir. Nasıl ki nebi öldüğünde peygamberliği yok olmuyorsa, veli öldüğünde de velayeti yok olmamaktadır.³²⁷

Hâdimî'nin, velinin velayeti ve kerameti ölümünden sonra de devam edeceğini ve ölümleriyle beraber yok olmayacağını benimsediğini görmekteyiz. Bunun aksi de iddia edilmiştir. Aksini iddia edenler: “İnsanoğlu öldü mü üç şey hariç ameli kesilir. Sadak-i cariye, fayda veren ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat”³²⁸ hadisın zahirini delil getirmektedir. İnsan öldüğünde ameli kesiliyor. Veli de insan olması münasebetiyle vefatıyla kerameti kesilir düşüncesine sahiptirler.³²⁹

³²³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:269.

³²⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:269-270; el-Kâri, *Emâli Şerhi*, 23.

³²⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:270.

³²⁶ el-Kâri, *Emâli Şerhi*, 23.

³²⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:270.

³²⁸ Müslim “Vasiyet” 1631

³²⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:270.

Hâdimî kerametın varlığını ayet ile ispatlamaya çalışmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de Âsaf b. Berhiya’dan hikâye edilen şu ayeti “*Kitaptan bilgisi olan biri, “Ben onu, gözünü kapayıp açmadan getiririm.” dedi*”³³⁰ delil olarak getirmiştir.

Hâdimî’ye göre kerametler az bir zamanda çok mesafeleri kat etmek gibi zaman ve mekân mefhumunu aşabilir. Bu mümkündür.³³¹ Nesefi (ö.537/1142); Veli için kerametın Ehl-i Sünnet katında caiz olduğunu ve velinin kerameti nebisi için bir mucize olduğunu söylemiştir.³³² Bu keramet hiçbir zaman nebisinden üstün kılmaz. Hiçbir veli ne kadar üstün makamda olursa olsun nebisinden asla üstün olamaz.³³³ Veli olduğunu iddia eden bir kişi şeriat kanunlarını yaşamıyorsa davasında samimi değildir.

Keramet ihtiyaç anında yiyeceğin ve içeceğin hazır olması gibi olabilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de “*Zekeriya, onun bulunduğu bölmeye her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. “Meryem, bu sana nereden geldi?” derdi. O da “Bu, Allah katından” diye cevap verirdi. Zira Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.*”³³⁴ Hâdimî bu ayeti tahlil ediyor ve nübüvvet için erkekliğin şart olduğunu, Meryem’in kadın olduğundan verilen bu rızıkların keramet olduğunu söylemektedir.³³⁵ Yine ihtiyaç anında giyim eşyasının bulunması, havada ve suyun üstünde yürümek, cansız varlıkların ve hayvanların konuşması ve bunların dışında nice şeyler keramettir. Bu kerametler velilerin resulü için mucizedir.³³⁶

Hâdimî’ye göre veli, şeriata uymak zorundadır. Şeriatın kanunları umumidir. Hiçbir kimseden emirler ve yasaklar asla düşmez. Kişi muhabbetin sonuna geldiği zaman ondan emir ve yasaklar düşer, ona hiçbir günah zarar vermez düşüncesini benimsemek küfürdür. Bu düşünceye göre kişi bir makama geldiğinde kendisine günahlar zarar vermez, ihtiyaç anında kadınlar ve başkasının malı kendisine helal olur. Büyük günah işlemesi onu cehenneme götürmez. Bunlar bâtın ehlinin görüşüdür. Zahir naslara zıttır. Veli hiçbir zaman asla nebinin derecesine yükselemez.³³⁷

³³⁰ en-Neml 27/40.

³³¹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:270.

³³² Nesefi, *Metni-Akâid*, 5.

³³³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:274.

³³⁴ Âl-i İmrân 3/37.

³³⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:271.

³³⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:270-273.

³³⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:272-274.

Hâdimî'ye göre hiçbir veli, asla nebiden üstün olamaz. Bir nebi, bütün velilerden üstündür. Nebinin velayet ve nübüvvet tarafı vardır. Nebinin velayet yönü nübüvvet tarafından üstündür. Bir kimsenin nebi olması için öncelikle veli olması gerekir. Nübüvvet vehbi, velayet kesbidir. Kesbilik, vehbilikten üstündür. Bazılarının veli, nebiden üstündür düşüncesi bu olsa gerekir. Her bir nebinin velayeti; kemâlde, her velinin velayetinin üstündedir.³³⁸

6. Hâdimî'nin Sahabeye Bakışı

Hâdimî nazarında, Hz. Peygamberden sonra bu ümmetin kazandığı hayır ve sevap yönünden en faziletlisi sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.³³⁹ Bu şekilde sıralamasının sebeplerini de şöyle açıklamaktadır:

Hz. Ebûbekir'dir. Asıl adı Ebû Kuâfe'dir. *“Temizlenmek için malını hayra veren en muttaki (Allah'a karşı gelmekten en çok sakınan) kimse o ateşten uzak tutulacaktır.”*³⁴⁰ Bu ayetin Hz. Ebûbekir hakkında indirildiği rivayet edilmektedir.³⁴¹ Hz. Aişe Allah Resulünü şöyle buyururken işittiğini rivayet etmektedir: *“İçlerinden Ebûbekir'in bulunduğu bir kavim için, Ebûbekir'in dışında birisini imam yapmaları layık olmaz.”*³⁴² Hz. Peygamber hastalandığında namaz kıldırmak için Ebûbekir'i tayin etmiştir. Hz. Peygamber *“Ümmetimden dost edinecek olsaydım Ebûbekir'i edinirdim. Ancak o benim İslam kardeşim ve arkadaşımıdır.”*³⁴³

Hz. Ebûbekir'den sonra Hz. Ömer el-Fâruk'tur. İslam kendisiyle izzet bulduğundan ve Kur'ân-ı Kerim çoğu kez onun görüşü üzere indiği için bu lakabı almıştır.³⁴⁴ Hz. Peygamber Hz. Ömer hakkında *“Allah Teâlâ'nın emrinde ümmetimin en şiddetlisi Ömer'dir”*,³⁴⁵ yine *“Ömer benimle beraberdir. Ben onunla beraberim. Benden*

³³⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:274-275.

³³⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:275-280.

³⁴⁰ el-Leyl 92/17-18.

³⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8:5882.

³⁴² Ebû Davud, “Sünnet”, 12

³⁴³ Buhari, “Sahabenin Üstünlükleri”, 4

³⁴⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:276.

³⁴⁵ Ebû Yâle, *Müsned*, 1:459.

sonra hak, nerede olursa olsun Ömer ile beraberdir.” demiştir. Hz. Ali’de “Nebilerden sonra insanların en faziletlisi Ebûbekir, sonra Ömer’dir.” demiştir.³⁴⁶

Hz. Ömer’den sonra Hz. Osman’dır. Künyesi Ebû Abdullah’tır. İki nuru şahsında topladığı için Zü’n-nürayn denilmiştir. Rukiye ile nübüvvetten önce, Ümm-i Gülsüm ile de nübüvvetten sonra evlenmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Osman’ı kastederek Hz. Aişe’ye “*Dikkat et! Meleklerin kendisinden hayâ ettiği kimseden hayâ et.*”³⁴⁷ Yine “*Her peygamberin ümmeti içinde bir dostu vardır. Benim de dostum Osman b. Affan’dır*”³⁴⁸ buyurmuştur.

Hz. Osman’dan sonra Hz. Ali gelmektedir. Hz. Peygamber Tebük Gazvesi’ne çıktığı zaman Medine ehli üzerine halife olarak kendisini bıraktı. Hz. Ali’ye “*Harun Musa’ya ne ise sen bana osun, o menziledesin. Ancak benden sonra nebi yoktur*”³⁴⁹ buyurmuştur. Hâdimî şöyle demektedir: Hz. Ali’nin faziletine dair birçok rivayetler vardır. En faziletlisi Hz. Ali olmalı düşüncesi akla gelebilir. Ancak bu rivayetler âhad haberdır ve birbirleriyle tearuz halindedir. Selefî fazilet sıralamasında böyle bulduk. Bunu bilmeseydiler ittifak etmezlerdi. Bize vacip olan onlara tâbi olmaktır. Yine bir fazilet, birçok faziletten daha çok tercih edilebilir. Bu mana ile efdaliyet hakkında kesin bilgiye ulaşılamaz. Bundan maksat Allah katında sevabın çokluğudur.³⁵⁰

Yine Hâdimî nazarında önce gelenler Allah indinde efdaldır. Takva ehli mümine yakışan onları sevmektir. Onlara buğz eden kimse münaфіktır, fâsıktır. Netice olarak: Allah Teâlâ katında sevabın çokluğu gizli bir şeydir. Ona akıl, bilgi ve nazarla ulaşmak mümkün değildir.³⁵¹

Hâdimî, dört halifenin imameti bu sıra üzerine olduğunu ve bu sıradan imamette efdaliyetin şart olduğu anlaşılmaması gerektiğini söylemiştir. İmamette efdaliyet şart değildir ama evla olanıdır.³⁵²

³⁴⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:277.

³⁴⁷ Müslim, “*fezâilü’s-Sahabe*”, 3

³⁴⁸ Tirmizi, “*Menakıb*”, 19

³⁴⁹ Buhari, “*Kitabü’l-Megazi*”, 78

³⁵⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:279.

³⁵¹ el-Hadimi, “*Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li’l- İmâm el-A’zam*”, 179.

³⁵² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:280.

Hâdimî'ye göre dört halifeden sonra efdaliyette diğer sahabiler gelmektedir. Bunlar, aşara-i mübeşşera, Ehl-i Bedir, Ehl-i Uhud, Ehl-i Rıdvan ve Ehl-i Akabeteyn'dir.³⁵³

Hâdimî'ye göre Aîşe (ö.58/678) validemiz, Hatice (ö.620) validemizden sonra kadınlar âleminin en faziletlisidir. Ancak burada zamanın kadınlarından üstündür anlamını da çıkarmak mümkündür.³⁵⁴ Aîşe validemiz müminlerin annesidir. Zinadan temizlenmiştir. Kim ki zina ettiğine şahitlik ederse o kimse veled-i zinadır. Allah onun temiz olduğuna şahitlik etmiştir.³⁵⁵

Hâdimî'nin düşüncesi, Ehl-i Sünnet olarak başta dört halife, Ehl-i Beyt ve Sahabe-i kirama dil uzatmayız. Onları hayırla yâd ederiz. Bunlara lanet ve buğz etme hususunda tehditler vardır. Bizim vazifemiz onları sevmek ve saygı göstermektir. Cemel ve Sıffin Savaşı'nı hatırlatmamak güzel olur. Bunlar içtihatı hatadan kaynaklanmaktadır. İctihadında hata eden müctehide de sevap vardır.³⁵⁶

Sahabi olmayan Yezid b. Muaviye (ö.64/683)'ye lanet meselesi Ehl-i Sünnet âlimleri arasında ihtilaflı bir mevzudur. Hâdimî'ye göre geçmiş insanların tarihi yargılamasını yapmak müminlerin işi olmamalıdır. Tefâtânî'ye göre Peygamber torunu Hüseyin (ö.61/680)'in öldürülmesine rıza gösteren, onu emreden ve ona icazet verene lanet etmenin caiz olacağı görüşü vardır. Nitekim Yezid, Hüseyin'in öldürülmesine sevinmiş ve rıza gösterdiği için lanet edilebilir düşüncesine sahiptir.³⁵⁷

Hâdimî düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

“Sadece öldürmek ve helal görmeksizin emir vermek küfür değildir. Ehl-i Beyt'ten olması küfrü gerektirecek bir durum değildir. Küfür olarak görmek tahakkümdür. Yani Hüküm olmadığı halde hüküm çıkarmaktır. Yezid hakkında Ebû Cehil ve Ebe Leheb gibi hakkında kâfir olduğunu gösteren kesin nas yoktur. Hüseyin'den efdal olan Hz. Osman'ı şehit edenler de küfre nispet edilmedi.”

³⁵³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:280.

³⁵⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:281-282.

³⁵⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:280.

³⁵⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:280.

³⁵⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:280-281.

“Yezid’in şarabı helal gördüğü ve “Muhammed’in dinine göre içmezsek İsa b. Meryem’in dinine göre içeriz.” sözünün sabit olduğu malum değildir. Bu sözleri Yezid söylemiş ve tövbe etmemişse o zaman küfre nispet edilir ve lanet edilir. Belki de en güzeli bu hususta tevakkuf etmektir.”³⁵⁸

Hâdimî, Cennetle müjdelenen on sahabinin cennetlik olduğunu kabul etmektedir. Bunlar Hz. Ebûbekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Osman (ö.35/656), Hz. Ali (ö.40/661), Talha (ö.36/656), Zübeyir b. Avvam (ö.36/656), Abdurrahman b. Avf (ö.32/652), Sa’d b. Ebû Vakkas (ö.55/675), Saîd b. Zeyd (ö.51/671) ve Ubeyd b. Cerrah (ö.18/639)’tır.³⁵⁹

Hâdimî, Cennetle müjdelenen sahabiler sadece bu on kişi ile sınırlı olmadığını söylemektedir. Hz. Peygamberin kızı Fâtıma, torunları Hasan ve Hüseyin de Cennetle müjdelenmişlerdir. Hz. Peygamber kızı Fâtıma için “*Cennet ehlinin kadınlarının efendisidir*”³⁶⁰ ve torunları Hasan ve Hüseyin için “*Ehl-i Cennet’in gençlerinin efendisidir*”³⁶¹ buyurmuştur.

Sahabeden sonra efdal olan tâbiindir.³⁶² Onlar ihsanda sahabeye tabi olmuşlardır. İmam-ı Azam da bu zümredendir.³⁶³

7. Melekler

Hâdimî’ye göre melekler Allah’a ibadetle meşgul olan, sözünden çıkmayan ve nurdan yaratılmış varlıklardır. Yoksa kâfirlerin dediği gibi Allah’ın kızları değildir. Allah’ın çocukları olmadığının delili şu ayettir: “*Doğrusu Rabbimizin şanı çok yücedir; ne bir eş edinmiştir ne de bir çocuk.*”³⁶⁴ Yine melekler Allah’ın emrini yerine getirirler ve sözünden çıkmazlar. Büyük ve küçük günah işlemezler ve günah işlemekten korunmuşlardır. “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah’ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır.*”³⁶⁵ Bu

³⁵⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:281.

³⁵⁹ Tirmizi, “Menakıb”, 87

³⁶⁰ Buhari, “Fezâilü’l-Eshab”, 29

³⁶¹ Tirmizi, “Menakıb”, 30

³⁶² Buhari, Fezâilü’l-Eshâb”, 1

³⁶³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:284.

³⁶⁴ el-Cin 72/3.

³⁶⁵ et-Tahrîm 66/6.

ayette de meleklerin günahlardan korunduğunu ve Allah'ın emirlerine asi olmadıklarını anlamaktayız.³⁶⁶

Hâdimî'ye göre meleklerde erkek ve dişi diye ayrım yoktur. Bunların erkek veya dişi olduğuna dair de bir rivayet mevcut değildir. Meleklerde yeme, içme ve bunların gerektirdikleri şeyler yani tuvalet ihtiyacı, yellenmek, susamak ve hastalık gibi zaafılar bulunmaz. Bunların geçimi sadece Allah'ı tesbih ve zikirdir.³⁶⁷

Hâdimî nazarında insanların peygamberi, meleklerin peygamberinden üstündür. Meleklerin peygamberi, beşerin peygamberleri hariç diğer insanlardan üstündür. Diğer insanlar velev ki veliler, sıddıklar ve şehitler olsun bu fark etmez. İnsanlardan itaatkâr olanlar meleklerin genelinden üstündür. Çünkü insanda kötülüğü emreden nefis olmasına rağmen itaat ediyorsa, sürekli Allah'a ibadet etmekle mükellef olan ve kötülük işleme yapısı bulunmayan melekten elbette üstündür. Meleklerin resulleri demek, Meleklerle Allah'ın hükümlerini tebliğ veya insanların işlerini idare için gönderilen meleklerdir.³⁶⁸

8. Büyük Günah

Hâdimî'ye göre büyük günah mümin bir kişiyi imandan çıkarmaz ve küfre de sokmaz. Çünkü imanın rüknü dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Ameller imandan bir cüz değildir. Bu günah sebebiyle kişi ebedi olarak cehennemde kalmaz, yine bu günahlar yaptığı taatları da iptal etmez. Büyük günah, Allah'ın üzerine bir had, ceza koyduğu veya korkutarak açıkladığı her bir günahdır. Bunların neler olduğu hususunda Hz. Peygamber'den farklı rivayetler vardır. Allah'a şirk koşturmak, haksız yere adam öldürmek, evli kadına zina isnadında bulunmak, zina yapmak, anne ve babaya karşı gelmek, harpten kaçmak, yetim malını yemek, İslam'dan dönmek şeklinde söylenilmiştir.³⁶⁹ Bu rivayete faiz yemek, hırsızlık, şarap içmek, yemini gamusu ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi ilave edenler de olmuştur.³⁷⁰

³⁶⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:268.

³⁶⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:268-269.

³⁶⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:269.

³⁶⁹ Tirmizi, "İman", 39

³⁷⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:246-248.

Hâdimî, Eş'arî kelâm âlimi olan Devvani (ö.908/1502)'den naklettiğine göre şunlar da büyük günah kabul edilmiştir: Değerli bir malı gasp etmek, livata yapmak, yalan yere şahitlik, ramazan ayında gündüz iftar etmek, akrabalarla ilişkileri kesmek, namazı vaktinden önceye almak veya sonraya bırakmak, sahabeye sövmek, özürsüz yere şehadeti gizlemek, rüşvet almak, yönetimdeki kişiye söz taşımak, zekâtını vermemek, kadın kocasından sebepsiz yere uzaklaşması, hayvanı yakmak, ilim ehline ve Kur'ân-ı Kerim hafızlarına ihanet etmek ve domuz eti yemektir.³⁷¹

Hâdimî, büyük günah işleyen kimse, günahında ısrar etmiş olsa bile tasdik baki olduğundan imandan çıkmayacağını söylemektedir.³⁷² Ancak Mutezile nazarında bu kimse mümin de değildir kâfir de değildir.³⁷³

Yine Hâdimî'ye göre büyük günahlar, Mümin kimseyi cehennemde ebedi bırakmaz.³⁷⁴ Allah “*İhsanın karşılığı yine ihsandır*”³⁷⁵ buyurduğundan, iman en büyük ihsan olup ve büyük günah işleyen kimse de tasdik baki olduğundan, bu kimseler cehennemde ebedi olarak kalmazlar. *Kim zerre kadar hayır işlerse karşılığını görecektir.*³⁷⁶

Hâdimî'ye göre taatlar, günahları ve günahlarda taatların tamamını ortadan kaldırmaz. Amel imandan bir parça olsaydı, büyük günahlar sevapları ortadan kaldırırdı. Büyük günahlar, imanla beraber taate zarar vermiş olup, faili ebedi olarak cehennemde kalmaz ve taatleri de iptal etmez.³⁷⁷

Hâdimî, Allah'ın kendisine şirk koşanları affetmeyeceğini söylemektedir. Peygamberin şirk koşmayacağı kesin olduğu halde Allah; “*Andolsun, sana ve senden önceki peygamberlere şöyle vahiy edildi: Eğer Allah'a ortak koşarsan elbette amelin boşa çıkar ve ziyana uğrayanlardan olursun*”³⁷⁸ buyurmak suretiyle ikazlarda bulunmuş ve asla affedilmeyeceği ifade edilmiştir. Bu ayette peygamber zikredilmiş ama kullarını

³⁷¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:446-447.

³⁷² el-Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediye Şerhi Berika*, 1:247.

³⁷³ Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu-Usuli-Hamse*, 713.

³⁷⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:247.

³⁷⁵ er-Rahmân 55/60.

³⁷⁶ el-Zilzâl 99/7.

³⁷⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:248.

³⁷⁸ ez-Zümer39/65.

ikaz etmiştir. Şirkin affedilmemesi hususunda icma olup, aklen de caizdir. Çünkü iyi kişi ile kötü kişinin ayrılması lazımdır.³⁷⁹

Hâdimî, Allah dilerse şirkin dışındaki günahları affedebileceğini söylemiştir. Bu küçük veya büyük günahlar da olabilir. Kişi günahından tövbe etmemiş olsa bile. Kişiye nasıl ki itaatlerine karşı sevap vermek Allah’a farz olmadığı gibi, günahlarına karşı ceza vermekte aynı şekilde farz değildir. Allah affederse sözünde durmadığı anlaşılmamalıdır. Bu Allah’a muhaldir. Sözünde durmamak veya sözüne muhalefet etmek mümkün işlerdir. Allah kadim bir varlıktır. Mümkün olan varlık, kadim ile beraber olamaz. Kötü kimseyi cezalandırma Allah üzerine zorunlu olsa bu Allah için bir noksanlıktır.³⁸⁰ Kötü bir fiil işleyen kimseyi ceza ile tehdit eden Allah’tır. Yüce Allah, o fiil şirkin dışında olursa dilediği kimseleri affedeceğini yine kendisi söylemiştir.³⁸¹

Hâdimî’ye göre kulun Allah üzerindeki hakkı ihsandır. Ancak Allah vâidi esnasında azap etmeyip affetmesi, mağfiret etmesi caizdir. Allah bir kimsenin ameline karşılık bir sevap va’d ederse O, va’d ettiği için yerine getirir. Allah, kişinin ameline karşılık azap va’d etmişse O, serbesttir. Araplar bunu kerem ve lütuf sayarlar. Bu herkes katında da güzel görülmüştür.³⁸²

Hâdimî’ye göre Allah’ın nasıl ki büyük günahları affetmesi mümkünse, dilerse küçük günahlardan dolayı azap etmesi de mümkündür.³⁸³

Hâdimî, büyük günah sahiplerinin ebedi olarak cehennemde kalacağını söyleyen kişinin bidat ehli olacağını söylemektedir. Kişiyi kâfir yapmaz. Zahir olan onların cehennemde ebedi olarak kalmamalarıdır.³⁸⁴

Yine Hâdimî hem sâlih kişilerinin, hem günahkâr ve zalim kimsenin ardında namaz kılmanın caiz olduğunu söylemektedir. Çünkü selef Cuma ve diğer namazlarında Haccac’a uyarlardı. Ancak fâsık kimsenin imameti mekruhtur.³⁸⁵ Bu meseleler ameli teferruatlardır. İtikadi meseleler arasında zikredilmesi bu hususta muhalif olanları red

³⁷⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:248.

³⁸⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:248-249.

³⁸¹ en-Nisâ 4/116.

³⁸² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:249.

³⁸³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:248.

³⁸⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:297.

³⁸⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:285.

içindir. Yine Hâdimî'ye göre her iyi ve kötü kimsenin arkasından cenaze namazının kılınabileceğini söylemektedir.³⁸⁶

9. Miraç

Miraç, yükselerek çıkmak ve çıkacak alete denilmektedir. Mirac gecesinde dualar yukarıya yükseldiği için bu isim verilmiştir.³⁸⁷ Hâdimî'ye göre İsrâ'ya da şamil olmaktadır. Peygamberimizin uyanıklık halinde, bedeniyle (ruh mea'l-cesed), önce Mescidi Aksa'ya, sonra Sidretü'l-Münteha ve sonunda da Allah'ın dilediği yüce makamlara çıkması haktır.³⁸⁸

Hâdimî mi'racı üç safhada değerlendirmektedir. Birinci kısmı Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar olmaktadır. Bu kısma gece yürüyüşü anlamına gelen İsrâ denilmektedir. İkinci safhası Mescid-i Aksa'dan Sidretü'l-Münteha'ya kadar olmaktadır. Yükselmek anlamına gelen Mi'rac adı verilmektedir. Sonuncusuna Sidretü'l-Münteha'dan Allah'ın dilediği yüce makamlara çıkarılmasıdır. Hâdimî, İsrânın hicretten bir yıl önce gerçekleştiğini söylemiştir.³⁸⁹

Hâdimî'ye göre İsrâ; bir defa olmak üzere ruh ve ceset beraberce uyanıklık halinde olmuştur. Mi'rac sadece peygamberimize mahsus olmamakla beraber, sabit olan bizim Peygamber'imizin mi'racıdır. Diğer Enbiyanın mi'racı bizim katımızda sabit değildir.³⁹⁰

Mi'rac hadisesinin ilk kısmı İsrâ süresinin ilk ayeti ile sabittir. Bu kısmı inkâr eden ayeti kabul etmemektedir. İkinci kısmı meşhur haberle sabittir. Bu safhayı inkâr eden dalalet ehlidir. Üçüncü kısımda Sidretü'l-Münteha'dan arş, kürsi, cennet, cehennem ve daha niceleridir. Bunlar idraki zor olan işler olduğundan haberi Ahad ile sabittir.³⁹¹

³⁸⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:285.

³⁸⁷ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 557.

³⁸⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:242-243.

³⁸⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243.

³⁹⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:242.

³⁹¹ Teftâzânî, *Şerh-i Akâid*, 77.

10. Çeşitli Hükümler

Hâdimî eserlerinde yaşadığı zamanda akâid ile ilgili yapılan tartışmalara yer verdiği gibi önceden yazılmış eserlerde işlenen konulara da temas etmiştir. Hiçbir meseleyi önemsiz görmemiş, hepsini kaleme almaya çalışmış ve bu hususta kendi görüşlerini aktarmıştır. Gerekli gördüğü takdirde bir mesele için risale bile yazmıştır. Şimdi mestler üzerine mesh, ma'dum, hayattakilerin ölümler için yaptıkları dualar, nebiz, istihlâl, istihzâ, kâhin, yeis ve emniyet hususunda görüşlerini tahlil edeceğiz.

Hâdimî'ye göre mestler üzerine mesh caizdir ve şu sözü nakletmektedir; Enes'e Ehl-i Sünnet'in inançları sorulduğunda dedi ki: "Şeyhaynı (Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer) sevmen, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ta'n da bulunmaman ve mestler üzerine mesh etmendir." demiştir.³⁹²

Hâdimî'ye göre hayattakilerin ölümler için yapmış olduğu dualarında ve onlar adına sadaka vermelerinde ölümler için fayda vardır. İnsan amelinin sevabını başkası için kılması caizdir. Bu ister oruç olsun, namaz, sadaka, zikir, hac, umre olsun. Ancak hayattakilerin ölümler için yaptığı dua için cenaze namazına bakmak yeterlidir. Cenaze namazı ölü için duadır.³⁹³

Hâdimî, hurma sırası olan nebizi haram olarak kabul etmemektedir. Ancak fazla kalıp sarhoş edici hale gelirse azı da çoğu da haramdır.³⁹⁴

Hâdimî'ye göre olmayan bir şey bir nesne değildir ve ona şey denmez. Şey demek, bilinmesi ve kendisiyle haber verilmesi mümkün olandır. Şey, kelimesinde asıl ihtilafın hakiki bir mana olmasındadır. Yoksa mecazen mevcut olmayana şey kelimesini kullanmak mümkündür. "Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir."³⁹⁵ Bu ayette meydana gelmemiş olan kıyamet zelzelesinden şey diye bahsedilmektedir. Zelzeleye mecazen şey denilmiştir. Bu

³⁹² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:285.

³⁹³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:286.

³⁹⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:285.

³⁹⁵ el-Hac22/1.

ihtilafın faydası, ma'dum yani mevcut olmayan, “şey” olursa eşyanın kadim olması ve yaratanın tatile göndermek lazım gelir.³⁹⁶

Hâdimî, nasların zâhir manalarını almak mümkünken, zahir manalarından alıp Ehl-i bâtın'ın iddia ettiği manalara meyletmeyi veya nasları reddetmeyi küfür olarak değerlendirmektedir. Burada zahirden maksat; muhkem, müfesser, zahir gibi manası açık olan nassa şamildir. Tasavvuf erbabının vermiş olduğu manalar, zahiri manalar ile arasını birleştirmek mümkün olursa bu imanın kemalindendir.³⁹⁷

Hâdimî, ister büyük ister küçük olsun günahı helal görmeyi küfür olarak değerlendirmektedir. Şeriâtı hafife almak, küçük görmek ve onunla alay etmek küfürdür. Bir adam bir günah işlese ve ona tövbe etmesi tavsiye edilse ve o kişi ben ne yaptım ki tövbe edeyim dese, Hâdimî'ye göre bu kişinin küfrüne hükmolunur.³⁹⁸

Hâdimî, Allah'ın rahmetinden sadece kâfirler ümit kestiğinden Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyi küfür olarak değerlendirmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de “Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.”³⁹⁹ Allah'ın azabından emin olmak da küfürdür. Çünkü “Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular? Yoksa Allah'ın tuzağından emin mi oldular? Ziyana uğrayan kavimden başkası Allah'ın tuzağından emin olamaz.”⁴⁰⁰ Mümin, korku ile ümit arasında olmalıdır. Allah rahmetinden kâfir kimseler ümit keser ve Allah'ın azabından hüsrana uğrayan kimseler emin olurlar.⁴⁰¹

Hâdimî'ye göre kâhinin verdiği gaybi şeylerde onu tasdik etmek küfürdür. Kâhin, gelecekte olan şeylerde haber veren kimse demektir.⁴⁰² Hz. Peygamber bir hadislerinde “Bir kimse kâhine gelse ve onun dediği şeyi tasdik etse, Muhammed'e inen şeyi inkâr etmiş olur”⁴⁰³ buyurmaktadır. Gayb bilgisi sadece Allah katında malumdur. “Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru

³⁹⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:287-288.

³⁹⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:290.

³⁹⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:290-291.

³⁹⁹ Yûsuf 12/87.

⁴⁰⁰ el-Â'râf 7/98-99.

⁴⁰¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:291.

⁴⁰² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:291.

⁴⁰³ Ebû Davud, “Tıp”, 21

*indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilmez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, her şeyden hakkıyla haberdar olandır.*⁴⁰⁴ Müslüman bu bilgilerin sadece Allah katında malum olduğunu bilmelidir. Bir takım bilgiler veriliyorsa inancı gereği itibar etmemelidir.

⁴⁰⁴ Lokmân31/34.

III. BÖLÜM

EBÛ SAİD HÂDİMÎ VE SEMİYYAT

1. Kıyamet Kavramı ve Alametleri

Kıyametin asıl anlamı insanın bir çırpıda ayağa kalkmasıdır. Sonuna he harfi ilave edilerek onun aniden meydana geleceğine dikkat çekilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de kıyametin kopması manasında kullanılmıştır.⁴⁰⁵ Ayrıca es-sâah,⁴⁰⁶ el-kâria,⁴⁰⁷ el-vâkia,⁴⁰⁸ el-hâkka,⁴⁰⁹ yevmü'l-mev'ûde⁴¹⁰ başta olmak üzere daha birçok kelime kıyamet anlamında kullanılmıştır.

Dini kavram olarak kıyamet, dünyanın yok oluşunu ondan sonra Allah'ın emriyle yeniden diriliş olayını ifade eden bir inanç unsurudur.⁴¹¹ Bu durumda kıyamet genel bir yok oluş ve genel bir dirilişi kapsamaktadır.

و نفخ في الصور فصعق من في السموات ومن في الارض الا من شاء الله ثم نفخ فيه اخرى فاذا هم قيام ينظرون

*“Sûr'a üflenir ve Allah'ın dilediği kimseler dışında göklerdeki herkes ve yerdeki herkes ölür. Sonra ona bir daha üflenir, bir de bakarsın onlar kalkmış bekliyorlar”*⁴¹² ayet sûra ilk üfürüşle kıyametin kopması yani ölümü, ikinci üfürüşte de tekrar dirilmeyi anlatmaktadır.

Kıyametin kopması aklen mümkündür. Kâinatı yoktan var eden Allah, kâinatın devamı için mükemmel bir düzen ve ahenk kurmuştur. Bütün bunları yaratan ve devamını sağlayan vâcibü'l-vücud olan varlığın bu düzeni bozması, her şeyi altüst etmesini aklın yadırgamayacağı bir husustur.⁴¹³

⁴⁰⁵ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 691.

⁴⁰⁶ el-Hicr 15/85.

⁴⁰⁷ el-Kâria 101/1.

⁴⁰⁸ el-Vâkia 56/1.

⁴⁰⁹ el-Hâkka 69/1.

⁴¹⁰ el-Burûc 85/2.

⁴¹¹ Halil İbrahim Şimşek, “Kıyâmet ve Alametlerinin Tasavvufi Açıdan Yorumlanması”, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 19 (2007): 124.

⁴¹² ez-Zümer 39/68.

⁴¹³ Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelâm*, 367.

Kıyamet mevzusu Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde geçmektedir. Kıyamet kavramıyla insanlara mesuliyet duygusunu aşılama,⁴¹⁴ insanların başıboş bırakılmadığını,⁴¹⁵ ayrıca yaptıklarının karşılığını göreceğini,⁴¹⁶ kıyametten sonraki hayatın ebedi olduğu⁴¹⁷ ifade edilerek bir hedef tayin ettiğini görmekteyiz.

Kıyametin ne zaman kopacağı insanlar tarafından her zaman merak edilmiştir. Ancak bu bilgi Hz. Peygambere bile verilmemiş ve ansızın meydana geleceğini⁴¹⁸ ve bu ilmin sadece Allah katında malum olduğu⁴¹⁹ anlatılmıştır.

İnsanoğluna yakışan; meydana gelmesi kesin ama zamanı meçhul kıyametin ne zaman kopacağı ile meşgul olmaktansa, onu takip eden hesap ve ahiret için hazırlık yapmaktır.

Hz. Peygamberin gelmesi kıyametin yakın olduğunun göstergesidir. Çünkü son peygamberdir. Bir hadisinde şehadet ve orta parmağını bir araya getirip ve kıyametin bu kadar yakın olduğunu söylemiştir.⁴²⁰

Kıyametin fiilen başlangıcı sûra ilk üflenmesi, sonu Allah'ın bütün insanlar hakkında hüküm verdiği zamandır. Kıyamet ahiret hayatının başlangıcı olduğu gibi, hem de onun bir parçasıdır.⁴²¹

Hâdimî *Berika*'sında alamet anlamına gelen “شَرَطَ”⁴²² ve kıyamet anlamında kullanılan “السَّاعَةُ”⁴²³ kelimelerinin birleşimi olan “اشراط الساعة” ifadesini kitabına almış ve kıyamet alametlerinden bahsetmiştir.⁴²⁴ Kıyametin hak, meydana gelmesinin kesin olduğunu ve meydana gelmeden evvel bir takım alametlerin ortaya çıkacağından bahsetmiştir.

⁴¹⁴ el-Haşr 59/18.

⁴¹⁵ el-Kiyâmet 75/36.

⁴¹⁶ en-Necm 53/39-40.

⁴¹⁷ el-Ankebût 29/64.

⁴¹⁸ el-A'râf 7/187.

⁴¹⁹ Lokmân 31/34.

⁴²⁰ Tirmizi “Fiten” 39.

⁴²¹ Numan Çakır, “Kur'ân'da Kıyamet İsimleri”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2018): 11.

⁴²² el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 450.

⁴²³ ez-Zuhuruf 43/85.

⁴²⁴ شَرَطَ Bu kelime “ر” harfini cezimli okunursa çoğulu “شروط” olup bir şeye bağlı olan her malum hüküm anlamına gelmektedir. “شَرَطَ” şeklinde “ر” harfini fetha ile okunursa şart koşturmak ve alamet anlamına gelmekte olup çoğulu “اشراط” dır.

Şarad kelimesinin çoğulu “eşrâd”dır. Kur’ân-ı Kerim’de alamet anlamında kullanılmıştır.⁴²⁵ Es-sâat kelimesi zaman dilimlerinden biri demektir.⁴²⁶ Kur’ân-ı Kerim’de kıyametin yaklaşması,⁴²⁷ kıyametin ne zaman kopacağı⁴²⁸ ve kıyamet bilgisinden bahseden ayetlerde kıyamet anlamında bu kelime kullanılmıştır.

Hâdimî eserinde, Hz. Peygamber’in haber verdiği ve ileride meydana geleceğini söylemiş olduğu kıyamet alametlerinin hak olduğunu yazmış ve bu alametleri büyük ve küçük olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁴²⁹

1.1. Küçük Alametleri

Kıyamet alametleri önemine göre büyük ve küçük diye sıralanmıştır. Küçük alametlere dini hayatın zayıflayıp kötülüklerin yayılmasına dair olaylar dâhil edilmiştir.⁴³⁰ Küçük alametler, büyük alametlere nazaran kıyametin kopma zamanına daha uzaktır ve insanların yapıp etmeleriyle gerçekleşen olaylardır.⁴³¹

Hâdimî küçük alametleri şöyle sıralamıştır: ilmin ortadan kalkması, cahilliğin yaygınlaşması, zina ve alkol tüketiminin artmasıdır. Mescitlerin çoğalıp cemaatin azalması, binaların yüksek olması, faizin yaygınlaşması, gıybetin çoğalması, emr-i bi’l-ma’rufun terk edilmesi, homoseksüellerin artması, fâsıkların şerefli, müminlerin aşağılanması, hükümlerin hakkıyla verilmeyip satılması, kanın dökülmesi, akraba bağlarının koparılması, müzik aletleri gibi Kur’ân-ı Kerim’in de kazanç kapısı görülmesidir.⁴³²

Bunları kâfirlerin değil, müminler tarafından yapılarak yaygınlaşması esastır. Zaten iman etmeyenler bunların çoğunu yapmaktadır.

⁴²⁵ Muhammed 47/18.

⁴²⁶ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı’l-Kur’ân*, 434.

⁴²⁷ el-Kamer 54/1

⁴²⁸ el-A’râf 7/187

⁴²⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243.

⁴³⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Kıyamet Alâmetleri* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25:522.

⁴³¹ Arslan - Bozkurt, *Sistematiik Kelâm*, 371.

⁴³² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:245.

1.2. Büyük Alametleri

Büyük alametler kıyametin kopmasına yakın zamanda meydana gelecek hârikulâde vakalar olup, bunlarda insanın her hangi bir iradesi olmayacaktır.⁴³³ Ancak küçük alametler büyük olanların gerçekleşmesine gerekçe oluşturacak, altyapıyı hazırlayacak nitelikte olacağı söylenebilir. Hâdimî büyük alametlerin hak olduğunu söylemiş ve her birerini açıklamıştır.⁴³⁴ Bizde *Berika* eserini esas alarak yaklaşımını tahlil edeceğiz.

3.2.1. Deccalin Çıkması

Hâdimî'ye göre deccal, Yahudilerin beklemiş oldukları mehdidir. Deccal insandır ancak tanrı olduğunu iddia edecektir. İnsanlar onun önünde müzik aletleriyle eğleneceklerdir. Allah'ın korudukları hariç bu kişiyi dinleyen kimse, ona tabi olacaktır. Herkesi ikna edebilen birisidir. Bu hâdise emri bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin terkedildiği, zina ve kan dökmenin çoğaldığı, âlimlerin, zalimlere meyledip ve devlet erkânına yakın olmak için kapılarında dolaşmaya başladığı zamanlarda ortaya çıkacaktır. Çıkış alameti büyük bir haykırışın işitilmesidir.⁴³⁵

Hâdimî devamında deccalin Serabidin isimli bir köyden ya da Ehvaz veya İsfahan şehrinden çıkacağını söylemiştir. Büyüklüğünü tasvir etmek içinde deccalin bulutları eliyle tutabileceğini, kulağında birçok kişinin gölgeleneceğini söylemiştir. Hükümrânlığının kırk gün süreceğini, mehdi ve ordusu gelip onun askerlerini öldürüp hezimete uğratacağını, sonra da Hz. İsa yeryüzüne inip deccali öldüreceğini aktarmıştır.⁴³⁶

3.2.2. Dâbbetü'l-Arz'ın Çıkması

Hâdimî, Dâbbetü'l-arzın özelliklerinden bahsetmiştir. Yeryüzünde dolaşacak olan hayvandır. Başı öküz başı, kulakları fil kulağı, göğsü aslan göğsü, el ve ayakları da deve ayakları gibidir. Başı bulutlara değer ve ayakları yerde gezer. Buna kavuşmak

⁴³³ Arslan - Bozkurt, *Sistematiik Kelâm*, 371.

⁴³⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243-245.

⁴³⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243.

⁴³⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243.

isteyen arkasından giderse yetişemez, önünden giderse kurtulamaz. Beraberinde Hz. Süleyman mührü ve Hz. Musa'nın asası vardır. Bunlarla insanların yüzlerine alamet koyar ve kâfir, müminden ayırt edilmiş olur.⁴³⁷

Şu ayetten anlaşıldığı üzere bu canlı yaratık insanlarla konuşan bir varlıktır. “(Kıyametin kopacağına dair) o söz başlarına gelince onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı yaratık) çıkarırız. O, onlara insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler.”⁴³⁸

Hz. Peygamberde bir hadisinde, “Dâbbetü’l-arzın yanında Hz. Süleyman’ın mührü, Hz. Musa’nın âsası olacağını, âsa ile müminin yüzünü parlatıp, mühür ile kâfirin burnunu kıracağını, etrafındaki insanların toplanıp kimin kâfir ve kimin mümin olduğunu söyleyecektir”⁴³⁹ diye haber vermiştir.

3.2.3. Ye’cüc ve Mecüc’ün Çıkması

Hâdimî bunların Hz. Nuh’un oğlu Yafes’in neslinden gelen ve zarar veren iki topluluk olduğunu söylemiştir. Yeryüzünde fesadı yayan bozguncu bir kavimdir.⁴⁴⁰ Bunlar hakkında Kur’ân-ı Kerim şu bilgiyi vermektedir: “İki dağ arasına ulaşınca, bunların önünde, neredeyse hiçbir sözü anlamayan bir halk buldu. Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Yecüc ve Mecüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?”⁴⁴¹ dediler. Bir başka ayette de şöyle bahsedilmektedir: “Nihayet Yecüc ve Mecüc’ün önü açıldığı (setleri yıkıldığı) zaman her tepeden akın ederler.”⁴⁴²

Bu ayetlerden böyle bir topluluğun var olduğunu anlamaktayız. Belki de bunlarla yeryüzünde bozgunculuk çıkaran, iyiliğe engel olan ve zulmün yayılmasına sebep olanlar kastedilmiştir.

Hâdimî, bu topluluğun yeryüzündeki vahşi hayvanları yediklerini söyler. Bunlar Beyt-i Makdis’e vardıklarında “Yerdekileri katlettik. Şimdi de göktekileri katledeyim”

⁴³⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243-244.

⁴³⁸ en-Neml 27/82.

⁴³⁹ İbn-i Mâce “Fiten” 31.

⁴⁴⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:244.

⁴⁴¹ el-Kehf 18/93-94.

⁴⁴² el-Enbiyâ 21/96.

diyecekler ve gökyüzüne ok atacaklar. Allah'ta onların oklarını kana bulanmış şekilde geri çevirecek. Hz. İsa'da Allah'a dua edecek ve kısa zamanda helak olacaklardır.⁴⁴³

3.2.4. Hz. İsa'nın İnmesi

Hâdimî'ye göre Hz. İsa ölmedi. Allah tarafından göğe yükseltildi. Kıyametten önce Şam merkezinin doğusunda beyaz minareye inecektir. Bu camiyi Emevi Camisi'ne tahsis etmek uygun değildir. Hz. İsa, Deccal'i yok edecektir. Her yer İslam beldesi olup ve şariat kanunlarıyla yönetileceğinden cizyeye gerek kalmayacaktır. Havarileri de Eshab-ı Kehf olacaktır. Evlenip çocuğu olacak ve yeryüzünde kırk beş sene kalacaktır. Vefat edince Hz. Peygamberin ravzasına defnolunacaktır. Hz. İsa, yeni bir şariat getirmeyecek olup Hz. Muhammed'in şariatını tekit ve teyit edecektir.⁴⁴⁴

Ancak Kur'ân-ı Kerim'de açık bir beyan olmamasına rağmen bu mesele kıyametin büyük alametlerinden sayılmıştır. Birçok tartışmaları da meydana getirmiştir. Belki de deccalden maksat kötülüğü yaymaya çalışan kimse, Hz. İsa'dan maksatta bu kötülüğün yayılmasına engel olan ve iyiliğin hâkim olması için gayret eden kimsedir.

Hz. İsa'nın diri olarak göğe yükseltilmesi İslam'ın sahih inancından saymak uygun değildir. Bu Hristiyanlıkta temel bir inançtır. Hristiyan inancına göre Hz. İsa çarmıha gerildikten üç gün sonra tekrar dirilmiş ve göğe yükseltilmiştir. O, kıyamet kopmadan ikinci defa dünyaya gelecektir. Bu husus Hristiyanlığın temel inançlarından. Kur'ân-ı Kerim'de geçen "*Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet sahibidir*"⁴⁴⁵ ifadelerinden, Hz. İsa'nın beden olarak göğe yükseldiği anlamı çıkmaz. Zira bu ayetlerde geçen "ref" kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'in çeşitli yerlerinde farklı manalara gelmekle birlikte, hiç birinden Hz. İsa'nın diri olarak göğe çıktığı, Allah katında bulunduğu, oradan tekrar dünyaya ineceği anlamı çıkmamaktadır. O halde buradaki yükseltmekten kasıt, onu kurtarmak, şeref ve izzetini yükseltmektir. Hz. İsa'yı öldürme planları kuran İsrail oğullarına karşı Allah, "*Seni öldürecek ve katıma yükseltecek olan benim*"⁴⁴⁶ demek suretiyle, adeta onların, asla

⁴⁴³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:244.

⁴⁴⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:244.

⁴⁴⁵ en-Nisâ 4/157.

⁴⁴⁶ Âl-i İmrân 3/55.

öldürme planlarına ulaşamayacağını, normal ölümle Hz. İsa'yı öldürecek olanın kendisi olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁷

“*Seni vefat ettireceğim*”⁴⁴⁸ ifadesinde yer alan “tevaffa” kelimesi, Kur'an'da çoğunlukla “ölmek, öldürmek” anlamına gelen bir kelimedir. Dolayısıyla ayetin açık ve zahiri anlamı, Hz. İsa'nın diğer insanlar gibi vefat ettiğini göstermektedir. “Teveffa” kelimesine, diri olarak alıp kaldırmak şeklinde mana vermek, kelimenin lügat anlamına uymayan, ayeti Hristiyan inancı istikametinde yorumlayan zoraki tefsirlerdir.⁴⁴⁹

Hz. İsa'nın ref'i ve nüzûlü ile ilgili hadislerin ise, gerek rivayet açısından zayıf olmaları (haber-i vahid), gerekse çelişkili ifadeler içermeleri sebebiyle Hz. Peygamberin dilinden sadır oldukları şüphelidir. Akaid sahasında, ancak sübutu ve manaya delaleti katî olan Kur'an ayetleri ile mütevatir hadisler delil sayılır. Oysaki nüzûl-ü İsa ile ilgili hadisler, bu özellikleri taşımamaktadır. Hz. İsa'nın diri olarak göğe yükseldiği ve ahir zamanda tekrar dünyaya döneceğine ilişkin haberlerin, İslam İnancı açısından sağlam bir temeli yoktur.

3.2.5. Güneşin Batıdan Doğması Haktır

Hâdimî, güneş batıdan doğduğunda tövbenin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Bu an geldiğinde insanlarda ruhun çıktığı an olan yeis hali gelmiş gibi olacağından imanı kabul olunmaz.⁴⁵⁰

Allah: “*Ey Muhammed! Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin ayetlerinin bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o gün ki) imanı bir fayda vermez. De ki: “Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz*”⁴⁵¹ buyurmaktadır. Son dönem İslam

⁴⁴⁷ Hulusi Arslan - Rûhi Abat, “Misyonerlerin Allah İnancına Yönelik İddiaları”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3 (2005): 253-254.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân 3-55.

⁴⁴⁹ Arslan - Abat, “Misyonerlerin Allah İnancına Yönelik İddiaları”, 253.

⁴⁵⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:245.

⁴⁵¹ el-En'âm 6/158.

âlimlerinden olan Harputî, bu ayette imanın fayda vermeyeceği ve tövbenin kabul edilmeyeceği günün güneşin batıdan doğduğu zaman olduğunu söylemiştir.⁴⁵²

Hâdimî *Berika*'sında Allah'a inanmayanlar ve yıldızla tapanların bunun aklen mümkün olmadığını iddia ettiklerini söylemektedir. Bunların iddialarına yine kendisi "Allah, Güneş'i nasıl ki doğudan doğuşunu sağladıysa aynı kudret batıdan da doğuşunu sağlayabilir." diyerek cevap vermiştir.⁴⁵³

Kıyamet alametleri hakkında sahih hadisler çoktur. Bunların hepsi haklı ve bu alametlerin hangisi önce çıkacağına dair farklı görüşler beyan edilmiştir.⁴⁵⁴

Hâdimî, kıyametin büyük alametleri sadece bunlarla sınırlı olmadığını, ayrıca insanların göğüslerinden ve Mushaflardan Kur'ân-ı Kerim'in alınması ve Kâbe'nin yıkılması gibi alametlerin varlığı da zikredilmiştir.⁴⁵⁵

Hz. Peygamber, "On alamet meydana gelmeden dünyanın sonunun gelmeyeceğini söylemiştir. Bunlar; güneşin batıdan doğması, Deccal, duman, dâbbe, Yecüc ve Mecüc, Hz. İsa'nın çıkması, doğu, batı ve Arap yarım adasından bir yerin batması, yerden ateşin çıkması ve insanları mahşere sürüklemesidir."⁴⁵⁶

2. Sevap ve Günah Kavramları

Sevap, insana yaptıklarının karşılığı olarak geri dönen şeydir. Sevap, hem iyilikte hem de kötülükte kullanılır ama iyilikte kullanılması yaygınlaşmıştır.⁴⁵⁷ Yine Allah'a itaate dönmeye de sevap denilmiştir.⁴⁵⁸ Terim olarak iyi amel ve itaatın ahiretteki mükâfatına sevap denilmektedir.⁴⁵⁹

Günah Farsça kelime olup Arapça 'da; zenb, ism, vizr, cünah ve hüb kelimeleri kullanılmaktadır. Ancak ilk üç kelime hadislerde daha çok zikredilmektedir. Zenb:

⁴⁵² Abdullatif el-Harputi, *Tenkıhu'l-Kelam Fi Akaidi Ehli'l-İslâm Kelâm İlmine Giriş İlahiyat, Nübüvvet, Sem'ıyyât, İmamet*, çev. Fikret Karaman 1. Bs (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 262-263.

⁴⁵³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:245.

⁴⁵⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:243-247.

⁴⁵⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:245.

⁴⁵⁶ İbn-i Mâce "Fiten" 28.

⁴⁵⁷ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 180.

⁴⁵⁸ İbn-i Manzur, "Lisanü'l-Arab", t.y., c. 2:243.

⁴⁵⁹ Cağfer KARADAŞ, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi" (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), c. 36:581.

Kelime anlamı kuyruk olup, sonu kötü olan fiil anlamındadır.⁴⁶⁰ İsm: Göğse sıkıntı veren ve sevaptan geri bırakan hayırdan alıkoyan şeydir.⁴⁶¹ Ayrıca işleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil veya bundan doğan sorumluluk anlamına da gelmektedir.⁴⁶² Vizir: Manevi yük ve sorumluluk anlamında olup, ism yerine kullanılmıştır.⁴⁶³

Kur'ân-ı Kerim'de seyyie,⁴⁶⁴ ism,⁴⁶⁵ cünâh,⁴⁶⁶ zenb,⁴⁶⁷ anet,⁴⁶⁸ vizir,⁴⁶⁹ rics,⁴⁷⁰ küfür,⁴⁷¹ lemem,⁴⁷² gibi kelimelerde günah anlamında kullanılmıştır. Ancak lemem ve seyyie kelimeleri küçük günaha ve kabahate, zenb kelimesi ve türevleri de büyük günaha işaret etmiştir.⁴⁷³

Hâdimî sevab terimini, kendisiyle Allah'tan rahmet ve mağfiret, Peygamberden şefaathazanılan ve insan tabiatına uygun olan şey diye tarif etmektedir. Sevabı cennet ve cennet nimetleriyle tefsir etmiştir. Yine müellifimize göre sevab, dünyada ve ahirette övgüye layık olan ve Allah'ın rızasının tecelli ettiği fiillerdir. Günah, dünyada kötülenmeyi, ahirette azabı gerektiren ve Allah'ın hoşnutsuzluğu olan fiillerdir. Günah olan fiilde Allah'ın rıza ve muhabbeti olmadığını ifade etmiştir.⁴⁷⁴

3. Ahiret Kavramı ve Halleri

Ahiret, öldükten sonraki yaşam için verilen isimdir. Bu hayat için “Dârü'l-Âhiret” ifadesi kullanılmaktadır.⁴⁷⁵ İnsanların halleri ölümle ikiye ayrılmaktadır. Ölümden önceki hallerine “dünya ahvalı”, ölümden sonraki hallerine de “ahiret ahvali

⁴⁶⁰ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 331.

⁴⁶¹ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 63-64.

⁴⁶² Adil Bebek, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Günah* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:282.

⁴⁶³ Adil Bebek, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”, *Günah* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14:282.

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/81.

⁴⁶⁵ el-Bakara 2/85.

⁴⁶⁶ el-Bakara 2/228.

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân 3/11.

⁴⁶⁸ en-Nisâ 4/25.

⁴⁶⁹ el-En'âm 6/31.

⁴⁷⁰ el-Ahzâb 33/33.

⁴⁷¹ ez-Zümer 39/7.

⁴⁷² en-Necm 53/32.

⁴⁷³ Hakan Uğur, “3. Uluslar Arası Hamza NİGARİ Türk Dünyası Kültürel Mirası Sempozyum Bildirileri”, *Büyük Türk Müfessir İmam- Mâtûridî 'nin Te'vilâtında Büyük Günah Kavramı* (Azerbaycan, 2017), 679.

⁴⁷⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:231.

⁴⁷⁵ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 68-69.

denilir. Ahiret halleri de ölümden sonra dirilme ile iki kısma ayrılmıştır. Asıl ahiret hayatı Allah'ın zatından başka her şeyin fani olacağı⁴⁷⁶ birinci sûrun akabinde külli ölümden sonra dirilme ile başlayacak olup sonsuz olarak devam edecektir. Külli ölümden önce olan birinci kısım, aynı zamanda dünya hayatının sonu ama ahiret hayatının başlangıcı olan kabir ahvalini teşkil etmektedir.⁴⁷⁷

Ahiret: dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.⁴⁷⁸ Kıyamet, ahiret hayatının bir parçası olup ba's, haşr, mizan, hesap, sırat vb. olaylar kıyamet günü meydana gelecektir. İslam inancında öldükten sonra Allah'ın görüleceğini⁴⁷⁹ ve yapılan amellere karşılık verileceği⁴⁸⁰ vardır. Kur'ân-ı Kerim'e göre dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Gerçek hayat ahirettir.⁴⁸¹ İman edenlerin ahirete inandıkları şeyler, inanmayanları da kötü azap beklediğini bildirmiştir.⁴⁸² Hâdimî, ahiret kavramını açıklamamış ama ahiret hallerini izah etmiştir.

3.1. Kabir Hayatı, Sorgu ve Sual

Beden ve ruhtan meydana gelmiş olan insan, gerçek manada bedeniyle değil ruhuyla insandır. Bu ruh sayesinde Allah, insana meleklerle secde ettirmiş ve yeryüzünün halifesi kılmıştır. Doğumla başlayan insan hayatı, bedenden ruhun ayrılığı olan ölümle dünya hayatı sona ermiştir.⁴⁸³ Kabir sözlükte insanın defnolunduğu yerdir.⁴⁸⁴

Hâdimî'ye göre Münker ve Nekir isimli iki melek hayatını kaybeden insanları sorgulayacaktır. Bu meleklerinin suali haktır.⁴⁸⁵ Meleklerle bu ismin verilmesinin sebebi bunları görenler tanımaz. Çünkü bunların sureti insanlara, cinlere ve hayvanlardan

⁴⁷⁶ el-Kasas 28/88.

⁴⁷⁷ Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, 10. Bs (Konya: Tekin Kitapevi, 2017), 4-5.

⁴⁷⁸ Bekir Topaloğlu, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", *Âhiret* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:543.

⁴⁷⁹ Kıyâmet 75/22.

⁴⁸⁰ el-Zilzâl 99/7-8.

⁴⁸¹ el-Ankebût 29/64.

⁴⁸² en-Neml 27/3-5.

⁴⁸³ Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, 4.

⁴⁸⁴ İbn-i Manzûr, "Lisanü'l-Arab", 5:68.

⁴⁸⁵ Tirmizi, "Cenaiz", 70

birine benzemez. İkisi de kara ve mavidirler. Mümin olanlara bu melekler belirsiz olup, mümin dışındakilere azap olması için belirlidir. Nebiler sual olunmayacaktır. Akıl-baliğ olmamış çocuklar Allah'ın hikmetine binaen sual olunurlar.⁴⁸⁶

Hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

“Ölü kabre konulduğu zaman siyah ve mavi iki melek gelir. Birine Munker, diğerine Nekir melekleri denir. Bu melekler ölüye derler ki:

-Bu adam hakkında (Hz. Peygamber kastedilerek) ne demiştiniz?

Soruya muhatap olan kişi eğer müminse şöyle der;

O; Allah'ın kulu, resulüdür. Şehadet ederim ki, Allah'tan başka ibadet edilecek bir mabut yoktur. Yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve resulüdür.

Melekler, bunu söyleyeceğini bilmiştik derler. Sonra o kimsenin kabri yetmiş yetmiş kulaç genişler ve o kabir onun için nurlandırılır.

Sual olunan der ki kabrime döneyim ehlime haber edeyim. Meleklerde der ki:

Güveyin uykusu gibi uyu ki, onu başkası uyandıramaz. Ancak onu en sevgili ehli uyandırır. Allah Teâlâ onu diriltinceye kadar böyle kalır.

Ancak sual olunan münafık birisiyse böyle sorunun cevabında der ki: İşittim insanlar öyle bir şeyler diyorlardı, ben de onlar gibi dedim ama ne olduğunu bilmiyorum.

Melekler de biz de senin böyle diyeceğini biliyorduk derler ve arkasından yere onun üzerine bitiş denilir. Arkasından yer bitişir ve o kimsenin kaburgaları ayrılır, Allah Teâlâ onu tekrar diriltinceye kadar kabirde azap olunmaya devam eder.⁴⁸⁷

Hâdimî'ye göre kâfirler ve bazı asi müminler için kabir azabı haktır. İnsan öldükten sonra cesetlerin kıyamete kadar kaldığı yere berzah âlemi denir. Genel olarak ölenler kabre konulduğundan kabir hayatı denilmektedir. Suda boğulan, yanmış olan,

⁴⁸⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:236.

⁴⁸⁷ Tirmizi, “Cenaiz”, 70

hayvanın yemiş olduğu ve bunun benzerleri içinde Allah dilerse kabir azabı vardır. Ancak kabir azabının keyfiyeti hakkında ihtilafa düşölmüştür.⁴⁸⁸

“Çevrenizdeki bedevilerden bir takım münafiklar vardır. Medine halkından da münaflıkta direnenler var ki sen onları bilemezsin. Biz onları biliriz. Onlara iki defa azap edeceğiz. Sonra büyük bir azaba iletileceklerdir.”⁴⁸⁹ Hâdimi bu ayette iki azabın olduğunu biri kabir azabı diğerrinin de cehennem olduğunu düşünmektedir. Ancak burada kabir azabına delalet eden sarıh bir ayet olmadığı düşünölebilir. Bunlardan biri dünya diğeri ahiret veya ölüm anı anlaşılabilir. Sadece ihtimalle kesin bir bilgi ortaya çıkmaz.⁴⁹⁰ Ancak kabir azabının varlığına delalet eden hadisler manen tevatür derecesine ulaşmıştır. “Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya Cehennem çukurlarından bir çukurdur”⁴⁹¹, “Bevl sızıntısından kaçınınız, kabir azabının umumisi bundandır”⁴⁹² hadisleri kabir azabının varlığına delalet etmektedir. Bunun gibi kabir hayatını anlatan hadisler çok olduğundan manen tevatür derecesine ulaşmıştır.

Hâdimî, *Telvi* isimli eserden şu notu aktarmaktadır:

“Kabir azabını inkâr edenler ortaya çıkmadan evvel, kitap ve sünnete istinad ederek kabir azabının var olduğunu hususunda icma vardı. İcma karar kıldığı için, ihtilafın olması icmaya zarar vermediği gibi, icma olduğundan ihtilaf düşer. Çünkü icmaya muhalefettir ve icmaya muhalefet bâtıldır. Bu sebepten kabir azabını inkâr küfürdür. Çünkü avam ve havas tabakasının inancı tamdır ve zarurât-ı dinîye kabilindendir.”⁴⁹³

Ancak Hâdimî, her ne kadar manen tevatür derecesine ulaşan hadisler olsa da ve ayetlerin delaleti kat’i olmadığından kabir azabını inkâr eden kimsenin tekfir edilmesini uygun görmez ve bidat ehlidir demekle yetinir.⁴⁹⁴

Hâdimî, azabın şekli hususunda farklı görüşlerin olduğunu aktarmaktadır. Hayatsız olarak azap olunur. Zira azabın olmasında hayat şart değildir. Bir başka düşünce hayat ile azap olunmasıdır. Ruh ceset içinde olur. Dünyadaki gibi oturtulur ve

⁴⁸⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:235.

⁴⁸⁹ et-Tevbe 9/101.

⁴⁹⁰ el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li’l- İmâm el-A’zam”, 186.

⁴⁹¹ Tirmizi, “Kıyamet”, 26

⁴⁹² Buhari, “Abdest”, 55 İbn-i Mace, “Taharet”, 26

⁴⁹³ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:296.

⁴⁹⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:296.

sual edilir. Yine bir başka görüşte sual sadece ruha olur. Başka bir görüşe göre ruh cesedine göğse kadar girdirilir. Bir başka iddiada ruh kefeni ile cesedi arasına girdirilir. Bu düşüncelerin hepsi hakkında hadis ve haberler gelmiştir. Hâdimî'ye göre sahih olan kabir azabının olduğunu kabul etmek, keyfiyeti ile meşgul olmamaktır. Lakin en doğru olan ve Ehl-i Sünnet'in de ittifakla kabul ettiği, azap mahalli ruh ve bedenın ikisi birlikte olmasıdır. Yine Hâdimî kabir hayatında nimetlere ulaşmakta aynen böyle olduğunu söylemektedir.⁴⁹⁵

Hâdimî'nin bu ifadelerinden ölü için kabirde acı duyacak veya lezzet alacak kadar hayatın var olduğunu anlamaktayız. Ancak bu hayat ruhun iadesi ile mi olacak yoksa ruh iade edilmeksizin mi olacak bunda kesinlik yoktur.

Hâdimî, kâfirlerin hepsi için azabın olduğunu, lakin her Cuma günü ve Ramazan ayında Peygamber'imizin hürmetine onlardan azabın kaldırıldığını söylemektedir.⁴⁹⁶

Hâdimî'ye göre kabir azabı âsi olan, itaat etmeyen bazı müminler için de olacaktır. Allah Teâlâ âsi olmayan müminlerle, itaat etmeyen bazı müminler için kabir azabını murat etmez. Çünkü Allah Teâlâ dilerse şirkin dışındaki günahları rahmetiyle muamele ederek bağışlar. Kabir azabı sadece bu ümmete mahsus olmayıp geçmiş ümmetlere de şamil olmasıdır.⁴⁹⁷

*“Öyle bir ateş ki, onlar sabah-akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde, “Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun.” denilecektir.”*⁴⁹⁸ Hâdimî'ye göre ahirette zaman mefhumu olmadığından ve kıyametten önce de ateşe sunulmaları sebebiyle bu hadisenin kabirde gerçekleştiğine delalet etmektedir.⁴⁹⁹

*“Hataları (küfür ve isyanları) yüzünden suda boğuldular ve cehenneme sokuldular da kendileri için Allah'tan başka bir yardımcı bulamadılar.”*⁵⁰⁰ Hâdimî, o kimselerin suda boğulmaları ve hemen arkasından ateşe sokulmaları kabir hayatında

⁴⁹⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:235.

⁴⁹⁶ el-Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediye Şerhi Berika*, 1:235.

⁴⁹⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:235.

⁴⁹⁸ el-Mü'min 40/46.

⁴⁹⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:236.

⁵⁰⁰ Nûh 71/25.

gerçekleşen bir hadise olduğunu söylemiştir. Bu ayette kabir azabının varlığını gösteren başka bir delildir.⁵⁰¹

Kabir Cehennem çukurlarından bir çukur olduğu gibi, aynı zamanda cennet bahçelerinden bir bahçe de olabilmektedir. Yani kabirde itaat edenlere nimetler de vardır. İtaat eden müminlerin kabirde Allah Teâlâ'nın dilediği, çeşitli lütuf ve ihsana ulaşması haktır. Müminlerin rütbelerine göre bu nimetlere ulaşacaktır.⁵⁰²

Kabir hayatının varlığı, Münker ve Nekir'in suali, kabir azabının olması veya itaat edenlerin nimetlere erişeceğine Ehl-i Sünnet 'in icmaı vardır. Ancak kabirde asi Müslümanların hepsinin mi veya bir kısmının mı azap olunacağı hususu zahir değildir.⁵⁰³

3.2. Yeniden Dirilme (Ba's)

Ba's, sözlükte bir şeyi harekete geçirip yönlendirmek demektir. İki kısma ayrılır. Bunlar beşeri ba's ve İlâhi ba'sdır. Beşeri ba's, deveyi sürmek ve insanı bir iş için göndermek demektir. İlâhi ba's kendi arasında iki kısma ayrılır. Birincisi sadece Allah'a mahsus olandır ki şahısları, cinsleri ve türleri yoktan var etmektir. Buna Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. İkincisi de ölüleri diriltmektir. Allah'a mahsus olmakla beraber Hz. İsa gibi bazı Allah dostlarının da hususiyetlerinden olmuştur.⁵⁰⁴

Hâdimî'ye göre ba's: Allah'ın ölüleri kabirlerinde çürüyen, yok olan bedenini aynıyla iade etmesidir. Ba's haktır. Ehl-i Sünnetin çoğunluğunun görüşü budur. Ehl-i Sünnetin delili, ilâhi dinlerin hepsinde icmanın olmasıdır. Ölüp ve cesetler yok olduktan sonra, cesetlerin birleştirilmesiyle veya iadesiyle haşrın olması dinin zaruriyatlarındandır⁵⁰⁵

Hz. Peygamber yeniden dirilişin acbü'z-zeneb denilen ve hiçbir zaman çürüyüp yok olmayan bedene ait maddi unsurların gökten incek olan hayat suyu sayesinde bir

⁵⁰¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:235-236.

⁵⁰² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:236.

⁵⁰³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:235-236.

⁵⁰⁴ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 132.

⁵⁰⁵ el-Hadimi, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 188; el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:237.

anda canlanmasıyla gerçekleşeceğini söylemiştir. İnsan kabirden bitkinin topraktan çıkışı gibi süratle canlanıp ortaya çıkacaktır.⁵⁰⁶

Hâdimî, *Berika* kitabında öldükten sonra dirilme hususunda görüşleri beş sınıfa tasnif etmiş ve bu görüşlerin kimlere ait olduğunu aktarmıştır. Bunlar;

1- Sadece cismani haşri kabul edenler; bu konuşan nefsi kabul etmeyen kelâmcıların görüşüdür.

2- Sadece ruhani haşri kabul edenler; bunlar da ilahlık iddiasında bulunan felsefecilerdir.

3-İkisinin birlikte haşrini kabul edenler; Ehl-i Sünnet'in görüşü budur.

4- İkisini de kabul etmeyenler; İlk dönem felsefeciler bu görüştedir.

5-Bu hususta tevakkuf edenler.⁵⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim'de ba'sın olacağına dair ayetler vardır. “Çünkü kıyamet muhakkak gelecektir. Onda hiçbir şüphe yoktur ve şüphesiz Allah kabirdeki kimseleri diriltecektir.”⁵⁰⁸ “Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz.”⁵⁰⁹ “De ki: “Onları ilk defa var eden diriltecektir. O, her yaratılmışı hakkıyla bilendir.”⁵¹⁰

Bu ayetler ba'sın varlığını bildirmekle beraber nasıl olacağına açık beyan yoktur. Güzel olan Peygamber'imizden gelen habere iman etmek ve ba'sı inkâr etmeden cem' etmektir. Birini kabul diğerini inkâr etmemektir.

3.3. Amel Defteri

A-m-l sözlükte canlıdan isteğe bağlı olarak meydana gelen bir fiildir. Bu kelime hem iyi işler için, hem kötü işler için de kullanılır.⁵¹¹

Hâdimî'ye göre insanların yaptığı her fiili kaydeden hafaza melekelerinin yazmış olduğu amel defterlerinin varlığı haktır. Bu defterlerde insanların yapmış olduğu

⁵⁰⁶ Nesâî “Cenâiz” 117. Buhâri “Tefsir” 39.

⁵⁰⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:237.

⁵⁰⁸ el-Hac 22/7.

⁵⁰⁹ el-Mü'minûn 23/16.

⁵¹⁰ Yâsîn 36/79.

⁵¹¹ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 587.

itaat ve isyanlar yazılıdır. Mümin kimselerin defterleri sağ taraftan, kâfirler için sol ve arkalarından verilecektir.⁵¹² Amel defterinin varlığından haber eden şu ayet vardır:

*“Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı amelini boynuna yükledik.”*⁵¹³

*“O gün (hesap için Allah’a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz. İşte o vakit, kitap kendisine sağından verilen kimse der ki: “Gelin, kitabımı okuyun!”*⁵¹⁴

*“Kitabı kendisine sol tarafından verilen ise şöyle der: “Keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesabımın ne olduğunu bilmeseydim. Keşke ölüm her şeyi bitirseydi.”*⁵¹⁵

Hâdimî’ye göre amel defterini kaydeden gece ve gündüz için ayrı ayrı iki melek vardır. Gündüz meleği gelince gece meleği gider, gece meleği gelince gündüz meleği gider. Günahkâr müminin defteri sol tarafından verilir denilmekle beraber meşhur olan sağ tarafından verilmesidir. Kâfir kimselerin defterleri sol tarafından veya sırtından verilecektir. Amel defterinin nasıl olacağı malum değildir. Kesin olan o defterde insanın yaptıkları her şeyin kayıtlı olmasıdır.⁵¹⁶

3.4. Mizan

V-z-n, bir şeyin değerini, ağırlığını bilmek ve tartım demektir. Tartımın yapıldığı alete mizân denilir. Mizân, Kur’ân-ı Kerim’de hem müfret hem cemi olarak kullanılır. Müfret olan yerde hesaba çekenin tekliği, cemi olan yerlerde hesaba çekilenlerin çokluğu anlamında değerlendirilir.⁵¹⁷

*“Kıyamet günü için adalet terazileri kuracağız. Öyle ki hiçbir kimseye zerre kadar zulmedilmeyecek. (Yapılan iş) Bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa, onu getirip ortaya koyacağız. Hesap görücü olarak biz yeteriz”*⁵¹⁸ bu ayet mizanın varlığının bir göstergesidir.

⁵¹² el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:238.

⁵¹³ el-İsrâ 17/13.

⁵¹⁴ el-Hâkka 69/18-19.

⁵¹⁵ el-Hâkka 69/25-27.

⁵¹⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:238.

⁵¹⁷ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı’l-Kur’ân*, 868.

⁵¹⁸ el-Enbiyâ 21/47.

Hâdimî, mizanın bir, kefesinin iki ve bir dilinin olduğunu söylemektedir.⁵¹⁹ Yine Hâdimî'ye göre ahirette amellerin tartılması haktır ve vezin, bir şeyin başka bir şeye hususi bir aletle denk olmasıdır. Amellerin tartıldığı alete mizan denilmektedir. Mizan, amellerinin miktarı kendisiyle bilinen alettir. Akıl bunun keyfiyetini idrak etmekten ve nasıl olduğunu anlamaktan acizdir. Buna iman ederiz. Keyfiyetini Allah'a havale ederiz.⁵²⁰

Hâdimî tartılmanın şekli hakkında farklı yorumlar ortaya atıldığını söylemiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Amellerin sahifeleri tartılır, sevaplar nurani cisim ve günahlar zulmânî cisim şeklinde olarak, kul bir kere hayır ameliyle ve bir defa da şer ameliyle tartılır şeklinde görüşler ileri sürülmüştür.⁵²¹

Hâdimî'ye göre, Allah kullarının amellerinin hangisi fazla olduğunu bildiği halde tartmasında bir takım hikmetler vardır. İtaat eden kimselerin iyilik ve üstünlüklerini, asi kimselerin rezillikleri ve ayıplarını arasat ehline göstermek içindir.⁵²²

Hâdimî tartılma, önce vefat edenlerin huzur ve sevinçlerini, sonra vefat edenlerin hasretini tamamlamak, zulümden uzak kalıp, adaletin kemalini izhar içindir. Bu şekil yapıldığında hiçbir asi uğradığı azabı hak etmediğini iddia edemez. Meleklerin yapılan amelleri yazması ve azaların şahitlik yapması⁵²³ da bunun içindir.⁵²⁴

Hâdimî'ye göre mizan ve hesap mahalli sıratın üzeridir. Ancak akla ilk gelen mekânın sırata sevk edilmeden önce Arasat'ta olmasıdır. En sahih olanı mizanın hak olduğuna inanmak, keyfiyetini Allah'a havale etmek ve nerede ve ne zaman olunacağını tayin etmemektir.⁵²⁵

⁵¹⁹ Süleyman Toprak, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", *Mizan* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 211-212.

⁵²⁰ el-Hâdimî, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 87.

⁵²¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:237-238.

⁵²² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:237.

⁵²³ Yâsin 36/65.

⁵²⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:237.

⁵²⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:237-238.

3.5. Hesap

Hesap kelime anlamı saymak ve yeterli miktarda çok demektir.⁵²⁶ Terim olarak tekrar dirilen insanların Allah'ın huzurunda sorguya çekilmeleridir.⁵²⁷ İnsanın ameli dolayısıyla hesaba çekildiği ve cezalandırıldığı şeydir.⁵²⁸

Hâdimî'ye göre hesap zamanında Allah Teâlâ hesaba çekmesi haktır. Hesabın keyfiyeti hakkında Hâdimî görüşleri beyan etmektedir. Kişilerin lehlerine ve aleyhlerine olan şeyleri bilmeleridir. Allah Teâlâ'nın onlar da amellerinin sevap ve ceza yönünden miktarlarını bildiren zaruri ilimler yaratmasıyla olur. Ya da sevap ve günahlarının yazıldığı kitabını vermekle olur.⁵²⁹

Hâdimî, Nebilere hesap, sual ve kabir azabının olmayacağını aktarmaktadır. Yine Hâdimî, Cennetle müjdelenen on sahabi de niçin, neden böyle yaptın şeklinde hesap ve sorgu olmaksızın cennete gireceklerini söylemiştir. Ancak Allah'ın, şöyle yaptın seni affettim demesi mümkündür. Cennete hesapsız girecek herkes için böyle anlamakta mümkündür.⁵³⁰

Hesabın var olduğuna dair ayetler vardır. “Sonra hepsi, gerçek sahipleri Allah'a döndürülürler. İyi bilin ki hüküm yalnız O'nundur. O, hesap görenlerin en çabuğudur.”⁵³¹ “O gün kimseye, hiç mi hiç zulmedilmez. Size ancak işlemekte olduğunuz şeylerin karşılığı verilir.”⁵³² Bu ayetlerde mahşer günü Allah'ın hesap göreceğini her insanın yaptığının karşılığını alacağını ifade etmektedir.

3.6. Şefaât

Şefaât sözlükte vesile ve talep anlamlarına gelmektedir.⁵³³ Yardım etmek ve halini sormak üzere başkasıyla bir araya gelmektir. Saygınlık ve mertebeye daha yüksek

⁵²⁶ İbn-i Manzur, “Lisanü'l-Arab”, 1:313; *el-Mu'cemü'l-Vasîf*, 171.

⁵²⁷ Arslan - Bozkurt, *Sistematiik Kelâm*, 386.

⁵²⁸ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 232-233.

⁵²⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:238.

⁵³⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:238.

⁵³¹ el-En'âm 6/62.

⁵³² Yâsin 36/54.

⁵³³ İbn-i Manzur, “Lisanü'l-Arab”, Şefaât 8:184.

bir konumda olanın, daha aşağı düzeyde olanla bir arya gelmesidir ki mevzu bahsimiz olan şefaât budur.⁵³⁴

Hâdimî' ye göre şefaât başkası için hayır talep etmektir. Yine şefaât azabın giderilmesi ve derecelerinin yükseltilmesini istemektir. Hayırlı kimselerin, âlimler, veliler ve sâlih kimselerin şefaât edeceklerdir. Bu hususta Ehl-i Sünnet âlimleri görüş birliği içindedirler.⁵³⁵

Şefaatin varlığına delalet eden ayet ve hadisler vardır. *“Rahmân'ın katında söz almış olanlardan başkaları şefaât hakkına sahip olmayacaklardır.”*⁵³⁶, *“İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir?”*⁵³⁷ Ayetler bize şefaatin varlığından haber vermektedir. Kendisine izin verilen kişilerin şefaât edeceğini ve şefaatin hak olduğunu anlatmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisi-i şerifinde şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet günü üç sınıf insan şefaât eder: Nebiler, âlimler ve şehitler.”*⁵³⁸ Âlimler hayatının en önemli zamanlarını insanlara ihsan için, ilim öğrenmek ve öğretmekle geçirdikleri için, Allah Teâlâ onlara mükâfat olsun diye şefaât izni vermiştir.⁵³⁹ Şehitlere de şefaât izni verileceğini şu hadis haber vermektedir: *“Kıyamet gününde şehit, ailesinden yetmiş kişiye şefaât eder.”*⁵⁴⁰ İki hadisten şehitler ve alimlerin şefaât edeceklerini anlıyoruz.

Bu hadisler şefaatin varlığına bir delil olmakla beraber bazı ayetlerde şefaatin olmadığını ifade etmektedir.

*“Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse bir başkası adına bir şey ödeyemez. Hiçbir kimseden herhangi bir şefaât kabul olunmaz, fidiye alınmaz. Onlara yardım edilmez.”*⁵⁴¹

“Yaklaşmakta olan gün konusunda onları uyar. O gün yürekler gam ve tasa ile dolu, (sanki) gırtlaklara dayanmıştır. Zalimlerin ne sıcak bir dostu ne de sözü dinlenir

⁵³⁴ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*, 457-458.

⁵³⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:239; el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam”, 189.

⁵³⁶ Meryem 19/87.

⁵³⁷ el-Bakara 2/255.

⁵³⁸ İbn-i Mâce, “Zühd”, 37

⁵³⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:239.

⁵⁴⁰ Tirmizi, “Fedailü'l-Cihad”, 25

⁵⁴¹ el-Bakara 2/48.

*bir şefaatchisi vardır.”*⁵⁴² Bu ayetlerde de şefaatin olmayacağını anlatmaktadır ve mezkûr ayetler arasında çelişki var gibi görünmektedir.

Hâdimî nasları cem etmiştir. Şefaatin olmadığını ifade eden naslar kâfirlere, varlığına delalet edenlerinde mümin kimseye mahsus olduğunu söylemiştir.⁵⁴³

Diğer bir hadiste: “*Şefaatin ümmetimden büyük günah sahipleri içindir.*”⁵⁴⁴ Hâdimî bu hadisi tahlil etmektedir. Şefaatin tövbe edilmiş büyük günahlara olduğu gibi bunların dışındakilere de olacağı hükmüne varmıştır.⁵⁴⁵ Çünkü büyük günah sahiplerine şefaati varsa büyük günah işlemeyenlere evleviyetle vardır.

Hâdimî’ye göre şefaati ayrıca derecenin yükseltilmesi içindir. En büyük şefaati Hz. Peygamber’in şefaati dir. Hz. Peygamber’in bütün insanlar ve cinler için şefaati kabul olunmuştur. Kâfirler için şefaati ise onların hükümlerinin çabuklaştırılması içindir. Kıyamet gününün korku, şiddet ve meşakkatleri onlardan bu şefaati le hafifletilir. Müminler için şefaati, affedilmeleri ve derecelerinin yükseltilmesidir. Hz. Peygamber’in şefaati umumdur.⁵⁴⁶ Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “وما ارسلناك الا رحمة للعالمين” “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik.”⁵⁴⁷ Yine bir hadiste; “*Şefaati et şefaatin kabul olunsun. İste verilsin*”⁵⁴⁸ denilmektedir. Hâdimî, Hz. Peygamberin kalbinde zerre kadar imanı olanı cehennemden çıkarmak isteyeceğini ve bu isteğine, şefaati-i kübra demiştir.⁵⁴⁹

Hâdimî, İmam Kastalani (ö.923/1517)’nin şefaati beş kısma ayırdığını nakletmektedir.

1-Mahşerin korkusundan rahatlatmak. En büyük şefaati budur.

2-Hesapsız olarak bazı kimselerin cennete girmesi. Bu ikisi Hz. Peygamber’e mahsustur.

⁵⁴² el-Mü’min 40/18.

⁵⁴³ el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li’l- İmâm el-A’zam”, 189; el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:240.

⁵⁴⁴ Ebû Davud, “Sünnet”, 24

⁵⁴⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:240.

⁵⁴⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:240; el-Hâdimî, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li’l- İmâm el-A’zam”, 189-190.

⁵⁴⁷ el-Enbiyâ 21/107.

⁵⁴⁸ İbn-i Mace, “Şefaati”, 37

⁵⁴⁹ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241.

3-Cehennemi hak eden kimseler hakkında.

4-Cehenneme giren kimselerin çıkarılması hakkında.

5- Derecelerinin yükseltilmesi.⁵⁵⁰

Hâdimî, Suyuti (ö.911/1505)'nin bunlar üzerine ilave ettiğini söylemektedir; cehennemde ebedi olarak kalacak olanların azabının hafifletilmesidir.⁵⁵¹ Bunun delili: Hz. Peygamber amcası Ebû Talip hakkında şöyle buyurmasıdır: “لعله تنفعه شفاعتى” “*Belki de benim şefaati ona dokunur.*”⁵⁵² Böylece Ebû Talip cehennemin azabının hafif olan yerinde kalır. Sahabiden olan Abbas Hz. Peygamber'e dedi ki: Ebû Talip seni koruyordu, sana yardım ediyordu, senin için başkalarına buğz ediyordu. Acaba bunun Ebû Talip'e faydası var mı? diye sorunca Hz. Peygamber: “*Evet onu cehennemin derin yerinde buldum ve yüzeye çıkarttım*”⁵⁵³ cevabını verdi.

Hâdimî muhalefetin olduğu yerde tekfirden uzak durmuştur. Ancak kıyamet günü Allah'ın izin verdiği şefaati inkâr eden kimseyi küfre nispet etmiştir. Bu izin verilen şefaati edenler ister nebiler, âlimler veya sâlihler için olsun hepsi için geçerlidir ve şunları söylemektedir:

“Çünkü şefaati babındaki hadisler manen mütevatirdir. Bazı ayetlerde şefaatin olmayacağı ifade edilmiştir. Ancak bu şefaatin olmaması iman etmeden ölenler için mi geçerli belli değildir. Delaleti zannidir. Manen mütevatir olan hadislerin delaleti kat'î dir. Delaleti kat'î olan hadisler, delaleti zanni olan kitaba tercih edilir. Muhalefetin ortaya çıkmadan evvel de şefaatin olduğuna dair icma da vardır.”⁵⁵⁴

3.7. Havz

Havz kelimesi sözlükte suyun toplanıldığı yer anlamına gelmektedir.⁵⁵⁵ Kur'an'ı Kerim'de geçmemektedir. Hâdimî havzı “Hususi bir cisim olup uzunluğu ve genişliği eşit olan ve iki oluğu cennete su akıtandır” şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Ahmet b.Muhammed Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, thk. Salih Ahmet eş-Şâmî 2. Bs (el-Mektebû'l-İslamiyye, 2004), 4:654.

⁵⁵¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241.

⁵⁵² Müslim, “İman”, 360

⁵⁵³ Müslim, “İman”, 358

⁵⁵⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:296-297.

⁵⁵⁵ *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 207.

⁵⁵⁶ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:238.

Hâdimî'ye göre, Salih peygamber hariç her nebi için bir havzı vardır. Havz sadece Hz. Peygamber'e has bir durum değildir. Peygamber'imize mahsus kılınan Kevser'dir. Kevser ırmak ve çokluk anlamına gelmektedir. Kevser sadece Peygamber'imizin havzına dökülür. Bu husus sahih hadis ve Ehl-i Sünnet'in icmaı ile sabittir.⁵⁵⁷ *“Benim havzım bir aylık mesafedir. Kenarları eşittir. Suyu süten beyazdır. Kokusu miskten güzeldir. Bardakları gökyüzündeki yıldızlardan çoktur. Kim ondan su içerse ebedi olarak susamaz”*⁵⁵⁸ hadisi Hz. Peygamberin havzının varlığını haber vermekle beraber, vasıf ve şeklinin nasıl olduğunu da anlatmaktadır.

3.8. Sırat

Sırat kelime anlamı yol demektir.⁵⁵⁹ Terim olarak; cehennem üzerine uzatılmış bir köprüdür. Bütün mümin ve kâfirler bunun üzerinden geçmeye çalışırlar.⁵⁶⁰

*“(Ey insanlar!) Sizden Cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur. Rabbin için bu, kesin olarak hükme bağlanmıştır.”*⁵⁶¹ Hâdimî bu ayette “Sizden Cehenneme varmayacak yoktur” ifadesinden maksadın sırat olduğunu belirtmiştir. Kesin hükümden maksat Hz. Peygamberden önce ve sonra gelen herkesin bu köprüden geçecek olmalarıdır.⁵⁶²

Hâdimî sırat dışında Cennete giden başka yolun olmadığını ve bunun kimilerine kıldan ince kılıçtan keskin olduğunu söyler. Yine Hâdimî insanlar imanları ve amellerine göre sıratı farklı şekillerde geçeceklerini söylemektedir. Bazıları göz kamaştıran şimşek, yel, süratli yürüyen at gibi geçenler olduğu gibi, yürüyerek ve yüz üstü sürünerek geçenler de olacaktır. Yine kimilerine kıldan ince olurken kimileri için de geniş bir vadi şeklinde olur, hatta bazı insanlar onun üstünde yürürken sıratı geçtiğinin farkına bile varamazlar.⁵⁶³

⁵⁵⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:238-239.

⁵⁵⁸ Buhari, “Rikak”, 53

⁵⁵⁹ el-Mu'cemü'l-Vasîl, 512.

⁵⁶⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:239.

⁵⁶¹ Meryem 19/71.

⁵⁶² el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:239.

⁵⁶³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:239.

Hâdimî'ye göre insanlar sırat üzerinde bölük bölüktürler. Sırasıyla önce Resuller, Nebiler, sıddıklar, muhsinler, şehitler ve arif müminler geçerler. Müslüman olup da yüzüstü bırakılmış olanlar da vardır. Yine müminlerden A'raf'ta hapsedilenler vardır. İmanın tamamı kusurlu olanlar da vardır. Bazıları yüz küsur sene de, bir kısmı da bin seneden daha uzun sürede sıratı geçecektir.⁵⁶⁴

3.9. Cennet ve Cehennem

Cennet kelimesi sözlükte hurma, üzüm ve ağaçlarla kaplı yere denir.⁵⁶⁵ Cennet ahiretteki nimet diyarıdır. Ağaçlar ve gölgeler insanın uzuvlarını gölgeler ve örtmektedir.isminin verilme sebebi aralarında büyük fark olmasına rağmen Cennet ⁵⁶⁶ dünyadaki bahçelere benzemesinden veya “*Hiç kimse, yapmakta olduklarına karşılık olarak, onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez*”⁵⁶⁷ ayetinde işaret edildiği gibi nimetlerin bizden gizlenmesinden dolayı bu isim verilmiştir.⁵⁶⁸

Cehennem; Allah'ın kızartılmış ateşinin adıdır. Farsçadan Arapçaya intikal etmiştir.⁵⁶⁹ Yine Allah'ın insanlara ahirette azap edeceği yerdir.⁵⁷⁰

Hâdimî, Cennet ve Cehennem hak olup ve şu anda mevcut olduklarını söylemiştir. Yine Hâdimî, Cennetin, Cehennemin ve ehillerinin yok olmayacağını, ahiret yurdunun izzetinin baki ve ebedi olacağını söylemiştir. Çünkü ahirette zaman mefhumu yoktur.⁵⁷¹ “والآخرة خير وابقى” “*Oysa ahiret daha hayırlı ve sürekli*”⁵⁷² bu ayet ahiret yurdunun ebedi olduğunu söylemiştir. Çünkü ayetin zahiri ahiret diyarının ebedi olduğunu anlatmaktadır.⁵⁷³ Hâdimî, Cennet ve Cehennemin yok olmayacağına delil olarak şu ayeti de sunmuştur. “*O'nun zatından başka her şey yok olacaktır. Hükmüm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.*”⁵⁷⁴ Hâdimî bu ayeti dikkate

⁵⁶⁴ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:239.

⁵⁶⁵ İbn-i Manzur, “*Lisanü'l-Arab*”, 13:100; el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, 204.

⁵⁶⁶ İbn-i Manzur, “*Lisanü'l-Arab*”, 13:100.

⁵⁶⁷ es-Secde 32/17.

⁵⁶⁸ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, 204.

⁵⁶⁹ el-İsfahani, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, 209-210.

⁵⁷⁰ İbn-i Manzur, “*Lisanü'l-Arab*”, 12:112.

⁵⁷¹ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241; el-Hâdimî, “*Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam*”, 187.

⁵⁷² el-Â'lâ 87/17.

⁵⁷³ el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241.

⁵⁷⁴ el-Kasas 28/88.

olarak bir anlık yok olmanın Cennet ve Cehennemin ebedi oluşuna zarar vermeyeceğini ve bunların ebedi olacağını söylemiştir.⁵⁷⁵

Hâdimî, Cennet ve Cehennem ehillerinin de yok olmayacaklarına delil olarak her iki grup içinde (خالدین فیها ابدًا) “*Orada ebedidirler*”⁵⁷⁶ ayetlerini getirmektedir. Bu ayetler bize Cennet ve Cehennem halkının yurtlarında ebedi olarak kalacaklarını göstermektedir.

Hâdimî, Cennet ve Cehennemin şu anda mevcut olduğuna da delil getirmeye çalışmıştır. Varlığı sabit olan bir şeyin yokluğuna delalet eden açık bir ifade olmadıkça yok olacaklarına hüküm verilmez.⁵⁷⁷ Çünkü Hz. Âdem ve Havva validemiz cennetten çıkarıldılar. Kur’an-ı Kerim’i dikkate aldığımızda kâfir kimseler için Cennet ve Cehennemin hazırlandığını ve şu anda mevcut olduğunu anlatıyor. Çünkü (اعدت) ⁵⁷⁸ayetinde (اللكافرين) kelimesi fiili mazi olarak kullanılmaktadır. Aynı şekilde cennetinde mevcut ve hazır olduğunu (اعدت للمتقين)⁵⁷⁹ fiili mâzi kalıbında ifade edildiğini görmekteyiz. Mazi geçmişte olan bir şey için kullanılır. Cennet ve Cehennem için “hazırlandı” diye mazi kalıbı kullanılmıştır. Mazi, geçmişte meydana gelen şey için kullanılır.⁵⁸⁰

Cehmiye, Mutezile ve Haricilerden bir grup cennet ve cehennemin şu an mevcut olmadığını, kıyametin meydana gelmesinden sonra yaratılacağını kabul ederler. Cehm b. Safvan (ö.128/745) ile Ebu’l-Huzeyl el-Allaf (ö.235/849) hariç Cennetin ve Cennet ehlinin ebediyeti konusunda görüş birliği vardır.⁵⁸¹

Cehennem ebediliği ile alakalı öne sürülen görüşleri dört grupta toplayabiliriz. Birincisi; Mutezile ve Haricilerin görüşüdür. Cehenneme giren kimse mümin bile olsa ebedi olarak orada kalacaktır. İkincisi; cehennemlikler ebedi olarak orada kalacak ancak bir müddet azap gördükten sonra bağışıklık kazanacaklar ve taş olup acı duymayacaklar. İbnü’l-Arabi (ö.638/1240) ve Ebu’l-Huzeyl el-Allâf (ö.235/849) bu

⁵⁷⁵ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241.

⁵⁷⁶ Nisâ 4/57. Ahzâb 33/65.

⁵⁷⁷ el-Hâdimî, *Tarikat-ı Muhammediye Şerhi Berika*, 1:241.

⁵⁷⁸ el-Bakara2/24.

⁵⁷⁹ Âl-i İmrân 3/133.

⁵⁸⁰ el-Hadimi, “Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li’l- İmâm el-A’zam”, 187.

⁵⁸¹ Osman Oral, “Muhammed Zâhid el-Kevseri’nin Hulûd/ Cennet ve Cehennem Ebediliği Konusuna Yaklaşımı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015): 88-89.

görüştür. Üçüncüsü; Müminler cehennemden çıkar, kâfirlerin azabı uzun zaman devam etse de ebedi değildirler. İbn Teymiye (ö.728/1328) ve İsmail Hakkı İzmirli (ö.1946) bu görüştedir. Dördüncüsü; cehennemden müminler çıkar, kâfirlerin azabı sonsuza kadar sürer. İster büyük günah veya küçük günah işlemiş olsun, iman sahibi kimse cehennemden çıkacaktır. Ehl-i Sünnet ve bazı Şii gruplar bu görüştedir.⁵⁸²

Hâdimî, Devvani'nin "Cennetin yedi kat göklerin üstü ve arşın altındadır." sözünü aktarmaktadır ve delili de şu ayeti kerimedir: "*Sidratü'l Münteha'nın yanında. Me'va Cennet'i onun (Sidre'nin) yanındadır.*"⁵⁸³

Hâdimî, Cehennemin yerin altında olduğuna dair görüşte olduğunu söylemektedir.⁵⁸⁴

Hâdimî, Cennet ve Cehennemin nerede olduğu hususunda farklı görüşler olduğunu söylemiş ama en doğrusu bunlara olduğu gibi inanıp mekânları konusundaki bilgiyi Allah'a havale etmektir.⁵⁸⁵

Cennet ile Cehennemi birbirinden ayıran bölgedeki surun yüksek kısmına Â'raf denilmektedir. Â'raf ehlinin kimler olacağı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır.⁵⁸⁶

3.10. Gayri Müslim Çocuklarının Ahiretteki Durumu

Anne ve babası Gayri Müslim olduğu halde akıl-baliğ olmadan vefat eden çocukların durumu hakkında farklı görüşler ve düşünceler ortaya atılmıştır.

Hâdimî bu düşüncelerin bazılarını nakletmektedir: 1-Bunların cehennemde olmasıdır. 2- Şayet çocukken ölmeyip bâliğ olduğunda Allah'ın ilmi onda iman ve taatın olacağına dairse cennettir. Allah'ın ilmi bunun aksi yönünde yani kişi itaatsiz

⁵⁸² Oral, "Muhammed Zâhid el-Kevseri'nin Hulûd/ Cennet ve Cehennem Ebediliği Konusuna Yaklaşımı", 89-91.

⁵⁸³ en-Necm 53/14-15.

⁵⁸⁴ el-Hâdimî, "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam", 186-187; el-Hâdimî, *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241.

⁵⁸⁵ Abdullatif el-Harputi, *Tenkıhu'l-Kelâm Fi Akaidi Ehli'l-İslâm Kelâm İlmine Giriş İlahiyat, Nübüvvet, Sem'ıyyât, İmamet*, 1. Bs (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016), 253-254.

⁵⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi", *Â'râf* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 259.

olacaksa cehennemliktir denilmiştir.⁵⁸⁷ Eş'ari mezhebine göre “Asıl fitratları İslamiyet’e tabi olduğundan cennettedir.” düşüncesi hâkimdir. Cumhura göre anne ve babaya tabi olduğundan cehennemdedir.⁵⁸⁸ 3- Bu kimselerin cennette olmasıdır. 4- Bir başka düşünce bunların A’raf’ta olmasıdır. 5- Cennet hizmetçisi olmasıdır. Çünkü günah işlemeyen birine azap etmek adalet ilkesine aykırıdır ve zulümdür. Ümmetin ittifakıyla Allah zâlim değildir.⁵⁸⁹

Hâdimî’nin kendi tercihi de sahih olan bu hususta susmaktır, tevakkuftur. Kesin bir hüküm vermemektir. Önceki düşünceler kesinlik ifade etmez. Hepsinin delili zan bile değildir. Zikrettikleri şeyler rey, kıyas veya zayıf haberlerden çıkarılmıştır. Ayrıca hiç kimse başkasının günahı yüklenmez ve günah işlemeyen birine anne ve babası da olsa azap etmek uygun düşmez.⁵⁹⁰

⁵⁸⁷ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:287.

⁵⁸⁸ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:286.

⁵⁸⁹ Kadı Abdulcebbâr, *Şerhu-Usuli-Hamse*, 477.

⁵⁹⁰ el-Hâdimî, *Hâdimî’nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, 1:241-242.

SONUÇ

Konyalı Hâdimi, 18.yüzyıldan günümüze kadar kendisinden söz ettiren bir İslam âlimidir. Eserleri Osmanlı sınırlarını aşmıştır. Telif ettiği eserler, medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş, üzerinde şerh ve haşiyeler yapılmıştır. Onlarca talebe bu kitapları okumuş ve kaynak göstermiştir.

Hâdimî'nin yaşadığı dönem Osmanlı'nın modernleşme sürecinin başlangıcını teşkil etmektedir. Müslümanların sosyal ve dini hayatlarına yerleşen bidatlara karşı, dinde yenileşme adı verilen hareketler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı âlimleri batıdaki gelişmeleri yeterince değerlendikleri söylenemez. Bu bağlamda Hâdimî de bir din yenilikçisi ve reformcusu olduğu iddia edilemez. Bununla birlikte Hâdimî'nin yaşadığı dönemde kelâm ve felsefe terk edilmemiş, muasır âlimler çetin tartışmalar yapmış ve az da olsa yaratıcı fikirler ortaya atılmıştır. Böylece Hâdimî, mevcut olan birikimleri aktarmakla kalmamış, çeşitli kaynaklardan aldığı nakiller arasında muhakeme yaparak bunları ayetlerle bağlantılı olarak değerlendirmiş ve bu nakilleri bilimsel ve mantıksal süzgeçten geçirmiştir. Tartışmalara derin bilgisiyle katılmıştır.

Hadimi kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini benimsemekle beraber eleştirmekten ve yeniden yorumlamaktan çekinmemiştir. Hâdimî, Birgivi'nin eserlerini talebelerine okutmuş ve kitabına şerh yazmıştır. Birgivi: “Allah'ın sıfatları zatının aynıdır” görüşünde olanları küfür ile itham etmiştir. Ancak bu hususta Birgivi ile aynı görüşte olmayıp küfür ile itham etmenin doğru olmayacağını söylemiştir. Çoğu yerde düşüncelerini benimsediği Teftâzânî'ye Yezid'e lanet meselesinde muhalefet etmiş görüşünün yanlış olduğunu söylemiştir.

Eserleri sade, anlaşılır, eğitim amaçlı ve muhtasardır. Osmanlı geleneğine bağlı bir İslam âlimidir. Ehl-i Sünnet inancını benimsemiş olup Hanefi-Mâtürîdî çizgisindedir. Klasik Osmanlı medreselerinde okunan eserlere ilgi göstermiş, onların fikirlerini almış ve çoğunlukla bu fikirleri öğrencilerine aktarmıştır.

Hâdimi kelâm ilmini vaciplerin ilki ve şeri ilimlerin en şerefliyi kabul etmiştir. Çünkü kelâm ilmi Allah'ın zât ve sıfatlarını öğretir. Zeki ve akıllı kimselerin bu ilimle meşgul olmasını övmüştür. Buna karşılık cahil kimselerin kelâm ilmiyle meşgul

olmaması gerektiğini söylemiştir. Kelam ilminin amacının kişiyi iki cihanda saadete ulaştırmak olarak kabul etmiştir.

Hâdimî itikadi mezhepleri incelemiş ulûhiyet konusunda Allah'ın sıfatlarının varlığını, bu sıfatlar zatı ile kaim ezeli ve ebedi olduğu düşüncesini benimsemiştir. Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeh, kemal sıfatlarla muttasıf ve kemâlatta son haddinde olduğunu söylemiştir. Bu sıfatlar zâtının aynı olmadığı gibi zatından ayrılan başka bir şey de değildir.

İmanın asıl rûknü kalp ile tasdiktir. Ancak dünyada Müslüman muamelesi yapmak için dil ile ikrarın gerektiğini söylemekle birlikte müellifimiz iman-amel ilişkisinin önemini vurgulamaktadır. Bu vesile ile irade-i cüziyyenin var olup, insan, fiillerini tercih etmede özgür olduğunu benimsemiştir. Bu fiiller Allah'ın kudreti ve kişinin iradesinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Fiili Allah'ın yarattığını, insanın iradesinin de güzellik ve çirkinlik gibi vasıflarına etki ettiğini söylemiştir.

Hâdimî insanları tekfir etmekten uzak durmuş ayet ve hadisleri nas olarak kabul etmiştir. Bir konu hakkında açık nas bulunmadığı müddetçe veya nassın delâleti zanni olduğu zaman kimsenin küfrüne hüküm vermemiştir. Ehl-i kiblede olan bir kimseye kâfir dememiştir. Ancak kıyamet günü Allah'ın izin verdiği şefaati inkâr eden kimseyi küfre nispet etmiştir.

Nasların zahirine bağlı kalmıştır. Herhangi bir delil yokken masların zahirinden dönmeyi veya tevil etmeyi hoş görmemiştir. Ancak naslar tearuz ettiğinde cem etmeyi uygun görmüştür.

Gaybî konuları nakli delillerle ispatlamaya çalıştığını, selevin icma ettiği konularda söz söylemekten uzak durduğunu, keyfiyetini idrakten aciz olduğumuz durumlarda nassın delaleti açık değilse Allah'a havale edip sükût etmeyi tercih etmiştir.

Kısacası Ehl-i Sünnet-Mâtürîdî âlimlerinin genel olarak benimsemiş olduğu itikat esaslarını kabul etmiştir. Bu inanç esaslarını da talebelerine öğretmiş, hayatı boyunca Ehl-i Sünnet'in görüşlerini savunmuştur.

Hadimi hayat felsefesini şöyle özetlemiştir: “Kâmil odur ki koya her yerde bir eser, eseri olmayanın yerinde yeller eser.”

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya. "Mâtûridî'nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyi Yaratmak Zorundamıdır?" *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013): 17-36.
- Arslan, Hulusi. "İktisadi Faaliyetin Kelami Youmu". *EKEV Akademi Dergisi*. 21 (t.y.): 119-140.
- Arslan, Hulusi - Abat, Rûhi. "Misyonerlerin Allah İnancına Yönelik İddiaları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/3 (2005): 231-261.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistematiik Kelâm*. 2. Bs. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Aydın, Mehmet. *Ebu Saîd Muhammed el – Hâdimî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Bebek, Adil. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". *Günah*. 14: 282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bekiroğlu, Harun. "Bir Felsefi Tefsir Örneği Olarak Muhammed Hâdimî'nin İbn-i Sina'ya Ait İhlâs Süresi Tefsirine Haşiyesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak 2013): 127-154.
- Celâlüddin ed-Devvânî. *Şerhu-Akâid-i Adudiye*. 1. Bs. 2011.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-Mevâkıf*. Belediye Kitaplığı, 909: 635. İstanbul Atatürk Kitaplığı.
- Çakır, Numan. "Kur'ân'da Kıyamet İsimleri". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 9 (2018): 9-53.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Meâli* (Erişim 20.4.2020), <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>.
- el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed. "Ef'âl-i İbâd Risalesi". *Mecmuâtü'r-resâil*. 1. Bs. 196-198. İstanbul: Matba-i Amire, 1886.
- el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed. *el-Berika Şerh'u Tarika*. 1. Bs. İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2011.
- el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed. *Hâdimî'nin Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*. Atatürk Kitaplığı, 02912: İstanbul.
- el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed. *İbn-i Sina'nın İhlas Süresinin Tefsirinin Haşiyesi*. 1156. Yusuf Ağa Kütüphanesi, 292.212=927: Yusuf Ağa Kütüphanesi.
- el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed. *Mecmuâtü'r-resâil*. İstanbul, 1885. Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi, 8375.
- el-Hâdimî, Ebu Said Muhammed. "Risalet-ü'l-Kaza ve'l-Kader". 67-81. İstanbul, t.y.
- el-Hadimi, Ebu Said Muhammed. "Şerhun-Mübarekûn Li Ebi Said Muhammed el-Hâdimî alâ risâleti nukirru li'l- İmâm el-A'zam". 1. Bs. 154-191. İstanbul: Matba-i Amire, 1885.

- el-Hâdimi, Ebu Said Muhammed. *Tarikat-ı Muhammediye Şerhi Berika*. Trc. Bedreddin Çetiner - Hasan Ege - Seyfettin Oğuz. 1. Bs. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1988.
- el-Halebi, Süleyman. *Nuhbetü'l-Leâli Şerhu-Bedi Emâli*. 1. Bs. İstanbul: Hakikat Yayınevi, 2012.
- el-Harputi, Abdullatif. *Tenkihu'l-Kelam Fi Akaidi Ehli'l-İslâm Kelâm İlmine Giriş İlahiyat, Nübüvvet, Sem'iyât, İmamet*. thk. Fikret Karaman 1. Bs. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2016.
- el-Kâri, Ali. *Emâli Şerhi*. İstanbul, 1605. Atatürk Kitaplığı, 518: İstanbul.
- el-Mâturidî, İmam Ebu Mansur. *Kitabü't-Tevhid el-İmam Ebi Mansur Mâturidî*. 1. Bs. İskenderiyye: Dârü'l-Câmiâtî'-Mısriyye, t.y.
- el-Mâturidî, İmam Ebu Mansur. *Tevlâtü'l-Kur'ân*. 1. Bs. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- el-Mu'cemü'l-Vasît*. 4. Bs. Kahire: Mektebetü's-Şurûk ed-Düveliyye, 2004.
- Eşari, Ebu'l-Hasan. *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*. 1. Bs. Riyad: Medârü'l-Müslim, 2011.
- Giritli, Sırrı Paşa. *Nakdû'l-Kelâm Fi Akâidi-İslam*. 1310. Bs. İstanbul: Mekteb-i Sanayi', 1893.
- Görkaş, İrfan. *Ebu Said Muhammed Hâdimî'de Bilgi Meselesi*. Doktora Tezi, Şelçuk Üniversitesi, 2005.
- Gündoğar, Hamdi. "Fahreddin er-Râzî'de İrade- Fiil İlişkisi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2012): 55-70.
- Hadimoğlu, Numan. *Hâdim ve Hâdimliler*. 1. Bs, 2 Cilt. Ankara: Ayyıldız Matbaa, 1983.
- İbn-i Manzur. "Lisânü'l-Arab". Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- İlyasov, Reşad. "Ebu Said Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân Ayetlerini Kelamı Bakış Açısıyla Yorumlaması". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin İlmi Mecmuası*. 10 Nisan 2010. 179-193.
- İlyasov, Reşad. *Ebû Said Muhammed Hâdimî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- İmâm-ı Azam, Ebu Hanife. "el-Vasiyye". *Mecmuâtü'r-resâil*. 150-153. İstanbul: Matba-i Amire, 1885.
- İsfahani, Rağıb el-. *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'ân*. 4. Bs. Beyrut: ed-Dâru's-Şamiyye, 2009.
- İsferâyînî, Ebu'l-İshak. *Hâşiye Alâ Şerhi'l-Akâid*. 1. Bs. İstanbul: Hacı Muharrem Bosnevi Matbası, 1288.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlmi Kelâm*. 1. Bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kadı Abdulcebbâr. *el-Muhtasar Fi Usulî'd-Din*. thk. Hulusi Arslan 1. Bs. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2007.

- Kadı Abdulcebbâr. "el-Muhtasar Fi Usulî'd-Din". 189-282. t.y.
- Kadı Abdulcebbâr. *Şerhu-Usuli-Hamse*. 3. Bs. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- KARADAŞ, Çağfer. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". 581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kastallânî, Ahmet b.Muhammed. *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*. 2. Bs. el-Mektebü'l-İslamiyye, 2004.
- Kızılkaya, Ramazan. *Ebu Said Muhammed Hâdimî*. 1. Bs. Konya: Kelebek Basın Yayın, 2008.
- Nesefi, Ebu'l-Berekât en-. *Şerhu'l-Umdeti Fi İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaati el'Müsemma bi'l-İ'timâd ve'l-İ'tikâd*. 1. Bs. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Tûras, 2012.
- Nesefi, Ebu'l-Muin en-. *Bahru'l-Kelâm*. 2. Bs. Şam: Mektebetü-Dâri-Ferfur, 2000.
- Nesefi, Ömer. *Metni-Akâid*. 1. Bs. İstanbul: Unsur Matbası, 1314.
- Oral, Osman. "Muhammed Zâhid el-Kevseri'nin Hulûd/ Cennet ve Cehennem Ebediliği Konusuna Yaklaşımı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2015): 87-108.
- Sarıkaya, Yaşar. *Merkez ile Taşra Arasında Bir Osmanlı Âlimi Ebu Said el-Hâdimî*. 1. Bs. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Kıyâmet ve Alametlerinin Tasavvufi Açidan Yorumlanması". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 19 (2007): 123-142.
- Şimşek, Halil İbrahim. *Osmanlı'da Müderris Bir Sufi Muhammed Hâdimî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*. İstanbul: Enes Matbası, 2016.
- Şimşek, Murat. "Doç. Dr. Murat Şimşek 20 Şubat 2019 Berika Okumaları Ders 01". Konya, 2019.
- Takiyyüddin, İbn Teymiye. *el-Akidetü'l-Vâsitiyye*. 2. Bs. Riyad: Mektebetü Edvâû's-Selef, 1999.
- Taşçi, Emine. *Osmanlı Düşüncesinde İbn-i Sina Şarihlerinden Hâdimî ve İhlas Süresi Haşiyesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.
- Teftâzânî, Alleme. *Şerh-i Akâid*. İstanbul, 1899. Atatürk Kitaplığı, K/2638: 91. İstanbul.
- Topaloğlu, Bekir. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". *Âhiret*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Toprak, Süleyman. *Ölümden Sonraki Hayat*. 10. Bs. Konya: Tekin Kitapevi, 2017.
- Toprak, Süleyman. "Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi". *Mîzan*. 30: 211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Tunçbilek, Hasan Hüseyin. “Allah’ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (2002): 149-187.

Uğur, Hakan. “3. Uluslar Arası Hamza NİGARİ Türk Dünyası Kültürel Mirası Sempozyum Bildirileri”. *Büyük Türk Müfessir İmam- Mâtûridî ’nin Te’vilâtında Büyük Günah Kavramı*. Azerbaycan, 2017.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”. *Â’râf*. 3: 259. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”. *Halku’l-Kur’ân*. 15: 371-375. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”. *Kıyamet Alâmetleri*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Yayla, Mustafa. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”. *Hâdimî Ebu Saîd*. 15: 24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Yazıcıoğlu, Mustafa Said. “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”. *Fiil*. 44: 59-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait. “İslam Kelâmında İstitaat”. *İslami Araştırmalar*. 1 (1986): 50-53.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. 3. Bs. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Yeşilyurt, Temel. “Matûridîlerde Tekvin Sıfatı ve Temellendirilmesi”. *KÜİFD* 1/1 (2017): 9-23.

Zehebi, M.Hüseyin. *et-Tefsir ve’l-Müfessirûn*. 1. Bs, 3 Cilt. Kahire: Mektebe-i Vehbe, 1989.